Birikim

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ

İnşaat ya resulullah

TANIL BORA • *Türk muhafazakârlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun*

OSMAN BALABAN • *İnşaat sektörü neyin lokomotifi?*

SİNAN T. GÜLHAN • *Devlet müteahhitlerinden gayrımenkul geliştiricilerine, Türkiye'de kentsel rant ve bir meta olarak konut üreticiliği: Konuta hücum*

H. BAHADIR TÜRK • *"Şantiyeler kralı": Bir yeni zaman muktediri olarak Ali Ağaoğlu*

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU • *İslamcı neo-liberalizmde inşaat fetişi ve mülkiyet üzerindeki simgesel hâle*

AYŞE ÇAVDAR • *Görünür fanteziler: Büyüklük kimde kalsın?*

MEHMET PENPECİOĞLU • *Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler*

NEŞE GURALLAR • *İnşaatım, şantiyem*

İHSAN ELİAÇIK • *Paranın dini imanı olur mu versus 'dava'nın ölümü*

ÖZGÜR TABUROĞLU • *Cecekondu ve kuleler*

YENİ SİNEMA VE KÜRTLER

CEM MERT DALLI • *Dünün Doğulu taşralıları, bugünün ressamları: Türkiye sinemasında Kürt imgesi*

AYDAN ÇELİK

EKİM 2011 • 7,00 TL

GEÇEN AYIN BİRİKİMİ

ISSN 1300-8358

9 771300 835005

212162 - 2011/10

270

● ÖMER LAÇİNER *"Dünyanın en güzel Arabistanı"nı hatırlamak* ● AHMET İNSEL *Bir iktidar aracı olarak terör kavramı* ● METE ÇUBUKÇU *Tahrir rüzgârı İsrail'e de ulaştı*

Birikim 270

AYLIK SOSYALİST KÜLTÜR DERGİSİ EKİM 2011

Geçen ayın birikimi

3 ÖMER LAÇİNER
"Dünyanın en güzel Arabistanı"nı hatırlamak

6 AHMET İNSEL
Bir iktidar aracı olarak terör kavramı

12 METE ÇUBUKÇU
Tahrir rüzgârı İsrail'e de ulaştı

İnşaat ya resulullah

15 TANIL BORA
Türk muhafazakarlığı ve inşaat şehveti: Büyük olsun bizim olsun

19 OSMAN BALABAN
İnşaat sektörü neyin lokomotifi?

27 SİNAN T. GÜLHAN
Devlet müteahhitlerinden gayrımenkul geliştiricilerine, Türkiye'de kentsel rant ve bir meta olarak konut üreticiliği: Konuta hücum

34 H. BAHADIR TÜRK
"Şantiyeler kralı": Bir yeni zaman muktediri olarak Ali Ağaoğlu

40 ERBATUR ÇAVUŞOĞLU
İslamcı neo-liberalizmde inşaat fetişi ve mülkiyet üzerindeki simgesel hâle

52 AYŞE ÇAVDAR
Görünür fanteziler: Büyüklük kimde kalsın?

62 MEHMET PENPECİOĞLU
Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı: Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler

74 NEŞE GURALLAR
İnşaatım, şantiyem

79 İHSAN ELİAÇIK
Paranın dini imanı olur mu versus 'dava'nın ölümü

83 ÖZGÜR TABUROĞLU
Gecekondu ve kuleler

Yeni sinema ve Kürtler

87 CEM MERT DALLI
Dünün Doğulu taşralıları, bugünün ressamları: Türkiye sinemasında Kürt imgesi

AYDA BİR YAYIMLANIR • YEREL SÜRELİ YAYIN

Kurucular: *Murat Belge - Ömer Laçiner*

Birikim Yayıncılık Ltd.Şti Adına Sahibi ve Genel Yayın Yönetmeni: *Ömer Laçiner*
Sorumlu Müdür: *Kıvanç Koçak*
Görsel Tasarım: *Ümit Kıvanç*
Kapak: *Suat Aysu*
Kapak Resmi: *Aydan Çelik*
Sayfa Uygulama: *Hüsnü Abbas*
Ofset Hazırlık: *İletişim*
Baskı ve Cilt: *Sena Ofset*
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi
B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11
Topkapı 34010 İstanbul Tel: (0212) 613 03 21
Dağıtım: *Punto Kitap Hizmetleri*
Tel: (0212) 496 10 50 Faks: (0212) 551 30 13

BİRİKİM YAYINLARI
Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han, No.7/2
Cağaloğlu, Eminönü 34122 İstanbul
Tel. (0212) 516 22 60-64 Faks. (0212) 516 12 58
web: www.birikimdergisi.com
e.mail: birikim@iletisim.com.tr

Abone olmak için aşağıda belirtilen abone bedelini Birikim Ltd. Şirketi'nin ilgili banka hesabına yatırmanız; adınızı, adresinizi, posta kodunuzu ve abone işleminizin hangi sayıdan başlamasını istediğinizi belirtmeniz yeterlidir:

İş Bankası Cağaloğlu Şubesi
Yurtdışı: Dolar Hesap No: TR19 0006 4000 0021 0953 2742 43
Euro Hesap No: TR02 0006 4000 0021 0953 2742 58
Yurtiçi: TL Hesap No: TR75 0006 4000 0011 0950 6784 90

Abone bedelleri:
Yurtiçi: 70 TL
Avrupa-Ortadoğu: 80 Euro
Amerika-Avustralya: 120 $

ISSN 1300-8358
Birikim - İstanbul: Birikim Yayıncılık Ltd. 1989

Birikim dergisinde ve derginin internet sitesinde yayımlanmasını istediğiniz yazıları ve çizgileri **yazi-birikim@iletisim.com.tr** adresine gönderebilirsiniz.
Gönderilen yazılar en kısa sürede değerlendirilip yazarlara bilgi verilecektir.

Geçen AYIN BİRİKİMİ

Türkiye

"Dünyanın en güzel Arabistanı"nı hatırlamak

Başbakan Recep Tayyip Erdoğan'ın ayaklanmalar veya iç savaş sonucu despotlarını deviren Arap ülkelerini kapsayan gezisi, "Arap Baharı"nın ilk ayının bittiğinin işaretlerinden biriydi.

Onbinlerce insanın hayatına mal olduğu söylenen, "eski" diktatörünün çekildiği genişçe bir bölgede hâlâ direnmeye devam ettiği, savaş enkazının bile henüz kaldırılmadığı Libya'nın da nasiplendiği bu ziyaret turu sürerken İngiltere, Fransa ve İtalya başkan ve başbakanları da; tıpkı Erdoğan gibi hem ziyaret ama asıl olarak "ticaret" için oraya koşmuşlardı.

Tümü de kendi ülkelerinin "yeni" muhafazakâr partilerinin başında hükümet eden bu zevat, kamuoyuna Arap Baharı'nı selamlayan bir konuşma yapıverdikten sonra, beraberlerindeki "askerî, güvenlik, mali ve iktisadi işbirliği" konularını görüşecek kalabalık heyetlerle müzakere salonlarına kapandılar. Herhalde bunu yaparlarken, Mısır'da Kasım ayında, Tunus'ta birkaç ay sonra yapılacak seçimlerden, Libya'da yakında açıklanacak hükümet listesinden sonra, muhtemelen yeni bir kargaşa dönemine girilir endişesiyle bazı garantileri şimdiden sağlama alma hesabı ağır basıyordu.

Bir tahmin ve hele bir "art niyet" yükleme değil bu söylediklerimiz. "İş"i –aslında "business" demeli– bir çeşit ibadet sayan bu yeni muhafazakâr ekol başkan ve başbakanlar, sadece Tayyip Erdoğan'ın o veciz ifadesiyle "siyaset de ticaret gibidir" demekle kalmıyor; aynı zamanda siyasetin, siyasal erkin öncelikli olarak yapması gereken şeyin "business" için olumlu koşulları, ortamı sağlamak olduğuna da inanıyorlar. Bu inançlarını da hiç sakınmasız, "normal"i ifade etmenin güveni ile, her durumda dile getiriyorlar. Nitekim, Recep Tayyip Erdoğan, öteki ülke başkanları ile asla kıyaslanamaz bir sevgiyle, sempatiyle, candan bir ilgiyle karşılandığı bu Arap ülkeleri halklarına yaptığı konuşmalarda, Arap Baharı'nı alkışlayıp, demokrasinin erdemlerinden ve elbette İsrail'e duyduğu öfkeden bahsedip onların gönüllerini okşama faslını eda eder etmez Türkiye ile o Arap ülkesinin "çok daha geliştirilmesi

gereken ticari ilişkiler"i faslına "gayet normal" bir geçiş yapıveriyor mutlaka.

Ziyaret-ticaret kafilesine iştirak eden "medya grupları"na mensup gazetecilerin büyük çoğunluğu da bu nakaratı süslemekten öte pek bir şey yapmıyorlar. Örneğin, Recep Tayyip Erdoğan'ın ziyaretlerine eşlik eden gazetecilerin hemen hiçbiri, hiç değilse bu vesileyle olsun, tam da Arap Baharı'nın sona erip ermediğinin, ne yöne evrilebileceğinin ilk işaretlerinin görüleceği evrenin –seçimler ve geçici hükümetin ilanının– arefesinde olmamıza rağmen, o baharı kanlarını akıtarak başlatmış olan ülke halklarının nabzını tutan bir araştırma yapma, yayımlama zahmetine girmedi. Recep Tayyip Erdoğan'a gösterilen büyük ilgi ve sevgiden "Türk-Osmanlı kimliğimiz"e de pay çıkarmayı ihmal etmeden bahseden habercilerimiz, bu "potansiyel"den "ne biçim iş-ticaret fırsatları" çıkarılabileceğini anlatma bahsinde herhangi bir "işadamı"ndan hiç de geride kalır değillerdi. Ama o sevgi gösterilerini yapan ve daha birkaç ay önce içlerinden yüzlercesinin kanı pahasına, sokaklarda meydanlarda özgürlük-demokrasi sloganlarıyla yürüyerek diktatörlerini devirmiş bu halkların –diktatörlüğün kurumları hâlâ ayaktayken– bununla yetinip yetinmeyecekleri, bu gerçek siyaset sorusunu sorup araştırma ihtiyacı duyulmamıştı.

Anlaşılan odur ki; hem Recep Tayyip Erdoğan'ın ziyaret-ticaret kafilesinin mensupları hem de ülkemizin yeni muhafazakar/demokrat iktidarına yakın, yatkın "kamuoyu yönlendiricileri"nin zihninde –zaten sonbahar kıvamında algıladıkları– Arap Baharı çoktan bitmiştir, bitmiş olması gerekmektedir. Berlusconi'nin, Cameron'un ve Sarkozy'nin yanısıra Recep Tayyip Erdoğan'ın da ellerinde ve yanlarındaki "iş" mukavele taslakları yağmuru, bunların taşıdığı –çıkar– hesaplarının soğuk mantığı; onların artık hangi mevsimde olduğumuzu anlattıklarını gösterir.

Bu anlatının bile daha olgun/düşünceli tarzı olabilirdi. Ama söz konusu medya grubu mensuplarının ve bizzat Başbakan'ın dili, hiç bundan bahsetmedikleri anda dahi, Arap halklarının –huylanmakta hiç de haksız sayılmayacakları– o "Türk-Osmanlı kibri"ni fena halde çağrıştırmadan edemiyor. Kendi parti/hükümet yetkililerinin Nusayri-Alevi "karakteri"ni arada bir belirtmeyi ihmal etmediği Suriye'deki Baas/Esad diktatörlüğüne "kendi halkına zulmedenler ayakta kalamaz" gibi talkınlar veren Recep Tayyip Erdoğan'a, "sizden önce yirmi yıldır, sizin iktidarınızda on yıldır, en azından yarı isyan halinde olan Kürtlere, örneğin şu son iki yıldır sırf KCK davasında iki bini aşkın kişiyi peyderpey tutuklayarak, oturma eylemlerini bile polis jopu ve biber gazıyla tarumar ederek yaptığınız nedir?" diye sorulmamış olabilir. Ortadoğu misafirperverliğinden veya daha kuvvetli ihtimalle, asıl düşündüğümüzü muhatabımızın yüzüne karşı söylememe ortak kültürümüzden dolayıdır bu. Ama Başbakanımızın gezisi münasebeti ile Arap aleminin gazetelerinde çıkan yazılar, bu noktayı da bilhassa hatırlattıkları gibi; şu bahsettiğimiz kibir meselesine çoğu kez dolaylı, bazen de doğrudan o "biz"de çok sözü edilen "bölgenin liderliğine soyunma" konusuyla ilgili olarak uyarı kabilinden değiniyorlar mutlaka.

Şüphesiz bu yeni bir tesbit değil. Ama belirtmek gerekir ki "Arapları aşağı görmek" her ne kadar –Cumhuriyet sonrası– Türk milliyetçiliğinin patentini taşırsa da; bunun kadar küstah ve sivri elbette değilse bile, kendilerini Arap-İslam aleminin "doğal" lideri, yöneticisi konumunda görmek, addetmek de muhafazakâr –Sünni– Türk zihniyetinin dikkate değer bir parçasıdır. Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanması ile bu "hak"kını geçici olarak kaybettiğini hüzünle aklında tutagelmiş muhafazakâr Türk ideolojisi, Türkiye'de iktidar olabileceğinin hayallerini kurabilir hale geldiğinden beri, yani 1970'lerden itibaren, o "hak"kı yeniden edinmek için de gayret göstereceğini derhal ilan edivermişti. Ünlü "milli görüş"ün başlıca temalarından biriydi bu. Çekirdeği orada olan AKP, o yıllarda söylense kendilerinin bile istihza ile karşılayacağı bir biçimde ve hızla büyüyüp gelişerek önce iktida-

ra geçip sonra da artık devlete egemen hale geliş sürecine girdiğinde bu çekirdekteki hayal ve iddia da boy gösterdi kaçınılmaz olarak. Şüphesiz önemli bir farkla: Asırlar boyunca o "doğal yönetici"lik/liderlik konumunu askerî-idari kurumları ve yetenekleri ile sürdürmüş olan muhafazat Türklerin yitirdikleri o hakkı yeniden elde etmeye talip zümresi asker-yöneticiler değil "işadamları"dır. Atalarının Orta Asya bozkırlarından buraya at üstünde savaşarak yol boyu edindikleri deneyimin ve biledikleri yeteneklerin "kılıç hakkı" ile o konuma gelişleri gibi değilse de, bu yeni muhafazakâr "işadamı" akıncılar da Orta Anadolu bozkırlarından "numune çantaları", şirket broşürleri, finansman planları yükledikleri arabaları ile önce ülkede, sonra gemi ve uçaklarla dünyanın dört yanında "iş çevirme"nin sırrına vakıf olup, şimdi de bu edinimleri ile –zaten bir süredir yerleştikleri– "Ortadoğu-Arap pazarı"nın kapılarını daha da iddialı hedef/çıkarlar için zorlama noktasına gelmişlerdir.

Bu adamların ve onların iktidarının "Arap Baharı"nın gerçek bir ilkbahar olma yolunda ilerlemesinden yana olmaları elbette söz konusu değildir. Henüz ülkesinde isyan çıkmamış ama Esad'ın Kaddafi'nin diktasından bile zelil monarşileri "incitecek" tek laf etmemeye özenli, gözlerini onların dudak uçuklatan çapta petro dolar hazinelerinden nasıl yararlanabileceği hesabına dikmiş; en basit temel haklarından bile yoksun halklarının bu durumuyla değil onların "tüketici kapasitesi'nden daha fazla nasıl çıkar sağlanabileceğinin planlarıyla meşgul bu zümre; aynı hesap ve planlarla yine Ortadoğu'yu, Arap dünyasını "Pazar" olarak gören Fransız, İngiliz, ABD'li, Japon ve Çinli sınıfdaşları ile birlikte "rekabet edecekleri" bir "istikrar ortamı"ndan öte bir şey ne ister ne diler o halklar için. Şüphesiz –Sünni– Müslümanlığını o rekabet ortamında bir koz olarak kullanmayı deneyecektir ama; Arap Baharı'nın halen durduğu noktada kalıp, "bitmesi"ni kendileri gibi isteyen ve –şimdilik– anlaşıldığı kadarıyla bunu becerecek kadar da güçlü olan Arap orta-üst sınıfları, burjuvazi ve eşraf, Arap Baharı'nın yıkamadığı dikta kurumları ile işbirliğini geliştirebildiği ölçüde öncelikle "kendi pazarı"nı kendi "iş"lemek isteyecektir. Bunu istediği ölçüde de, o pazara sokulmak isteyenlerle girişeceği rekabet, Türkiye burjuvazisi söz konusu olduğunda Arap milliyetçiliğinin özel bir damarını "doğal-tarihî liderlik" iddia ve anıştırmaları/kibir motifleriyle bezeli anti-Türk duyguları harekete geçirmekte tereddüt bile etmeyecektir.

Her ne hal ise "Arap Baharı"nın mevcut monarşik rejimlerin olabildiğince revizyonu, devrilen diktatörlerden geriye kalan "mekanizma"nın elden geçirilerek kamufle edilmesi suretiyle bitmesi/bitirilmesi noktasında ortaklaşıp, bundan sonrası için aralarındaki çıkar-Pazar hesaplarının müzakeresine şimdiden başlamış olanların "dertleri"nden bu kadarla bahsetmemiz bile fazla aslında.

Oysa Arap Baharı'nın önümüze açabileceği ufuktan bahsetmek isterdik asıl. Ama ne yazık ki buna dair söyleyebileceklerimizi gerçekçi/inandırıcı kılacak güncellenmiş veri ve bilgilere pek az sahibiz. Daha da acıklı ve düşündürücü olan ilgimizin de pek olmayışı. Enternasyonalizmin amacına ve "mantığı"na içrek olduğunu lâf olsun diye söylemeye alışmış hale gelmiş biz, sosyalist sıfatını taşıyanların, Arap halk isyanları başlamasından önceki derin ilgisizlik ve bilgisizliğimizden hadi bahsetmeyelim de; o isyanlar sürerken ve aradan aylar geçmişken bile, o beylik lâfların, o fersudeleşmiş, bayat sözde "açıklama kalıpları"nın dışında ne yaptıklarına, yapabildiklerine bakın.

Okurduk ve okurken heyecanlanırdık ki; vaktiyle Avrupa'nın herhangi bir ülkesinde şöyle geniş çaplı bir isyan, ayaklanma benzeri bir şey olduğunda, kıtanın dört bir yanından sosyalist/devrimciler koşup gidermiş oraya. Ne olduğunu bizzat, içinde yaşayarak öğrenmek ve güçleri yettiğince o isyancılara yardımcı olmak, katılmak için.

Bu göğüs kabartıcı "gelenek" 20. yüzyılın ortalarına kadar sürdü. En son ve görkemli canlanışı İspanya İç Savaşı'nın enternasyonal tugayları oldu bu geleneğin. Sonra sadece "reel" değil aynı zamanda "ulusal"

olan bir "sosyalizm"in tohumlarını atan, kurumlarını pekiştiren bir Marksizm-Leninizm formülasyonu, pek çok şey gibi bunun da ruhunu ezdi, kan damarlarını boşalttı.

Şimdi, dünyaya, bu dünyanın Arap Baharı gibi olgularına ya boş gözlerle bakıyor ya da kabuklanmış bir zihnî yapının kendisi gibi ruhsuz ürünlerini bir kere daha tekrarlamakla yetiniyorsak, öncelikle bundandır. Kendi ülkesinin "milleti"nin milliyetçiliği ile düşünsel olarak "gerçekçi" bir ilişki, bir "barış içinde birlikte yaşama" kurmayı "esasen" gerekli gören reel sosyalist mantığın her çeşidinin ortalığı kapladığı bu ülkede, sözünü ettiğimiz şu kayıtsızlık, ilgisizlik ve hatta küçümsemeden yüreği burkulan herkes ne yapabilirim diye sorarken, aynı zamanda o küçümser kayıtsızlığın Ata(türk) milliyetçiliğinden, reel sosyalizm kanalıyla kolayca tevarüs ettiğimiz bir şey olup olmadığını da sorgulamalıdır.

ÖMER LAÇINER

Bir iktidar aracı olarak terör kavramı

Eylül ayının ortasında gazetelerde üzerinde fazla durulmayan ama gerçekte son derece önemli bir haber yayımlandı.

Dünya nüfusunun %70'inin yaşadığı 66 ülkede yapılan bir araştırma, 11 Eylül 2001'den sonra dünyada terör karşıtı yasaların sertleştirildiğini ve bu kapsamda yapılan tutuklamaların arttığını ortaya çıkarıyordu. 2001'den bu yana bu ülkelerde 119 bin kişi terör eylemi şüphelisi olarak tutuklanmış ve 35 bini terörist olarak hüküm giymişti. Türkiye, 12 bin hükümlü ile birinci sırayı işgal ediyordu. Onu 7 bin hükümlü ile Çin izliyordu. Dikkat çekici olan, Türkiye'de terör hükümlüsü sayısının 2001'den sonra değil, 2006'dan itibaren baş döndürücü bir artış göstermesiydi. 2005'te 273 olan "terör suçu" hükümlüsü sayısı, 2009'da 6.345'e çıkmıştı.

Türkiye'de, muhalefetin de desteğiyle, 2006'da Terörle Mücadele Yasası'nda yapılan değişikliğin sonucunu, bu veri çok iyi betimliyor. Bugün Türkiye'de terör örgütü üyeliği ve terör eylemi suçlamaları, gerçek terör eylemlerinin cezalandırılması amacını aşan bir kapsamda yorumlanıyor ve uygulanıyor. Ağır ceza mahkemelerinin yetki alanına giren bir dizi suç, "terör örgütü" ve "terör eylemi" tanımı içine dahil edilerek, olağanüstü yetkilerle donanmış mahkemelerde ve savunma hakları kısıtlanmış biçimde yargılanıyor. Ağır ceza mahkemelerinde bile görülmesi gerekmeyen suçlar (polise mukavemet, kamu malına zarar vermek vs.), Kürt sorununa ilişkin olduğunda veya bazı sol siyasal gruplar tarafından gerçekleştirildiğinde terör eylemi muamelesi görüyor. Bunların yanında demokratik rejimlerde suç olması mümkün olmayan fiiller de fiili yapan kişi veya grubun iktidar çevresi, güvenlik güçleri veya savcı ve hakimlerin gözünde makbul addedilmesine bağlı olarak, terör örgütü propagandası veya terör örgütü yönlendirilmesiyle işlenmiş suçlar kategorisine sokuluyor. Örneğin bir kitabın içeriğinde suç bulunmamasına rağmen, kitabın "silahlı terör örgütü" yön-

lendirmesiyle yazıldığı iddiası, kitabı yazan kişinin de "terör örgütü üyesi olmamakla beraber, terör örgütünün amaçları çerçevesinde çalışmak" suçundan tutuklanmasına, yargılanmasına neden olabiliyor. Sağa sola çekilerek genişletilen "terör" ve "terör örgütü" kavramı, makbul olmayan siyasal muhalefetin susturulması, bastırılması, yıldırılması işlevini de yerine getiriyor.

Günümüzde, hemen bütün ülkelerde, devlete karşı silahlı mücadele yürüten örgütler ve terör eylemi olarak nitelenmeleri kesin olan eylemlerin varlığı, terörle mücadele alanının aşırı genişlemesine yol açar. Güvenlik devleti reflekslerini pekiştirir. Almanya'da RAF eylemleri dönemi, ABD veya İngiltere'de 11 Eylül saldırısı sonrası genişleyen güvenlik devleti çemberi, bu eğilime verilebilecek yakın örneklerdir. Yukarıdaki araştırma da bunu kanıtlıyor. 2001 sonrasında dünyada "terör" eylemlerinde bir artış olduğu tartışmalı. Buna karşılık terör suçu hükümlüsü hızla artıyor. İçinde Türkiye'nin yer aldığı bazı ülkelerde bu artışın bir nesnel belirleyeni var: Terör eylemi oldukları tartışmaya mahal bırakmayacak derecede açık olan eylemlerin varlığı. Anti-terör zihniyetinin güvenlik devleti refleksine bütünüyle egemen olmasına yol açan ve giderek devletin güvenliği, hükümetin güvenliği ve halkın güvenliği sorunlarının aynı bakış açısıyla değerlendirilmesine yol açıyor, az veya çok somut terör eylemlerinin varlığı. Bu eylemlerin bir kısmının, olağanüstü durum uygulamalarını meşru kılmak, kamuoyunu "diri tutmak" gibi nedenlerle güvenlik devleti içinden yönlendirilmiş olması sorunu değiştirmiyor. Silah ve şiddetin hak arama yöntemi olarak benimsenmiş olması, terörle mücadele zihniyetinin önemli siyasal sorunların algılanış biçimini belirlemesini mümkün kılıyor. Bunun bir uzantısı olarak, terör eylemi ve terör örgütü kavramları ile ilgisinin kurulması somut delillere dayanarak mümkün olmayan eylem ve oluşumları da kapsamaya başlıyor. Dolayısıyla bir dizi eylem, iktidar nezdinde makbul olmayan bir karşı çıkışı temsil ettikleri için terör suçu kapsamına, dolaylı yoldan, genellikle niyet okuma yöntemiyle dahil ediliyorlar. Türkiye'nin son beş yılda, dünyada en fazla terör suçundan hüküm giymiş insanın bulunduğu ülke olarak ön plana çıkmasının yegane nedeni, PKK'nın ve birkaç küçük örgütün güvenlik güçlerine karşı silahlı saldırıları ve sivil halka yönelik şiddet eylemlerini sürdürmelerine karşı güvenlik güçleri ve yargıda oluşan tepki ve refleks değil. Hemen bütün ülkelerde rastlanan güvenlik devleti refleksini aşan bir başka eğilimi ele veriyor. Bu, makbul olmayan muhalefetin terör suçlamasıyla damgalanarak kriminalleştirilmesi eğilimidir.

Basın-yayın suçları böyle bir eğilimi izlemek için ayrıcalıklı bir alan oluşturur. AKP hükümetinin sözcüleri bugün Türkiye'de gazetecilik faaliyeti nedeniyle hapishanelerde tutuklu veya hükümlü kimse olmadığını, bu tür listelerde adı geçen tutuklu ve hükümlülerin gazetecilikle ilgili olmayan suçlardan yargılandıklarını belirtiyorlar. Söz konusu davalarla ilgili iddianamelerde ve mahkeme kararlarında sanıklara atfedilen suçların çoğunlukla "terör örgütü üyeliği" veya "terör örgütü propagandası" olmasına dayanarak, Türkiye'de basın özgürlüğünün, düşünce ve ifade özgürlüğüyle birlikte evrensel demokrasi normlarına saygılı olduğunu iddia ediyorlar.

Yüzlercesi arasından somut bir örnek: *Birgün* gazetesinde Murat Karayılan ile yaptığı röportajı yayımlayan Hakan Tahmaz, "terör örgütünün açıklamalarını yayımlamak" suçundan terör suçlarına bakmakla özel yetkili ağır ceza mahkemesi tarafından on ay hapis cezasına çarptırıldı (24 Mart 2011). Savcının "gazetecilik faaliyeti kapsamında röportaj yapıldığı, soruların röportaj yapılan şahsın çeşitli konulardaki düşüncelerinin alınmasına yönelik olduğu ve basın-düşünce özgürlüğü kapsamında değerlendirilmesi gerektiği sonucuna" varıp, beraat talep etmesine rağmen, hâkimler hapis cezası verdiler. Söz konusu mahkûmiyeti iktidar partisi ve hükümet sözcüleri muhtemelen basın özgürlüğünün kısıtlanması olarak değerlendirmiyorlardır. Beyaz yalan tam da böyle bir şeydir. Bir olgunun sadece bir boyutunu ele alıp

(yargının verdiği hüküm), bu boyutun gizlediği veya ona bütünüyle ters düşen diğer boyutları kasıtlı biçimde saklamaktır.

Benzerlerine nazaran hafif denecek bir mahkûmiyetle sonuçlanan bu dava, bugün Türkiye'de "terör eylemi" ve "terör örgütü" damgası vurarak makbul olmayan muhalefetin kriminalleştirilmesi politikasının artık sıradanlaşmış uygulamalarından biridir. Makbul olmayan muhalefet, yasaların yasadışı olarak tanımlamasından önce, iktidar bakışının gayrımeşru addettiği muhalefettir. Bugün bazı hidroelektrik santral inşaatlarına karşı yürütülen direnişler de, hükümetin çıkardığı torba yasalara veya KHK'lara gömülü bazı kararlara karşı protesto gösterileri de, "terör örgütü" yönlendirilmesiyle işlenmiş eylemler havuzuna atılıyor. CMK'nın 250. maddesiyle görevlendirilmiş savcılarca soruşturuluyor, terörle mücadele için özel yetkilerle donanmış mahkemelerde yargılanıyorlar. Eski DGM'lerin yerine geçen bu mahkemeler, DGM'lerin siyasal işlevlerini eskilerini aratmayacak bir kararlılıkla yerine getiriyor. Devleti ve kurulu düzeni koruma ve kollama işlevlerini, hükümeti ve iktidar partisini koruma ve kollamayı daha belirgin biçimde ön plana çıkararak sürdürüyorlar.

Bugün Türkiye'de hükümeti siyasal olarak yıpratmaya çalışmak, iktidar partisini zayıflatmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak, bunları *yapan kişilerin niteliklerine bağlı olarak*, doğrudan veya dolaylı biçimde ya "silahlı terör örgütünün" içinde yer almak ya da bu örgütün amaçlarına uygun hareket etmek iddiasıyla damgalanabiliyor. Hazırlık soruşturmasında genellikle Terörle Mücadele Şubesi veya Polis İstihbarat'ın çizdiği bu çerçeve, daha sonra hemen hiç değişmeden yargı sürecinin sonuna kadar geçerliğini koruyor. Sadece polisin içinde değil, savcı ve hâkimler (CMK'nın 250. maddesiyle görevlendirilmiş olanlar arasında belki biraz daha fazla) ve bugün hükümete yakın gazete ve televizyonda yazan, konuşan gazeteci ve yorumcuların arasında bu bakışı benimseyen geniş bir çevre var. Türkiye'de yargının, özellikle siyasal konularda, Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yerine getirdiği işlevdeki süreklilik kesintisiz devam ediyor. Daha önce, komünizmle mücadele kisvesi altında yürütülen makbul olmayan muhalefeti bastırma, sindirme ve yıldırma işlevi, yeni teknik olanaklara dayalı olarak farklı araçlarla ancak içerik itibariyle oldukça benzer biçimde yerine getiriliyor. "Ergenekon Silahlı Terör Örgütü" olarak iddianamelerin tanımladığı nebulanın içinde yer aldığı veya bu nebulanın çeşitli kumanda merkezlerinin yönlendirmesiyle hareket ettiği iddia edilen ve sürekli genişleyen bir şüpheli faunası konusunda da bu sürekliliği görüyoruz. Benzer biçimde "PKK terör örgütü"nün kent yapılanması olarak polis ve savcıların tanımladığı ve tutuklu sayısı her ay büyüyen KCK dava ve soruşturmalarında da benzer bir yaklaşım söz konusu. Bu davalarda alınan tutuklama ve yargılama kararlarının bir kısmının gerçekten ağır ceza mahkemelerinde yargılanmayı gerektirecek suçlar olduğu gerçeği, iktidara yakın çevrelerin, sanıkların hepsine "terör" damgasıyla yöneltilen suçlamaların yerinde ve gerekli olduğu iddiasına dayanak oluşturuyor. Hatta bazıları daha ileri gidip, PKK'nın da bir tür metaterör örgütü olarak algıladıkları Ergenekon'un PKK'yı da yönettiği veya yakından yönlendirdiği kanaatini dile getiriyorlar. Böylece, sivil halka yönelik suikastler düzenleyenlerle ve emniyet görevlilerine yönelik silahlı saldırı hazırlayan ve gerçekleştirenlerin eylemlerini aşan, kapsama alanı son derece geniş bir terör eylemi tanımı ortaya çıkıyor. Bu tanım, temel hak ve özgürlükler alanını sürekli tehdit ediyor ve daraltıyor.

Bugün Türkiye'de gerçek terör ve tedhiş suçları (örneğin TAK'ın sahiplendiği veya ona atfedilen bombalı eylemler, bazı Ergenekon davası sanıklarının suçlandığı suikastler, öldürme ve tedhiş eylemleri, vs..), ağır cezalık suç kategorisinde yer alıp terör eylemi olarak nitelendirilmeleri zor hatta mümkün olmayan suçlar (örneğin TSK içinde hükümeti yıpratmaya yönelik faaliyetlerde bulunmak, darbe planı yapmak) veya demokratik ülkeler-

de suç olmayan bir dizi faaliyet ve girişim (toplantı ve gösteri hakkını kullanmak veya hakaret içermeyen eleştirel yayın) aynı "terör suçu" damgasıyla dağlanıyor.

Bu suçlamaların arkasında yatan zihniyetin mantık sistemini irdeleyince, bazı açılardan esas olarak totaliter devlet pratiklerine özgü olan, diktatoryal yönetimlerde de sık rastlanan, iktidarın makbul addetmediği muhalefeti kriminalize etme eğiliminin izleri belirginleşiyor. Bu kriminalleştirme çabası, geçmişteki "komünist" suçlamalarından farklı, çünkü makbul olmayan muhalefeti terör eylemi damgasıyla dağlayarak, siyasal meşruiyetini bütünüyle yok etmeyi amaçlıyor. "Terör" suçlaması, geçmişteki komünist suçlamasına içkin olan siyasal muhalefet tınısını da yok ediyor. Türkiye gibi bir ülkede, gerçekten teör eylemi olarak tanımlanabilecek şiddet eylemlerinin varlığıyla kamuoyunda kendi kendini doğrulama kapasitesine sahip olduğu için, içerdiği "mutalk kötü" vurgusu çok daha etkili olabiliyor.

Muhalefetin radikal biçimde itibarsızlaştırılması, onun sadece yasadışı değil aynı zamanda mutlak olarak gayrımeşru ilan edilmesi pratiğinin en çarpıcı örneklerinden biri Stalin dönemi uygulamalarıdır. Örneğin 1932'de Buharin, Rykov, Tomski gibi sağ muhalefetin önde gelenlerini yıpratmak için başvurulan yöntem "terörist komplo" suçlamasıdır. Bunun için dönemin gizli servisi GPU, "Stalin ve proletarya diktatörlüğünün krizi" başlıklı, Rjutin'in yazdığı ve evinde ele geçirilen bir muhalif metin üzerinde oynayarak "Marksist-Leninistler platformu" adlı bir komplo girişimi yaratır. Bundan sonrası çorap söküğü gibi gelir. İlginç olan, Rjutin'in metninde de, SSCB'nin içinde bulunduğu iktisadi kriz, Stalin'in iktidarını güçlendirmek için düzenlediği bir komplo olarak değerlendirilmektedir. Sağ muhalefet, "ülke yönetimini devirme amacıyla terörist eylemler düzenleyen gizli örgüt" suçlamasıyla tasfiye edilir. SBKP içinde sağ muhalefet, Stalin ve ekibini etkisiz kılmak için gerçekten siyasal mücadele yürütmektedir. Ama bu mücadelenin terörist eylem olarak suçlanmasını doğrulayacak somut hiçbir eylem ortada yoktur. Niyet okumaları yeterlidir.

1938'de Buharin ve 20 civarında kişinin idamıyla sonuçlanacak terörist komplo davasında da, 1936'da zatüreden ölen Gorki'nin Buharin tarafından öldürtüldüğü iddia edilir. Üç doktor, Gorki'yi ve 1934'de ölen oğlu Maksim'i kasıtlı olarak öldürmekle suçlanır. Doktorların suçu, Gorki'nin açık ve temiz havada dolaşmasını salık vererek, kasıtlı olarak zatüreden ölmesine yol açmaktır! Terörist eylem böyle bir şeydir.

1952'de gizli servisin başındaki Beria'yı zayıflatmak için Stalin'in icat ettiği "siyonist doktorlar komplosu", davanın başlamasından birkaç hafta sonra Stalin vefat edince, Malenkov ve Beria tarafından durdurulur ve *Pravda* böyle bir komplonun hiçbir zaman olmadığını, zanlıların rehabilite edildiğini ilan eder. Ama bu arada, sadece SSCB'de ve Doğu Bloku'nda değil, Batı'da da, birçok komünist partisi yöneticisi ve parti üyesi ünlü doktor, "beyaz gömlekli caniler"i, "terörist doktorları" lanetleyen ve "işçi sınıfının haklı mücadelesi için" cezalandırılmalarının gerekli olduğunu ilan eden bildiriler yayımlamışlardır.

Bu tür terörist komplo teorilerinin etkili olması için sadece iktidarın iradesi yeterli değildir. Bu teorilere inanmaya hazır insanlardan oluşan bir ortamın varlığı da gereklidir. Komplo iddiaları, tanımı gereği, gizli olanın ortaya çıkarılmasına dayandığı için elle tutulur delillerin varlığını elzem kılmaz. Özellikle eski korkulardan beslenir. Bu korkular bütünüyle hayali değildir elbette. Cinayetler, suikastler, darbeler, büyük provokasyonlar, kitlesel katliamlar, zaman zaman zincirlerinden boşanan devlet şiddeti, silinmesi zor biçimde toplumsal hafızaya kazınmıştır. Şiddetin siyasal alanda vazgeçilmez bir araç olduğuna dair güçlü bir ortak kanaatin var olduğu bir ortamda, "gizli örgüt", "terörist eylemler" ve benzeri suçlamalar somut ve ciddi delillere dayanmasalar bile, "geçmişte vardı, şimdi de olabilir" inancından güç alırlar.

Totaliter rejimlerde muhalefetin kriminalleştirilmesi rejimin doğasına içkindir. Kendini doğru ve gerçeğin yegane sahibi olarak gören bir zihniyetle donanmış iktidar için, hakim doğruluk ve gerçeklik doktrinine aykırı her düşünce iktidarı doğrudan tehdit eder. Tehdit ettiği için de kriminaldir.

Türkiye'de güvenlik güçleri ve yargıda varlığı dikkat çeken, muhalefeti kriminalize ederek hem etkisiz kılma hem de itibarsızlaştırma pratiklerinin totaliter ülke pratikleriyle birebir benzerlik gösterdiği iddia edilemez. Böyle bir iddiada bulunmak, benzetmenin şehvetine kapılıp, gerçek durumla irtibatı bütünüyle kaybetme, şizofren bir algıya teslim olma koşuluyla dile getirilebilir. Buna karşılık, OdaTV iddianamesinde birçok yerde dikkat çeken, Hopa davasında çok belirgin biçimde yer alan, Ergenekon iddianamelerinde yer yer karşımıza çıkan, KCK davalarının neredeyse belkemiğini oluşturan bir bakış tarzı, "terör" suçu damgasının araçlaştırılmasına ihtiyaç duyuyor. Bu bakış sadece suçu ve suçluyu tespit etmeye odaklanmıyor. Daha önce ünlü DGM savcısının DEP milletvekilleri için ihdas ettiği "siyasal eylem suçu"nun bir benzerini, bu kez "terör örgütü" kodu altında üretiyor

Hükümetin siyasal olarak yıpranması için çaba göstermek, hükümetin seçimleri kaybederek devrilmesi için uğraşmak, tüm siyasal faaliyetlerini iktidar partisini zayıflatmaya teksif etmek demokrasilerde münhasıran suç olamaz. Bu eylemleri yapanlar suç işleyebilirler. Örneğin hükümeti zor yoluyla devirmeye teşebbüs etmek ağır bir suçtur. Kasıtlı yalan haber yapmak ve yaymak da öyle. Ama söz konusu suçlar, darbeye teşebbüs veya kasıtlı yalan haber yapma suçlarıdır. Zanlılar hükümeti, iktidar partisini yıpratmaya çalıştıkları için değil, somut olarak bu suçları işledikleriine dair yeterli kanıt varsa cezalandırılır. Bu suçları yargılamak için demokrasilerin terör örgütü ve terör eylemi fiksiyonlarına başvurmaya ihtiyaçları yoktur. Buna ihtiyaç duyulmaya başlanması, siyasal ve toplumsal muhalefeti korkutma, yıldırma, bastırma güdüsünün iktidarda ve onun aygıtlarında ön plana çıktığına veya çıkma eğiliminde olduğuna işaret eder.

Bu güdünün varlığının anlamlı bir işareti, polis ve savcıların Türkiye'de son dönemde "silahlı terör örgütü" kavramını icat etmeleridir. Böyle bir ifade, silahsız terör örgütünün de var olabileceğini ima ettiği ölçüde, terör kavramının kapsama alanının ne kadar genişleyebileceğini de gösteriyor. Böylece, TSK'nın internet üzerinden hükümete karşı yalan haber üretme sitesi açması ve çalıştırması da terör suçu kapsamına girebiliyor. Bunu yapanlar subay oldukları için, kendi başına ağır cezalık bir suç olduğu tartışmasız olan böyle bir eylem, silahlı terör örgütünün silahsız eylemleri kategorisine dahil edilyor

Örneğin, "iktidar partisinin çıkardığı her yasanın Atatürk devrimlerine karşı olduğunun afişe edilmeye çalışılması" silahlı terör örgütünün eylemleri arasında sayılıyor. "AKP'nın gerçek maksadının şeriat devleti kurmak olduğu konusunu hep işlemek" veya "Ergenekon davasının TSK'yı yıpratma ve etkisizleştirme amaçlı olduğunu medyada sürekli işlemek" de. Hükümet üyelerinin veya iktidar partisi milletvekillerinin katıldığı açık veya kapalı toplantılarda protesto gösterisi düzenlemek de, bir "terör örgütü"nün düzenlediği eylem olarak değerlendiriliyor. Hanefi Avcı'nın kitabının ikinci bölümü de silahlı terör örgütünün silahsız eylemleri katalogunda yer alıyor, Ahmet Şık'ın yayımlanmamış kitabı veya halkı bir konuda, örneğin Ergenekon davası konusunda yanlış bilgilendirme amaçlı haber yapmak da. Soner Yalçın, gerçekten yaptığı kirli gazetecilik faaliyetlerinden yargılanamadığı için terör örgütü üyeliğinden yargılanıyor. Meclis önünde YÖK'ü protesto eden afiş asmak da terör örgütünün yönlendirdiği bir faaliyet oluyor, yürüyüş izni vermeyen polise mukavemet etmek de. Bu örnekleri özel yetkili savcıların yürüttüğü soruşturmalar, bu soruşturmalara dayanak oluşturan polis fezlekeleri ve özel yetkili ağır ceza mahkemelerinin aldığı bir dizi karara dayanarak çoğaltmak mümkün. Dünyada terör suçu hükümlüsü alanında son yıllarda lider

ülke olmak bu örneklerin çokluğuyla doğrudan bağlantılı

Bunun yanında, Ergenekon'un ifade ettiği zihniyet ve yapının esas olarak terör örgütü kavramına dayanarak kriminalleştirilmesi, aslında bu zihniyet ve yapıyla siyasal planda verilmesi gereken mücadeleyi zayıflatıyor. Bu yapının dayandığı ve beslendiği siyasal tahayyül dünyasını, tarihî referansları sorgulamayı imkansız kılıyor. Bu davaların "terör örgütü" kavramı içine sıkıştırılması, Ergenekon oluşumunun gerçekten anlaşılması ve çözülmesini zorlaştırıyor. Hatta engelliyor. Aynı şey, büyük ölçüde KCK davaları için de geçerli. Terör örgütü kavramıyla şartlanmış bir zihniyetin yönettiği Ergenekon, KCK ve diğer bazı tutuklama ve yargılamalar, içinin boşalması pahasına terör kavramını genişleterek, bu davaların kısa vadede bastırma ve sindırme aracı olarak iktidar tarafından kullanılmasını sağlıyor. Aynı zamanda, yarattığı hukuk zaafiyeti, örneğin Ergenekon zihniyet ve oluşumunun kendini daha iyi savunmasını da mümkün kılıyor. KCK davalarında Kürt siyasal-toplumsal alanının PKK etrafında daha fazla kenetlenmesine yol açıyor

Bugün Türkiye'de Özel Yetkili Ağır Ceza Mahkemelerinde görülen davaların önemli bir kısmı, "terör suçu" kapsamına girmeleri tartışmalı olsa da, ağır ceza mahkemelerinde görülmeleri gereken ve bazıları çok açık ve somut delillere dayanan davalar. Bunların yanında terör eylemi olma niteliği taşıyan eylemlerin yargılandığı davalar da. Sorun, bu suçları işleyenlerin, yargısız infaz emri verenlerin ve bunu yerine getirenlerin, suikastleri yönlendirenlerin, adını öyle koymasa da darbe planı yapanların yargılanması değildir. Bütün bunların terörle mücadele hukuk ve siyaseti içinden yürütülmesidir. Terör kavramının suç hiyerarşisi ve türünü neredeyse bütünüyle yok edip, tek tipleştirmesidir. Ve bu tek tipleştirme, iktidarın makbul görmediği muhalif eylemleri, rahatsız edici girişimleri bastırma ve sindırme amaçlı olarak da kulanılmasıdır. Demokratik hukuk devletının sınırları bu noktada aşılır ve muhalif düşünce ve eylemleri siyasal olarak göğüslemek yerine onları kriminalleştirilerek tasfiye etmeye dayanan bir devlet hukuku, güçlünün hukuku işlemeye başlar. Güçlünün hukukunun işlediği ülkelerde hapishaneler "terör" suçundan yargılananlar ve hüküm giyenlerle dolar.

AHMET İNSEL

Geçen AYIN BİRİKİMİ

Dünya

Tahrir rüzgârı İsrail'e de ulaştı

Ortadoğu'da rejimler olmasa da yönetimler devriliyor. Suriye'de olgunlaşmamış Libya'da sona ermekte olan iç savaşlar yaşanıyor. Mısır ve Tunus yönetimleri devrildi.

Mısır askerî ve sivil yönetim arasında gidip geliyor; yakında seçim var. Tüm bu gelişmelerin İran, Lübnan, Filistin, Ürdün'ü nasıl etkileyeceği ise meçhul. Ama ayaklanmaların etkisinden İsrail dahil kimse muaf olamayacak gibi görünüyor.

Oysa İsrail sanki bölgede hiçbir şey yaşanmıyormuşçasına sessizliğini koruyor. Ayaklanmaların yaşandığı ülkeler açısından hayırlı bir yönü olmakla birlikte bölgedeki yeni oluşumun İsrail'e yeni maliyetler getireceği ortada. Tunus ve Mısır'la başlayan süreçte İsrail'in sessiz kalması birçok komplo yaklaşımını engellerken, yönetimden gitmekte bir süre direnen Bin Ali, Mübarek gibi liderlerin olan bitenlerde İsrail'i sorumlu tutan açıklamalarının boşa çıkması adına akıllı bir politika izledi. Çünkü, Suriye dahil olmak üzere ayaklanmaları dış güçlere bağlayan bunun merkezine de İsrail'i koyan propaganda savaşında muhalifler ya da protestocuların güç kaybetmesi kuvvetle muhtemeldi. Ancak, İsrail'in sessiz kalması eski baskıcı yönetimleri alttan alta ya da açıktan desteklemediği anlamına gelmez. Çünkü yıllardır çevresindeki Arap ülkelerinin ve liderlerinin hareket tarzını bilen İsrail'in "en iyi düşman, bildik düşman" parolası ile Mübarek, Esad vb. isimleri tercih etmesi normal. Çünkü ayaklanma yaşanan ülkelerdeki yeni yönetime gelecek olanların hareket tarzları İsrail'i de yeni manevralara sürükleyebilecek nitelikte. Bölgede değişen yönetimler iyi kötü demokrasi denemelerine girişirken, sandıktan kimin, nasıl çıkacağı bilinmiyor. Bilinen, bugüne kadar konuşamayan, İsrail ile ilişkiler konusunda tavır koyamayan, sesini çıkaramayan kitlelerin daha önce çizilen İsrail politikalarında değişiklik talep edebileceği ki bunun ilk sinyali Mısır'da verilmiştir. İsrail'in beklemesinin temelinde ne olacağını bilememekten kaynaklanan bekle-gör politikası yatıyor. Ancak, bölgede şiddet ve anti-demokratik yönetimlerden sıkıntı duyan ve bunu sık sık dile getiren İsrail, bölgenin şu anki pozisyonundan, diktatörlerin devrilmesinden çok da memnun görünmemekte, eğer demokratikleşme sürecini destekliyorsa bile bunu açıklamamaktadır.

Arap sokaklarında ayaklananların protesto gösterilerinde, en azından, ilk günlerde İsrail'i hedef almamaları, taleplerinin hedefinden sapmamasını amaçlıyor olsa da ilerleyen günlerde özellikle Mısır'da yapılan antlaşmaların gözden geçirilmesi için gösteriler, hatta Kahire'de olduğu gibi diplomatik binalara saldırılar gerçekleşti. İsrail, Mı-

sır'da Mübarek yönetimi devrildikten sonra Camp David sürecinin devam edip etmeyeceği konusunda endişe taşıyor Mısır'ın ayaklanmanın hemen ardından Gazze ile bağlantıyı sağlayan Refah sınır kapısını açması, ambargoyu tamamen ortadan kaldırmadı ama bir tavır olarak anlamlı. Refah sınır kapısının açılması ayaklananların taleplerinden biri olarak o süreçte öne çıkmamıştı. Protestocular bundan sonraki süreçlerde yer almayı, antlaşmaların gözden geçirilmesini isterken bunun başında tabii ki Filistin politikası ve İsrail ile ilişkiler geliyordu. Türkiye'nin BM raporu sonrası İsrail ile köprüleri atmasının ardından Mısır'ı yeni bir partner olarak seçmesi nedensiz değil. Çünkü, Suriye'den ümidini kesen, 2009'da İsrail'in Gazze'ye saldırdığı dönemde Mısır ile arası açık olan Türkiye ya da AK Parti hükümeti, şimdi bölgede önemli bir güç olarak gördüğü Mısır'la birlikte hareket ederken, yeni Mısır politikaları ile de İsrail'in tecridini hızlandırmayı amaçlıyor.

Netanyahu-Lieberman hükümeti dışarıda birçok problemle karşılaşıp, krizleri yönetemezken içeride de zor günler yaşıyor. Aslında İsrail hükümeti içeriden daha çok sıkıştırılıyor denilebilir.

Tahrir ayaklanması ile bir sembol haline gelen "çadır" İsrail'de de etkili olmuş durumda. Temmuz ayında sokaklara çıkan 150 bin kişi -ki bu sayı daha sonra 500 bin kişiye kadar ulaştı- Arap ayaklanmalarında olduğu gibi hükümetlerini protesto ediyorlar. Gençler meydanlara çadır kurup günlerce oradan ayrılmayıp talepleri kabul edilinceye kadar eylemlerini sürdüreceklerini açıkladılar. Konu İsrail-Filistin anlaşmazlığı, işgalin sona ermesi ya da barış sürecinin hızlandırılması değil. Aslında böyle bir talebin ortaya konmaması hem hayal kırıklığı yaratırken hem de İsrail'in demokrasi anlayışı konusunda şüphe yaratıyor. Çünkü bölgede kendi içinde ender demokratik yöntemlerin uygulandığı ülkelerden biri olan İsrail'de halkın çoğunluğu benzer demokratik talepleri, yöntemleri Filistinliler için talep etmemesi, işgalin sona ermesini istememesi bir çelişki olarak İsrail'in demokrasi anlayışının önünde durmakta. İsrail halkının büyük çoğunluğu işgali hâlâ desteklemekte, kolonyalizm politikasına karşı çıkmamakta.

Her şeye rağmen İsrail Arap ayaklanmalarının ruhundan muaf değil. Wisconsin'deki işçiler, Atina'da ayaklanan kamu çalışanları, Madrid'te Tahrir Meydanı yaratan gençler bu rüzgardan etkilenerek farklı taleplerle ortaya çıkarken Arap ayaklanmaları ruhunun payı büyük. İsrail'deki gösterilerin gerekçesi ise giderek kötüleşen ekonomik koşullar, konut ve kira fiyatları. Arap dünyasında olduğu gibi, İsrail halkı daha iyi bir gelecek, daha iyi yaşam şartları için sokaklara döküldü. Sokaklara yansıyan öfke Arap ayaklanmaları ile benzerlikler de taşıyor. Siyasi yelpazenin her kesiminden insanlar, Yahudiler, Araplar, gençler yaşlılar bir araya geliyor. İsrail tarihinde yaşanan bir ilk bu. İnternet üzerinden örgütlenen binlerce kişi hükümeti zorluyor. Talepler arasında, yıllardır bir "tehdit" algısı olarak kitlelere yansıtılan "düşman denizi içinde ada" benzetmesiyle sonu gelmez savunma harcamalarının kısıtlanması için askerlik süresinin kısaltılması da var. Netanyahu-Lieberman hükümetinin söylendiği gibi dış politikadaki başarısızlığından değil içerideki tepkiler nedeniyle çatırdaması daha muhtemel. Üstelik İsrail gibi gelişmiş bir ekonomide böylesi bir protesto zincirinin başlamış olması da yeni bir durum.

Araplar kendi koşullarını değiştirmek için sokaklara döküldü, baskıcı yönetimlerine karşı ayaklandı. Bu ülkelerinin geleceği henüz belli olmasa da belli olan, kendi ülkelerindeki siyasi statükoyu reddederek değişikliğe yönelmeleri. İsrail'de bu değişiklik, başlangıçta olmasa da ileride kaçınılmaz olarak dış politikası ve Filistin'deki uygulamaları üzerinde bir etkisi olacak gibi görünüyor. Ancak, İsrail'de kamuoyunun hedefindeki hükümetin özellikle Türkiye ile ilişkiler, Mavi Marmara saldırısı karşısındaki aymazlığı sadece koalisyon hükümetinin devamını sağlamaya yönelik olmaktan daha fazla anlam taşıyor.

İSRAİL "DEVLETİ" DİRENİYOR

İsrail'ın Mavi Marmara vakasında kararsızlığı, özür dileme-dilememe arasındaki gıdış gelişleri, sağ eğilimli İsrail koalisyon hükümetinin karmaşık yapısından, hükümeti ayakta tutma gibi basit bir hesaptan, Dışişleri Bakanı Lieberman'ın günlük politik kaygılarından kaynaklanıyor gibi görünse de aslında İsrail "devlet" anlayışının, "derin İsrail"ın geleneksel yaklaşımının bir uzantısı sayılabilir. Hiçbir devlet koalisyon hükümetini korumak için dış politikada ciddi sorun yaratan bir meselede bu kadar ısrarcı olamaz. Dolayısıyla İsrail'in geleneksel devlet anlayışının devreye girdiği söylenebilir. İsrail devlet anlayışı, uluslararası yasalara uymayarak, şiddet ve zor üzerinden kendi hukukunu uygulayarak, Filistin'in işgalini kendine hak görüp bu uygulamaları, kendini beğenmiş bir biçimde hayata geçirerek (ve tabii ki Washington'ın desteğinde) hareket etme üzerine kurulmuştu. "Kural tanımazlıktan" ödün verdiği takdirde varoluşunun sekteye uğrayacağı düşünülmekte. Türkiye'nin haklı talepleri kabul edilmiş olsaydı, İsrail "devleti" bunu bir yenilgi, kalede açılan bir gedik olarak algılayacak, uluslararası yasalara ilk kez uymuş ve alışkanlık haline getirdiği yasadışı uygulamalarından taviz vermiş olacaktı. Yani, uluslararası kararlara uyma anlamında yasal bir zemine gelecekti. Bu nedenle İsrail'in son tavrı çok da şaşırtıcı değil.

Gelinen noktada İsrail kendisini bölgede iyice tecrit etti. Arap ayaklanmalarını okuyamayan bir İsrail'in böyle altüst oluşlar yaşanırken, bir süre sonra çok farklı dengelerle karşı karşıya kalması olası. Böyle bir ortamda aynı bölgede kendine "müttefik" olabilecek tek ülke olan Türkiye'yi bilinçli bir biçimde kaybetmiş durumda. Yaşananlara aklıselim içinde yaklaşan bazı İsrailli yazar ve akademisyenler de aynı fikirde.

Türkiye'nin Akdeniz'de sefer serbestliği uygulamasına başlaması İsrail ile sürtüşme ihtimalini arttırıyor. Denizlerde bayrak göstermek "eski imparatorlukların" geleneği ve günümüzde "güçlü ülke olmanın" sembolü. Türkiye'nin adımı bir emperyal niyeti de ortaya koyar gibi.

Fakat artan bölgesel istikrarsızlıktan kaynaklanan daha genel bir bağlam da söz konusu; buna en başta Arap isyanları ve İran'la yaşanan sürtüşme de dahil. Yakın gelecekte Ortadoğu'da daha büyük bir savaş ihtimali bile var.

İşte bu bağlamda İsrail Başbakanı Binyamin Netanyahu, Erdoğan'ı tekrar kazanma umudunu yitirmişe benziyor, Erdoğan ise bu karmaşık dönemde İsrail'le mesafe koymayı muhtemelen daha güvenli görüyor. Türkiye için bu, aynı zamanda kendi söylemini vurgulamak ve öncü rol oynama peşinde olduğu Müslüman dünyada belli bir halk desteği kazanmaya çalışmak yönünde bir şans.

Bu bakımdan ve Filistin meselesinin Araplar ve Müslümanlar arasında sempati yaratmayı sürdürdüğü göz önüne alındığında Türkiye İsrail'e yönelik tecrit politikasını ağırlaştırarak sürdürecektir.

Çünkü, sorun sadece Türkiye-İsrail krizinden kaynaklanmıyor. Arap ayaklanmalarının önümüzdeki dönemde siyasi ve askeri olarak ortaya çıkaracağı dengeler Türkiye ve İsrail'in de tavrında belirleyici olacak. Ama hepsinden öte bölgedeki altüst oluş İsrail'ın kendi içinde ve ileride uygulayacağı politikaları da etkiyecek nitelikte.

METE ÇUBUKÇU

DÜZELTİ

Geçen sayıda yayımlanan Asef Bayat ile yapılan "'Devrimimiz Medenidir'" başlıklı söyleşide yer verdiğimiz fotoğrafların künyeleri unutulmuştur. 97, 98 ve 100. sayfalardaki grafiti fotoğrafları, Mohamed El Hebishy'nin. Guardian'dan. 101. sayfadaki fotoğraf ise Aras Özgun'ündür, duzeltir özür dileriz

Türk muhafazakarlığı ve inşaat şehveti

Büyük olsun bizim olsun

TANIL BORA

Turgut Cansever, sadece üstad mimar olarak değil bir düşünür olarak, Türkiye'de muhafazakar düşünüşün saygın şahsiyetlerinden biri. Cansever, –1990'ların ortaları oluyor–, Antalya'da Hadrian Kapısının karşısına cami yaptırmak üzere bir dernek kuran ve camının hasını yapması için de kendisine müracaat eden mütedeyyin zevatla yaptığı görüşmeleri anlatır. Cami müteşebbisleri, Cumhuriyet devrinin Roma eserlerini yüceltmekten başka bir şey düşünmediğinden yakınmaktadırlar, bunun karşısında İslami eserlerini yüceltmeye azmetmişlerdir, Osmanlı ihtişamının reenkarnasyonu peşindedirler, azametli bir kubbeyle Hadrian Kapısı'na haddini bildirmek istiyorlardır. Turgut Cansever onlara "Bir kültürün yüceliği konusunun bir ölçü sorunu olmadığını" telkin eder. Hadrian Kapısı orada var ise oraya yapılacak yeni bir binayı onun varlığını da hesaba katarak tasarlamak gerektiğini anlatır. Tüm *çevreyi*, iklimi, ışığı, her şeyi hesaba katmak lazımdır ve görkemi, yüceliği büyüklükte aramamak lazımdır, ona göre. Uzun müzakereler neticesinde dernekçilere fikrini kabul ettirir.[1]

Ne çare ki, Turgut Cansever gibi birini kapı kapı gezdirmedikçe eşrafı ikna etmek mümkün değildir

Bir İslamı-muhafazakâr mimar-düşünür olarak Turgut Cansever,[2] imar ve şehir peyzajının "insan ölçüsünde" olmasını ve çevreye uyumunu odağa alır: Çevrenin *gayrı muntazamlıklarına* uymak, ona karşı geometrik çizgilerle 'dıklenmemek' lazımdır "Bütün dünyayı aynı kılığa sokan" "teknokratlaşmış" mimariyi, büyüklük tutkunu Batı monumentalitesini (anıtsal anlayışı) sorgular. İnsan ölçüsünde mütevazı binalar tercihi, beşeri ebedilik yanılsamasına karşı fanilik bilincinin ifadesidir. "Babil kuleleri" dediği apartmanları mahalle ve komşuluk ilişkilerini (cemaati) mahvetmesi yanında, pahalı da bulur. Sadece dikey değil yatay düzlemde de küçük ölçekçidir: "Vahşi şehirleşmeye" karşı nüfusun aşırı yoğunlaşmasını önleyen –Almanya örneğindeki gibi– yıldız kümesi modeli orta ölçekli şehirlerin, alt-metropollerin kurulması fikrindedir

Türk-İslam muhafazakârlığında, binaların dikine gitmesinden endişe duyan başkaları da olmuştu. Memduh Şevket Esendal'ın, amudi medeniyet yerine ufki medeniyeti, dikey yerine yatayı, küçük ölçeği savunduğunu biliyoruz. Nurettin Top-

1 Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, Haz. Mustafa Armağan, Tımaş Yayınları, İstanbul 2010 (4. baskı), s. 201 vd

2 Cansever'in görüşleri için, birinci dipnotta anılan söyleşilerinin yanı sıra bkz.: *İslam'da Şehir ve Mimari*, Tımaş Yayınları, İstanbul 2010 (6. baskı).

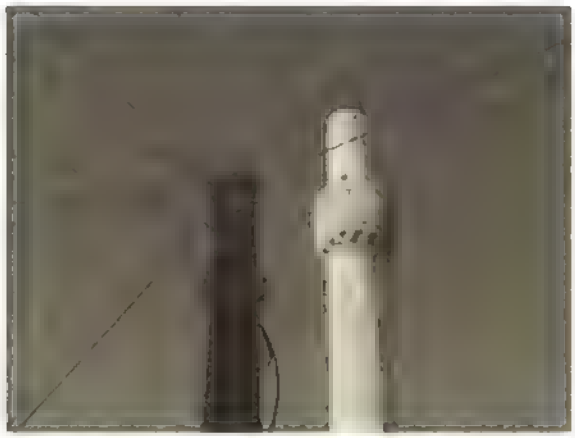

XURBANNET

çu, topyekûn makine medeniyetiyle beraber elbette bina azmanlarına da karşıydı. Ekrem Hakkı Ayverdi, 1953'te İstanbul Boğaz köprüsü tasarısına "en feci hazırlık, teşebbüslerin en korkuncu" diyerek karşı çıkmıştır. Şöyle efkarlanır:

> "Paris'te düz arazide yetişmiş bir ormanın yakın mesafeden görülebilecek yeşilliğini bir bina kapatacak diye kıyamet koparken biz Adalar'dan, Marmara'dan ta Karadeniz'e uzanan, etrafı kıvrımlı tepeler, koylarla müzeyyen Boğaziçi'ne mekanik medeniyetin soğuk bir suratını asmayı düşünüyoruz."[3]

Bugünün "*Bugün*'ün Dervişi"[4] olarak Mehmet Şevket Eygi'nin de yazılarında "*Sodom ve Gomore... Bizans ve Roma... Lut kavmi... Nemrud'lar Firavun'lar... Pompei ve Herculanum...*" faslından, "*yüksek binalar diken Şeddat'lara*" lanet ettiğine rastlayabilirsiniz. Bina-zına 'tevhidi' içinde, apartmanları, gökdelenleri, şehir dağdağasını kıyamet alameti sayar.

Ama biliyoruz ki bunlar İslami-muhafazakar camia içinde marjinaldir. Topçu'nun dikbaşlı bir ahlak mistiği olarak gördüğü hürmet, sadece yaptığı değil dediği de yapılmayacak bir imama gösterilecek türdendir; Eygi 'elegan' kalpağı ve neredeyse nihilistleşen takaza diliyle bizzat mezcup rolüne talip gibidir. Cansever'e gösterilen hürmet, sözünden ziyade şahsiyet ve edasınadır.

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1985, s. 207-8

4 Meraklısı için, hatırlatma için: Eygi 12 Mart darbesi arifesinde, anti-komünist milliyetçi-muhafazakar *Bugün* gazetesinin yazarıydı ve burada "Kanlı Pazar" provokasyonunun ajitatörlerinden olmuştu. Şahap Tan'ın yazdığı, *Bugün'ün Dervişi* adlı bir kitap vardır (Garanti Matbaası, İstanbul 1970)

Kemalist Cumhuriyet modernizminin coşkun ve tıpık, –muhafazakarlar nezdinde de tıpık– sözcülerinden biri, Sabahattin Eyüboğlu, 1936 yılında bir apartmana övgü yazısı yazmıştı.[5] Tıpkı o günlerin yeni-modern resmi gibi, temsilî hüviyetten arınmış, olumlu anlamda kişilîksiz, çünkü tamamen işlevseldi apartman. Eyüboğlu, Le Corbusier'nın "oturma makinesi" kavramına sempatiyle yaklaşıyordu. İnsanı "yuva sıcaklığı" ve (karşılıklı) sahiplenmenin ayartısıyla kendine bağlamayan apartman, modernliğin bir yere kök salmayan, sabitlenmeyen gezgin ve serbest ruhuna uygun bir konut çözümü idi; tek kelimeyle özgürleştirici idi.

TOKİ'nin konut silolarının 'felsefesi', Esendal'la, Topçu'yla, Eygi'yle, Cansever'le değil Eyüboğlu'yla hısımdır.

Türkiye'de muhafazakarlıkla ilgili, –daha çok özel sohbetlerde–, üzerinde sık durulan bir konu, onun Gelenek lafının şaşaasına pek düşkün, buna karşılık Geleneğin maddi-kültürel varlığına duyarsız olduğudur.

Herhalde, medeniyetin maddi cephesiyle manevi cephesini jiletle birbirinden soyan, hemen herkesin kanı olduğu ayrımın etkisi aranmalı bunda. Modernliği alet çantası olarak düşünen araçsalcı bakış .. Kımlık asabiyesine ve gururuna indirgenmiş bir 'öz'den öte pek fazla tutamağı olmayan bir maneviyattan ötesi, portatiftir. Medeniyet/kültür, maddiyat/maneviyat ayrımlarının baş müellifi sayılan Ziya Gökalp tâ 1918'de "*kaideci fakat an'anesiz milletiz*" diyerek 'genetik' (veya etno-kültürel diyelim) bir arızadan şikayet etmişti:

> "Türklüğe ve İslamlığa ait an'anelerimizin tarihî silsilelerini aramadığımız gibi, asrımızı temyiz eden terakkilerin memba ve tekamülünü de tetkike lüzum görmeyiz. Bizim için yalnız neticeler lazım."[6]

5 Sabahattin Eyüboğlu, "Yeni konut ve psikoloji", *Sanat Üzerine Denemeler* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 402-405

6 Ziya Gökalp: *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*, Bütün Eserleri -1 içinde, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 54

Nitekim modern bir siyasal ideoloji olarak muhafazakarlığın işi an'ane inşa etmek değil mi? Geleneksizliğin gelenekçilerce tescil edildiği bir temelde, mecaziden çok maddi 'planda' bir inşaata güven duyulmasına ve en çok onun heyecan yaratmasına da şaşmamalı mı?

Selçuklu motifi diye belledığı şeyleri 8 katlı kunt binaya rokokolayan, cami veya apartman cephesine çini taklidi fayans sıvayan o inşaatların şahsiyetsizliğine de şaşmamalı. Cumhuriyetin 'sıfır mazi' siyasetinin, en mazici İslamcılık ve muhafazakarlık tarafından da içselleştirilmesine şaşmamalı.

Belki, hayatta kalmayı kolaylaştırırken geçmişle hesaplaşmayı önleyen,[7] daha basitçesi durup bir kendine bakmaya mahal vermeyen vitalist enerjinin, hep "önümüzdeki maçlara bakan" ergen pragmatizminin payını da aramalı. Erken cumhuriyet metinlerinden Türk-İslam Sentezine, kökleri göçebe-savaşçılara özgü beka kabiliyetine dayandırılan bir millî "pratik zekâ" hasleti, bir milli "realizm", incesini düşünmeye gerek görmeyen bu hoyrat cevvallıği besliyordur belki.

Turgut Cansever, ABD'deki gökdelenleri gördüğünde[8] "dev gibi, harika, muazzam binalar... neden benim ülkemde olmasın?" diye imrenen Turgut Özal'ı yadırgadığını söylüyordu. Oysa Menderes-Demirel-Özal çizgisi, başka nerede ayrışırsa ayrışsın, imar-inşa cezbesinde mutlak devamlılık içindedir.

Türk muhafazakarlığının inşaat merakından bahsedeceksek zaten, sözü mutlaka Büyük Sağ geleneğe getirmeliyiz – bakın işte o bir an'anedir! Süleyman Demirel'in başbakanlıklarından önce 1950'lerde DSİ genel müdürüyken yazdığı yazılara, yaptığı konuşmalara bakın.[9] Colorado Nehri üzerindeki Boulder Barajı'nı üç gün boyunca seyrettiğini anlatır. "Türkiye'yi imar ve inşa etmeyi" Türk milliyetçiliğinin hedefi olarak koyar. (Bu memlekette bitmeye yüz tutan inşaata fetih müjdelercesine bayrak asılmıyor mu kaç zamandır!) Hem "ecdada layık olmak için" lazımdır bu – ecdat da köprüler, hanlar hamamlar yaptırmıştır. Hem de "Büyük eserler, milletlerin birbiriyle yarışmasında üstünlük nişaneleri"dir; milli gururu kuru böbürlenmedense "tesisler" yüceltir – Recep Tayyip Erdoğan'ın bir ara "pozitif milliyetçilik" şiarıyla üstlendiği ekonomist ve liberal milliyetçilik söyleminin kökü buradan sürer...

Menderes-Demirel-Özal hattı, Büyük Sağ gelenek, dahası, refah ve zenginleşme arzusunu, medeniyetin ana motoru olarak görür; modernliğe Aydınlanmadan, müspet ilimden daha garantili erişme yolunun iktisadiyattan geçtiğinin, kısacası kapitalizmin bilincindedir. (Gökalp'ın yakınmasını hatırlayalım: "Bizim için yalnız neticeler lazım.") Sonra Büyük Sağ, kendi siyasal meşruiye-

7 Bu konuda bkz. Tanıl Bora, "Geçmişle hesaplaşmada müşküller ve yordamlar: Söyledim ve vicdanı kurtardım dan ötesi", *Birikim* 248 (Aralık 2009), s. 7-17.

8 Falih Rıfkı Atay, onlarla ilk karşılaştığında "bulut-delen" adını kullanmıştı. Falih Rıfkı Atay, *Yolcu Defteri*, Ulus Basımevi, Ankara 1946.

9 Süleyman Demirel, *Bir Ömür Suyun Peşinde - 1. Cilt*, ABC Medya Ajansı, İstanbul 2005.

TURGUT YÜKSEL

tının ve ıktıdar mücadelesındeki gücünün de aslen maddi refah arzusuna hıtap etmek olduğunun bılıncıyle davranır. Muhafazakar-lıberal sentezın kökeni ve Türk lıberalizmının en 'cıddı' kökü, buradadır.

Her hızmet bınası, her yol, (zamanımızda Ankara'da) her alt-üst geçıt, 'yıllarca bır çivı çakmayan' CHP'nın kafasına çakılan bır çıvı, 'sadece tenkıt eden, hep gayrımemnun' solun usandırıcı dırdırını bastıran bir yatırım balyozu olarak kutlanır. Salıh siyaseti 'hızmet yarışı' olarak tescil eden sağ, her bir bınayı hızmet heykelı gibi dıker. İnşaat, 'sözü bitiren' türden icraattır Hükümetın, belediyenın, partının çalıştığının en sağlam alameti, odur. 5N. Ne, neden, nasıl, nerede, ne zaman? 2K. Kime, kaça? Ehemmiyetsızdır, kazılan temelın altında kalır.

İmar-ıskan, bayındırlık, ınşaat, hem güçlü bır ekonomi-polıtık bır potansıyeli harekete geçırır: zenginlığın bir vetıresı olarak zengınler yaratmanın stabılıze ve duble ('yaratana' da dönen) yoludur. (*Bırikım*'ın bu sayıdaki dosyasında İnşaatın ekonomi-polıtığı geniş ele alınıyor) Hem de refaha erme ımgesını ve ış yapma/ışleme/çalışma mıtosunu ımar eder. Nazım Hıkmet "Yükseliyor yapı kan ter içinde... dızelerinde hayranlığını yapıcıların emeğine hasretmıştı ama 'popüler' hayranlığın nesnesi daha zıyade inşaatın 'sahıbi' yani oraya gömülü sermayedır. Betonlaşmış güç-kuvvettir.

Mıllı Görüş çızgısı de, başka hangi noktalarda ayrışırsa ayrışsın, bayındırlık-ımar şehvetinde Büyük Sağ gelenekle tam bır örtüşme içindedir. Demırel'ın, Özal'ın "büyük rakamlar telaffuz etme" tutkusu Erbakan'da bır tür sıyasal erotığe dönüşür. Erbakan, –kuşkusuz mühendıs kimliğinden de beslenen– gıgantomanik teknokrat dılını, İslamcı özgüveni okşamak için kullanıyordu. Mılli Görüş'le Büyük Sağ geleneğın güçlü bır çaprazlama mutasyonu olan AKP'nın bayındırlık savletınde, gigantomani mecazdan hakıkate geçmıştır

Stalın dönemi Sovyetler'de de, ama asıl Nazılerde, güç tapıncına dönük oransız büyüklükte bınalar-anıtlar inşa etme merakını tanımlamak için kullanılmıştır bu terım: Gigantomani, büyüklük saplantısı. Fallık binalarla ıktıdar teşhırcılığı. Mermer ve granıtın organik dayanıklılığıyla ebedilik arzusu. (Hamdullah Suphı Tanrıöver de, zamanı ıçin 'gigant' sayılacak Türkocağı bınasının açılışında "Mermer bütün tarıhte mılletlerin dın arkadaşıdır" demıştı. "Mermer hassasiyeti, secdelerin sesile beraber ınler" idı.[10])

AKP'nın son seçimler öncesinde açıkladığı "çılgın proje", Kanallstanbul projesının resımlerını gördük. Bılımkurgu fılmi, New York sılueti, Dubaı estetiği, AVM'ler mahallesi... arası bır şey. Proje gerçekleşsin gerçekleşmesın, bu ımge, rölövesini çıkarılan bu fantezi, gıgantomanık bır pornografi değil mi?

10 *Turk Ocakları merkez bınasının açılmasında Hamdullah Suphi Beyin söyledığı nutuk*, Türkocağı Matbaası, Ankara 1930, s. 16

İnşaat sektörü neyin lokomotifi?

OSMAN BALABAN

Haziran 2011 seçimlerine damgasını vuran olaylardan birisi de seçim vaatleri arasında yer alan imar ve şehircilik projeleri oldu. Bu projeler arasında başı çeken ise hiç kuşkusuz Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, gerçekleştirilmesine kendileri de şans vermediklerinden olsa gerek 'çılgın' sıfatı ile nitelemeyi uygun buldukları projeleriydi. Bu projeler, Türkiye toplumuna, 2003'ten sonra başta büyük kentler olmak üzere yurt genelinde başlatılan inşaat faaliyetinin artarak devam edeceği mesajını fazlasıyla verdi.

Siyasi aktörlerin inşaat sektörünü ve yapım faaliyetlerini desteklemeleri yeni olmadığı gibi bize özgü de değildir. İnşaat sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olduğuna ve sektörde yaşanacak büyümenin ekonominin genelini olumlu bir biçimde etkileyeceğine dair yaygın kanaat, akademik araştırmalar ile de desteklenmiştir. Bu kanaat, pek çok ülkede yapım faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve arttırılmasını politik bir tercih olarak ön plana çıkarmıştır. Türkiye de bu durumdan azade değildir ve olmamıştır. Türkiye kapitalizminde neo-liberal dönüşümün gerçekleştirildiği 1980 sonrasında inşaat sektörü ve yapım faaliyetleri siyasi aktörlerin her zaman gündeminde olmuş, gerek ekonomik gerek siyasi amaçlara ulaşmanın aracı olarak kullanılmış ya da kullanılmak istenmiştir. Bu yazıda; uluslararası deneyime gönderme yaptıktan sonra 1980 sonrasında yapım kesimi faaliyetlerinin Türkiye kapitalizmi ve reel siyaseti açısından nasıl işlevsel kılınmaya çalışıldığı tartışılmaktadır

İNŞAAT SEKTÖRÜ VE EKONOMİ ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE

İnşaat sektörü, ekonominin lider ve sürükleyici sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir Bunun nedeni inşaat sektörü ile diğer ekonomik sektörler arasındaki yakın ilişkidir. Bazı akademik araştırmalar, sektörler arası ilişkilerin yoğunluğu bakımından inşaat sektörünün, yirmi ekonomik sektör içinde en güçlü dört sektörden birisi olduğunu göstermektedir.[1] Daha açık bir ifadeyle, inşaat sektörü, diğer pek çok sektör tarafından üretilen ürün ve hizmetleri girdi olarak kullanmakta ve inşaat faaliyetinin nihai ürünü olan yapılar, farklı sektörlerin ürettiği ürün ve hizmetlerin bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.[2] Diğer sektörler ile olan alışverişi nedeniyle inşaat sektöründe yaşanan büyümenin ekonominin di-

1 İnşaat sektörü ile ekonomi arasındaki ilişkiyi tartışan akademik araştırmaların kapsamlı bir incelemesi için şu makaleye bakılabilir: Dang, T H G., & Low, S.P (2011). Role of construction in economic development. Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35(2011), 118-125

2 Bon, R. (1992) The future of international construction. secular patterns of growth and decline. *Habitat International*, 16(3), 119-128

ğer sektörlerinde de büyütmeyi tetikleyeceği ve bu yolla genel ekonomik büyümeye katkı yapacağı kabul edilmektedir. Dahası inşaat sektörünün büyüme dönemlerinde önemli bir istihdam kaynağı olarak işlev gördüğü ve işsizliğin azaltılmasında etkili olduğu da kabul edilmektedir.[3]

Bu değerlendirmeler neticesinde pek çok ülkede, inşaat sektöründeki büyüme, makroekonominin gelişmesi için bir araç olarak ele alınmıştır. Hükümetler, ekonomiyi dengede tutmak amacıyla inşaat yatırımlarını arttıracak ve destekleyecek politikaları devreye sokma eğilimde olmuşlar ve ulusal kalkınma stratejileri kapsamında inşaat sektörüne önemli roller vermişlerdir.[4] Örneğin Tayvan hükümeti, 1970'lerde yaşanan küresel ekonomik bunalımdan beri, gerek ekonomik büyümeyi sağlamak gerek endüstriyel üretimi arttırmak amacıyla büyük ölçekli inşaat yatırımları yapmayı tercih etmişlerdir.[5] Hong Kong'da yakın bir zaman önce, bir yandan ekonomiyi güçlendirmek diğer yandan kentin küresel sistemdeki konumunu pekiştirmek amaçlarıyla büyük ölçekli 10 tane altyapı projesi uygulamaya konmuştur.[6] 2000'li yılların başında Japonya'da, inşaat sektöründeki artan hareketliliğin ve yapım faaliyetlerine yönelik artan talebin ekonomik durumu iyileştireceği varsayımından hareketle kentsel dönüşüm projeleri gerçekleştirmek için özel bir yasa yürürlüğe konmuş ve bu yasanın uygulanmasını sağlamak için özel bir kurum kurulmuştur.[7] Bugün Tokyo'nun merkezinde, 1990'lı yıllarda Japonya ekonomisinde yaşanan ekonomik durgunluk ve bunalımı aşmak amacıyla yapılmış, bir kısmı dönüşüm projesi olmak üzere çok sayıda kentsel proje yer almaktadır

İNŞAAT SEKTÖRÜNÜN 'KARANLIK YÜZÜ'

Ne var ki, inşaat sektörünün sınırsız ve kontrolsüz bir biçimde büyümesine dayanan bir ekonomik politika sorunsuz değildir. Gereğinden fazla gerçekleştirilen inşaat ve emlak faaliyetinin ciddi düzeyde ekonomik, toplumsal ve çevresel maliyetleri olduğu bilinmektedir. Bu maliyetler kimi durumda ulusal düzeyde ortaya çıkarken kimi durumlarda ise bölgesel ve küresel düzeylerde krizlere neden olabilmektedir. Örneğin 2008'de başlayan ve dünyanın bütün büyük ekonomilerini ciddi bir biçimde etkileyen global ekonomik krizin nedeni de inşaat sektörü ve emlak piyasalarındaki irrasyonel büyüme ve bu tür bir büyümeyi temel alan konut finansman sisteminin çökmesidir. Emlak piyasasındaki büyümenin sınırlarına ulaşması ve spekülatif bir biçimde şişirilen emlak balonunun sönmesi ile birlikte baş gösteren emlak piyasasındaki değersizleşme, öncelikle gayrimenkullerin sürekli değer artışına dayanan konut finansman sistemini çökertmiş ve ardından tüm ekonomik sistemi bir kriz ortamına sürüklemiştir.[8]

İnşaat ve emlak faaliyetinin koşulsuz bir biçimde desteklenmesine dayanan büyüme modelinin ne tür sorunları beraberinde getirdiğini gösteren çok sayıda akademik araştırma mevcuttur. Kimi araştırmacılar bu durumu, inşaat sektörünün 'karanlık yüzü' olarak nitelemeyi tercih etmektedirler.[9] Beş farklı Asya ülkesinde (Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan ve Hong Kong) yapılan araştırmalar, inşaat sektöründeki ve emlak fiyatlarındaki kontrolsüz büyümenin; yüksek enflasyon, düşük gelir gruplarının konut satın alabilirlik ve kiralayabilirlik gücünün azalması, üreten sektörlerden sermaye kaçışı ve yeni yatırım

3 Lewis, T M (2004). The construction industry in the economy of Trinidad and Tobago. *Construction Management and Economics*, 22(5), 541-549

4 Dang, T H G , & Low, S.P (2011). Role of construction in economic development. Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35(2011), 118-125

5 Su, C.K , Lin, C.Y , & Wang, M T (2003). Taiwanese construction sector in a growing 'maturity' economy, 1964-1999. *Construction Management and Economics*, 21(7), 719-728

6 Wong, J M W., Thomas Ng, S., & Chan, A P C. (2010) Strategic planning for the sustainable development of the construction industry in Hong Kong. *Habitat International*, 34(2010), 256-263.

7 Söz konusu yasanın ve kurumun İngilizce adları sırasıyla; "Urban Renaissance Special Measure Law" ve "Urban Renaissance Headquarters"dır. Detaylı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Okabe, A. (2005). Towards the spatial sustainability of city-regions. A comparative study of Tokyo and Ranstad. In M. Jenks, & N. Dempsey (eds), *Future forms and design for sustainable cities* (s. 55-72). Great Britain. Elsevier

8 Biau, D (2009). Where will the money come from now. *Urban World*, cilt 1 sayı 2, 36-39

9 Zainul Abidin, N (2010) Investigating the awareness and application of sustainable construction concept by Malaysian developers. *Habitat International*, 34(2010), 421-426.

yetersizlikleri gibi sorunları beraberinde getirdiğini tespit etmişlerdir [10] Örneğin Tayvan'da 1991 ve 1993 yılları arasında yapım kesiminde yaşanan büyüme döneminin ardından yapı stoku gereğinden fazla büyümüş, ortaya çıkan arz fazlası ve değersizleşme çok sayıda şirketin iflası ile sonuçlanmıştır.[11] İnşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin neden olduğu ve hemen her ortamda karşılaşılan temel sorunların başında, ihtiyaç fazlası yapılı çevre üretimi gelmektedir. Bu gibi durumlarda gerek ihtiyaç fazlası yapı stokunu gerek bu stokun gerektirdiği ihtiyaç fazlası altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için kamusal kaynaklar irrasyonel bir biçimde harcanmaktadır. Örneğin 1980'lerin sonunda Tokyo'da inşaat faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla kent merkezindeki kamuya ait arsa ve araziler yatırımcılara verilmiş ve imar kuralları esnetilmiş, bu da talepten bağımsız olarak, çok sayıda ve ihtiyaç fazlası yapı üretimi ile sonuçlanmıştır.[12-13] Son yıllarda ise akademik ilgi, inşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin neden olduğu çevresel sorunların ve bu sorunların giderilmesi için uygulanacak çözüm önerilerinin tespit edilmesine kaymıştır.[14]

10 Aveline, N., & Li, L.H. (Ed.) (2004). Property markets and land policies in northeast Asia, the case of five cities: Tokyo, Seoul, Shanghai, Taipei and Hong Kong. Maison Franco-Japonaise & Centre of real estate and urban economics HKU.

11 Hsieh, H.H.Y. (2005). The 1990's Taiwan residential construction boom: a supply side interpretation. *Construction Management and Economics*, 23, 265-84.

12 Aveline, N., & Li, L.H. (2004). Reconsidering land policies in Asia. N. Aveline & L.H. Li (eds), *Property markets and land policies in northeast Asia, the case of five cities. Tokyo, Seoul, Shanghai, Taipei and Hong Kong* içinde (s. 298-314). Maison Franco-Japonaise & Centre of real estate and urban economics HKU.

13 Shima, N., Hiramoto, K., Seta, F., Katayama, K., Kim, C., Cho, S., & Matsutani, H. (2007). Tokyo's large-scale urban redevelopment projects and their processes. 43. ISOCARP Congress 2007.

14 Bu konuda şu makalelere bakılabilir: (1) Zainul Abidin, N. (2010). Investigating the awareness and application of sustainable construction concept by Malaysian developers. Habitat International, 34(2010), 421-426. (2) Yorucu, V., & Keles, R. (2007). The construction boom and environmental protection in Northern Cyprus as a consequence of Annan plan. Construction Management and Economics, 25(1), 77-86. (3) Balaban, O. (2011). The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. Habitat International, doi: 10.1016/j.habitatint.2011.05.003.

Özetle, uluslararası deneyim incelendiğinde, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ve bu nedenle inşaat ve emlak yatırımlarının makroekonomik büyümeyi sağlamak için bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Uluslararası deneyim ayrıca, inşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin beraberinde ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunlar da getirebildiğini göstermektedir. Yazının izleyen bölümünde 1980 sonrasında inşaat sektörünün Türkiye kapitalizmi ve reel siyaseti açısından nasıl işlevsel kılınmaya çalışıldığı tartışılacaktır. Kontrolsüz büyümenin Türkiye'de ne tür olumsuz sonuçları olduğuna ise bu yazıda yer verilmemektedir.

1980 SONRASI NEO-LİBERAL BÜTÜNLEŞME DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE İKTİSAT, SİYASET VE İNŞAAT SEKTÖRÜ

1980 sonrası, yakın dönem Türkiye ekonomisinde gerek birikim rejiminin gerek bölüşüm politikalarının niteliği açılarından ayrı bir alt döneme tekabül etmektedir. 24 Ocak kararları ile birlikte 1980 öncesinin ithal ikamesine dayanan ekonomik politikalarına son verilmiş ve Türkiye ekonomisinin, ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde uluslararası neo-liberal sisteme eklemlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için başta reel ücretlerin geriletilmesi yoluyla emek maliyetini azaltmak ve iç talebi kısmak olmak üzere ihracatı arttırma amaçlı pek çok tedbir uygulamaya konulmuştur. Emek kesiminin 1980 öncesinde elde ettiği, sendikal haklar, toplu sözleşme ve yüksek ücretler gibi pek çok kazanım, 12 Eylül askerî darbesinin yardımıyla ya azaltılmış ya da geri alınmıştır. Örneğin 1983'den 1987'ye kadar geçen dört yıllık sürede, maaş ve ücretlerin özel sektör imalat sanayi katma değeri içindeki payı %27.5'den %17.1'e ve kamu sektörü imalat sanayi katma değeri içindeki payı ise %25'den %13'e düşmüştür.[15] Benzer şekilde, 1983 ve 1988 yılları arasında reel ücretlerde %18 oranında ge-

15 Boratav, K., Yeldan, E. and Köse, A.H. (2000). *Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998*. CEPA Working Paper Series I, Working paper no. 20, Center for Economic Policy Analysis, New School University, New York, USA.

rileme gerçekleşmiştir.[16] Daha açık bir ifade ile 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümün ve neo-liberal politikaların emek kesimi üzerindeki maliyeti ve etkileri oldukça ağır olmuştur ve olmaya devam etmektedir

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün önemli aşamalarından birisi de 1989'da yürürlüğe konulan 32 nolu karar olmuştur. Bu karar ile birlikte Türkiye ulusal finans piyasası, uluslararası finans piyasalarına entegre edilmeye çalışılmış ve ülke içine ve dışına parasal sermaye hareketlerine tam serbestlik getirilmiştir.[17] Sermayenin serbest dolaşımı ya da "finansal sermayenin hegemonyası"na geçiş olarak da ifade edilen bu değişim, Türkiye ekonomisinin izleyen yıllarına damgasını vurmuştur. 1989 sonrasında, ağırlıklı olarak sıcak para girişlerinin kontrol edilmemesi ve vergilendirilmemesi nedeniyle ülke ekonomisi sürekli bir kriz ortamına sürüklenmiş ve hemen her krizin ardından IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programları ile krizler aşılmaya çalışılmıştır. Her kriz ve ardından gelen uyum programları ve tedbirler, emek kesimi üzerindeki yükleri daha da arttırmıştır. Ekonomik istikrarsızlık ortamında devlet, giderek artan kaynak ihtiyacını, çoğu zaman yüksek faizle, iç ve dış kaynaklardan borçlanma yoluyla çözmeye çalışmış ve ortaya çıkan bütçe açığının kapatılması ve borçların çevrilmesi için yeni finansman bulunması ekonomi politikalarının temel hedefleri haline gelmiştir.

İNŞAAT SEKTÖRÜNDE İKİ BÜYÜME DÖNEMİ

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün neden olduğu temel yapısal sorunlar (emek kesimi üzerindeki artan yük, devletin artan finansman ve kaynak ihtiyacı gibi) siyasal aktörlerin inşaat sektörüne yönelik tutum ve politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. 1980 sonrası Türkiye'de yapım kesimi faaliyetlerinin gelişimi incelendiğinde, ilki 1980'lerde, ikincisi ise 2000'lerde iki büyüme döneminin yaşandığı görülmektedir. İlk büyüme dönemi, 1982 ile birlikte başlamış ve 1988'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı,[18] 1982'de 54.361'den, 1988 yılında 139 995'e yükselmiştir. İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 1982 yılında %5.2'den, 1987 yılında %7.3'e yükselmiştir.[19] 1987, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının tüm 1980 sonrasındaki dönem içinde zirve yaptığı yıl olmuştur. Benzer şekilde, 1980'lerin sonuna doğru Türkiye'de konut yatırımlarının GSMH içindeki payının, gelişmiş ülkelerde konut yatırımlarının GSMH içindeki payına yaklaşmış olduğu bilinmektedir.[20]

İkinci büyüme dönemi ise bir kriz sonrası başlayıp, bir diğer kriz ile son bulmuştur. Bu büyüme dönemi, 2001 ekonomik krizini takiben 2002'de başlamış ve 2008'de tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik kriz ile birlikte sona ermiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı, 2002'de 43.430'dan, 2006'da 114.204'e ve 2007 yılında 106.659'a çıkmıştır. İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 2004 yılında %3 8'den, 2006'da %4.8'e yükselmiştir. 2004 ile 2007 yılları arasında, yıllık ortalama %12'lik büyüme oranı ile inşaat sektörü, ekonominin en çok ve hızlı büyüyen sektörü olmuştur. Ayrıca bu dönemde inşaat sektöründe istihdam oranları da artmış ve sektördeki istihdamının toplam istihdam içindeki payı, 2003'te %6.9'dan, 2007'de %7.8'e çıkmıştır.

BÜYÜMEDE DEVLETİN ROLÜ VE KATKISI

Her iki dönemde de devlet, gerek yaptığı doğrudan ve dolaylı yatırımlar gerek yasal ve yönetsel düzenlemeler ile inşaat sektöründeki büyümeyi desteklemiştir. Daha açık bir ifadeyle, sektördeki büyümenin temel nedenlerinden birisi devlet desteği ve katkısı olmuştur. 1980'lerdeki büyümede kamu altyapı yatırımları önemli rol oy-

16 Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge, 7 Baskı, Ankara

17 Altıok, M. (2002), Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları. Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz *Praksis*, 5, s 77-130

18 Veriler inşaat ruhsatlarına göre olup, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınlarından alınmıştır

19 Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınlarından alınmıştır

20 Türel, A. (1989). 1980 Sonrasında Konut Üretimindeki Gelişmeler. *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, sayı 2, s. 137-154

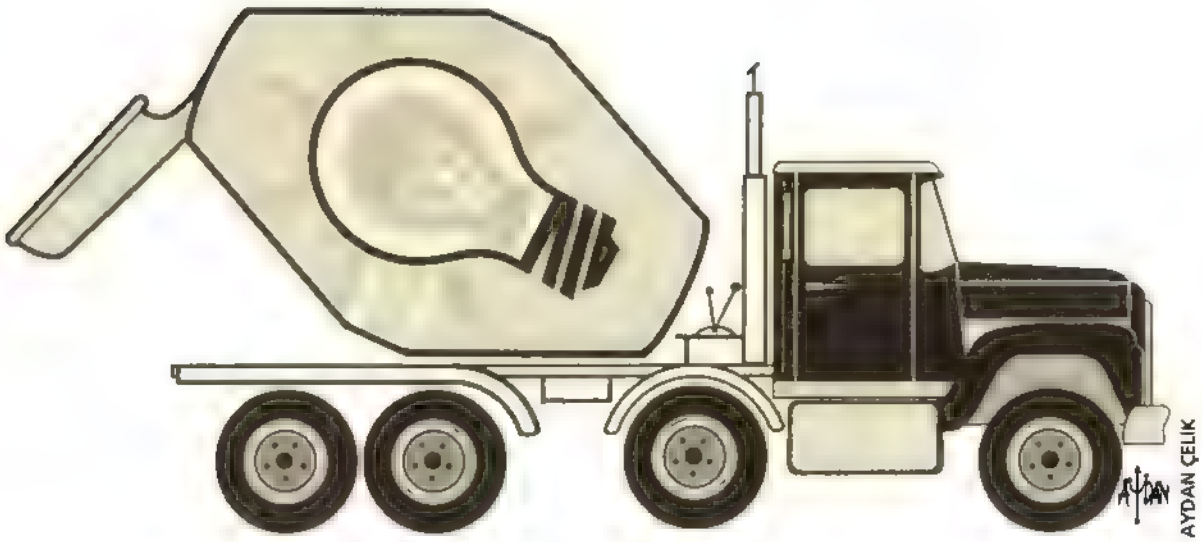

AYDAN ÇELİK

namıştır. 1980 öncesinde, ıthal ıkamesini desteklemek amacıyla kaynakları sanayileşmeye ayıran devlet, 1980 sonrasında politika değişikliğine giderek yapılı çevre üretimi için de kaynak ayırmaya başlamıştır. Bu politikanın en kestirme sonucu, 1980'lerin ıkıncısi yarısı ile birlikte artan kamu altyapı ve inşaat yatırımları olmuştur 1980'ler boyunca kamu altyapı ve ınşaat yatırımlarının GSMH içindeki payı, yıllık %10'unun üzerinde olmuş ve 1980'de %9.8 olan bu oran, 1985'e gelındığında %11.7'ye yükselmıştır. Türkıye'de inşaat sektöründeki büyüme ıle kamu yatırımları arasında yüksek bır korelasyon olduğu ve kamunun sağladığı fınansman desteğının sektördeki büyümeyi tetiklediği bilınmektedır.[21]

1980'lerdeki büyümede devletın rolü sadece kamu altyapı ve ınşaat yatırımları ile sınırlı kalmamıştır. Yasal ve yönetsel düzenlemeler de büyümede etkılı olmuştur. Bugün Türkıye'de kentsel yapılı çevre üretiminde etkın bır aktör konumuna gelen TOKİ'nın kuruluşu ıle toplu konut fonunun oluşturulması bu döneme rastlar. Her iki düzenleme ıle devlet, kentlerde konut üretımını teşvık etmek ve desteklemek amacıyla çeşıtlı konut projelerıne, konut üretıcilerıne ve konut kooperatıflerıne ucuz kredı ve finansman sağlamıştır. Örneğin 1984-1995 yılları arasında yaklaşık olarak bır milyon konuta, toplu konut fonu üzerinden kredı desteğı sağlanmıştır.[22] Toplu konut idaresi ve fonundan sağlanan destek, 1980 öncesinin aksıne, ülkede toplu konut üretiminin yaygınlaşmasına, büyük ölçekli firmaların ve kooperatıflerin inşaat sektöründeki ve konut üretımındeki etkınlığının artmasına yol açmıştır. Bu dönemde devlet ayrıca, toplu konut idaresi elıyle, özellıkle dar gelırlı grupların konutlandırılması amacıyla konut üretmiştir. Büyük ölçekli firmalar ile konut kooperatiflerin orta ve orta-üst gelir gruplarına yönelık konut üretımı yapması, devleti, TOKİ elıyle düşük gelır gruplarına yönelık konut projeleri geliştirip uygulamaya yöneltmiştir.[23] Özetle, toplu konut idaresi ve fonunun kurulması, 1980'lerde inşaat sektöründeki büyümeyı yaratan önemli etmenlerden bırisi olarak işlev görmüştür.

1980'lerdeki büyümeye etkı eden devlet müdahaleleri arasında bazı yasal düzenlemeler de yer almaktadır Bunlar arasında ımar afları dıkkat çekıcidır. 1984'te yürürlüğe konulan imar afları, büyük kentlerin gecekondu bölgelerınde, gecekonduların apartmanlara dönüşümünü ve dolayısıyla yapım faalıyetlerini arttırmıştır. İmar afları kap-

21 Örneğın şu çalışmaya bakılabılır Ercan, H. & Saatçıoğlu, Ş. (2004). Iç ve Dış Pazarlarda Türk İnşaat Sektörü: Büyüme ve İstıhdam Dınamikleri. İktısadı Sektörlerde Gelişme Stratejileri Tebliğ Metınleri-II *içınde, 2004 Türkıye İktısat Kongresi*, cilt 5, s 235-256, Ankara

22 Türel, A (1996). Toplu Konut İdaresi. Yüzyıl Bıterken *içınde, Cumhurıyet Dönemi Turkiye Ansıklopedisi*, 3. Cılt, s. 796-797, İletişım, Istanbul.

23 Bugra, A. (1998) The ımmoral economy of housıng ın Turkey *International Journal of Urban and Regional Research* 22 2, 303-317

samında verilen inşaat ruhsatlarının sayısı 1984'te 40.000'den, 1987'de 110.000'e çıkmıştır. Bu dönemde, imar ve planlama mevzuatında da ciddi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Halen yürürlükte olan 3194 sayılı İmar Kanunu 1985'te yürürlüğe konmuş ve bu kanun ile birlikte, 1980 öncesinde merkezî yönetimin sorumluluğunda olan imar ve planlama yetkileri çok büyük oranda yerel yönetimlere devredilmiştir. İmar ve planlama yetkilerindeki bu âdem-i merkezileşmenin, kentlerde imar ve yapım faaliyetlerini ciddi biçimde arttırdığı ve bu yolla inşaat sektöründe 1980'lerde yaşanan büyümeye katkı yaptığı bilinmektedir. Bunun nedeni, kentlerin çeperlerinde yer alan ucuz kentsel arazilerin hızlı ve kolay bir biçimde kentsel arsaya dönüştürülüp, inşaat faaliyetine konu edilebilmeleri olmuştur. Bu dönemde çok sayıda büyük ölçekli inşaat firması, belediyeler ile işbirliği içinde kentlerin yakın çevresinde ucuz arsa toplayıp, bunları hızlı bir biçimde imara açma şansına sahip olmuşlardır.[24]

2002 yılı sonrası yaşanan büyüme döneminde de benzer süreçler yaşanmıştır. Bu dönemde de devlet, inşaat sektöründeki büyümeyi teşvik edecek ve destekleyecek çok sayıda yasal ve yönetsel düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Bu düzenlemelerin önemli bir kısmının odağında yine TOKİ yer almıştır. 1980'lerin aksine bu dönemde TOKİ, konut projelerine ve üreticilerine finansman desteği sağlayan bir kurum olmaktan çıkmış, inşaat sektörünün en önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. 2002-2008 yılları arasında TOKİ'nin faaliyet alanlarını genişleten ve kaynaklarını arttıran 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır.[25] Bu düzenlemeler sonucunda TOKİ; konut ve arsa üretimi alanında tek yetkili kurum haline getirilmiş, kar amaçlı proje üretiminden tarihî dokuların korunmasına kadar yeni görevler edinmiş ve mülkiyeti kendisine devredilen arsa ve araziler için imar planlarını yapma ve onama yetkilerine sahip kılınmıştır. 2010 itibariyle TOKİ'nin ülke genelinde ürettiği konut sayısı 450.000'i bulmuştur.[26] Bunun yanı sıra TOKİ, pek çok belediye ve özel firma ile işbirliği içinde kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri ile 'kaynak yaratma' adı altında rant amaçlı kentsel projelere girişmiştir.

İkinci büyüme döneminde etkili olan devlet müdahaleleri arasında, inşaat yatırımları için arsa ve arazi tahsisleri de yer almaktadır. Kamuya ait arsa ve arazilerin gerek satış gerek tahsis yoluyla başta konut projeleri olmak üzere farklı tür ve ölçekteki kentsel projeler için kullandırılması, 2003 yılı sonrasında önemli bir politik tercih halini almıştır. Bu konuda çok sayıda yasal düzenleme yapılmış ve bu düzenlemelerden bazıları ile Maliye Bakanı'na, kamuya ait arsa ve arazileri satması ya da tahsis etmesi için genel yetkiler verilmiştir.[27] Örneğin TOKİ tarafından gerçekleştirilen projelerin pek çoğu, bazı kamu kurum ve kuruluşlarına tahsisli olan arsalar üzerinde, sözü edilen yasal düzenlemeler yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

1980'lerdeki büyüme dönemine benzer şekilde 2002 sonrasında yaşanan büyüme döneminde de devlet, planlama ve imar mevzuatında çok sayıda değişiklik yapmış, planlama ve şehircilik sisteminin kurumsal yapılanmasını köklü bir biçimde değiştirmiştir. Bu dönemde yapılan değişikliklerin genel amacı, özellikle inşaat, gayrimenkul ve turizm gibi alanlarda yapılacak yatırımların hızlı ve zahmetsiz bir biçimde gerçekleştirilmesi için planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması olarak ifade edilebilir. Ayrıca yatırımcı kuruluşlara imar ve planlama yetkileri verilerek, 1980'lerin ortalarında adem-i merkezileştirilen planlama yetkileri, bu dönemde kısmi bir biçimde merkezileştirilmiştir. Konut projeleri ile kentsel dönüşüm projeleri yapan TOKİ, kıyı bölgelerinde turizm yatırımlarına onay veren Kültür ve Turizm Bakanlığı ile kamuya ait arsa ve araziler üzerindeki devlet mülk ve tesislerini

24 Türel, A. (2004). Türkiye'de İllere Göre Konut Üretiminin Farklılaşması. *Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge 8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 2. Cilt, s. 703-716, Ankara.

25 Balaban, O. (2009). Planlama ve mimarlık ekseninde TOKİ uygulamaları. *TMMOB Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, TMMOB Yayınları, Ankara, 2009, s. 93-115.

26 Detaylı veriler için TOKİ'nın websitesine bakılabilir.

27 Detaylı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Balaban, O. (2011) The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, doi:10.1016/j.habitatint.2011.05.003

özelleştiren Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2003 sonrasında imar planı yapma ve onama yetkisi verilen kurumlar arasındadır. İlaveten, planlama ve imar düzenin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması sürecinin 2002 sonrasındaki anahtar kelimelerinden birisi 'kentsel dönüşüm' olmuştur. Bu dönemde siyasi otorite, kentsel dönüşüm projelerine yasal ve kurumsal dayanak oluşturması için çok sayıda yasal düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Ancak bu düzenlemeler Batıdaki emsallerinin aksine, kentlerin eskiyen kesimlerinin ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan iyileştirilmesi yerine, rant amaçlı kentsel projelerin yürürlükteki imar ve planlama kurallarına tabi olmadan gerçekleştirilmesini hedeflemiştir. 2003 sonrasında özellikle birçok büyük kentte bu nitelikte 'kentsel dönüşüm projelerinin' uygulandığı bilinmektedir.

İNŞAAT SEKTÖRÜ VE NEO-LİBERAL YENİDEN YAPILANDIRMA ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR TARTIŞMA

Özetle, 1980 sonrasında Türkiye'de inşaat faaliyetleri ile gayrimenkule dayalı yatırımların yoğunlaştığı iki büyüme dönemi yaşanmıştır. Her iki büyüme dönemi de 1980 sonrası Türkiye kapitalizminin neo-liberal bütünleşme amaçlı reformlara tabi tutulduğu alt dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk dönem, neo-liberal dönüşüm ve bütünleşmenin ilk etabı olan 1980'lerde, ikinci dönem ise 2001 krizi sonrasında ana hatları çizilen ve 'yapısal uyum' olarak adlandırılan son sürecin ardından başlamıştır. Her iki büyüme döneminin ortak bir diğer özelliği de devletin büyümede önemli bir rol oynaması ve sektördeki büyüme ve hareketliliği arttıracak politikaları kararlı bir biçimde yürürlüğe koymasıdır. Bu tutumun nedeni, siyasi aktörlerin inşaat sektöründeki büyümeden salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal çıkar elde etme beklentileri olmuştur. Diğer bir deyişle, 1980 sonrasında inşaat sektöründeki büyüme, Türkiye kapitalizminin yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan kimi sorunların çözümü için araç olarak kullanılmak istenmiştir. Bu bağlamda inşaat sektöründeki büyümenin şu üç amaca hizmet ettiği düşünülebilir: (a) siyasetin kitlesel destek ve taban oluşturması, (b) reel ücretlerdeki kaybın rant ile

AYDAN ÇELİK

telafi edilmesi, (c) kısa dönemli kaynak ve finansman ihtiyacının karşılanması.

İnşaat sektöründeki her iki büyüme, Türkiye'nin güçlü sağ partiler tarafından, pragmatik söylem ve politikalar yoluyla yönetildiği dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk büyüme dönemi ANAP'ın, ikinci büyüme dönemi ise AKP'nin %40'lar düzeyinde oy oranları ile iktidara geldikleri döneme denk gelmektedir. Her iki parti de siyasi gücünü, yüksek oranda oy ve kitlesel destek aldıkları toplum kesimlerine borçludur. Bu desteği sürekli kılmak içinse geniş toplum kesimlerini memnun edecek pragmatik politikaları devreye sokmuşlardır. Bu politikaların bir ayağını, geniş toplum kesimlerinin kentsel rantlardan pay almalarına olanak veren düzenlemeler oluşturmuştur Her iki büyüme döneminde çıkarılan imar afları (birinci dönemde gecekondu afları ve ikinci dönemde imar afları ile birlikte 2B arazilerinin satışına yönelik girişimler) bu düzenlemelerin başında gelmektedir. İmar afları ile özellikle düşük gelirli toplumsal kesimlerin kentsel rantlardan pay almalarına imkân tanınması ve bu yolla bu kesimlerin siyasal desteğinin alınması hedeflenmiştir. Benzer şekilde TOKİ eliyle konut üretimi ve kredi temini ile de, düşük ve orta gelirli toplum kesimleri üzerinde benzer etkiler yapılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Sosyal konut projeleri daha çok düşük gelir gruplarının, konut kredileri ve kooperatifler eliyle konut üretimi de orta ve orta-üst gelir gruplarının desteğini hedeflemiştir.[28]

Hem ANAP hem AKP neo-liberal ideoloji ve politikalara sıkı sıkıya bağlı olan partilerdir. Her iki partinin iktidarları boyunca, ülke ekonomisinde

28 Benzer bir değerlendirme için şu kaynağa bakılabilir: Ozdemir, D (2010) The role of the public sector in the provision of housing supply in Turkey, 1950-2009 *International Journal of Urban and Regional Research*, DOI 10.1111/j.1468-2427.2010.00974.x

önemli dönüşüm yaşanmıştır. Bu çerçevede ANAP, 24 Ocak kararlarını (ağırlıklı olarak 1988'e kadar) katı bir biçimde uygularken, AKP 2001 krizi sonrasında IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programına ve reformlara sadık kalmıştır. Her iki dönemdeki ekonomik dönüşüm ve yeniden yapılandırmanın temel sonuçları arasında; işsizlik, reel ücretlerde gerileme ve gelir dağılımı adaletsizliğinin artması gelmektedir. Bu sonuçların özellikle alt ve orta gelir gruplarını ciddi biçimde etkilediği bilinmektedir. Gerek ANAP gerek AKP kentleşme politikalarını, ekonomik yeninden yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatacak biçimde kullanmayı hedeflemişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, her iki dönemde yoğun bir biçimde kullanılan imar afları, TOKİ eliyle konut üretimi ve kredi temini gibi politikalarla, alt ve orta gelir gruplarının kentsel rantlardan pay almaları ve barınma maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu yolla da reel ücretlerdeki gerileme ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi olumsuz etkilerin yumuşatılmaya çalışıldığı öne sürülebilir. Ayrıca inşaat sektöründeki canlanma ve büyüme yoluyla işsizliğin, geçici ve dönemsel olarak azaltılmasının hedeflendiği de bilinmektedir.

1989'daki mali serbestleşme sonrasında Türkiye ekonomisi, spekülatif sermaye hareketlerine bağlı olarak süreklı bir kriz ortamına sürüklenmiştir. Bu da beraberinde borçlanma ihtiyacını ve bütçe açıklarını getirmiştir. 1990'larından başından beri siyasal iktidarlar, kaynak yaratma sorunu ile baş başa kalmışlar ve bu sorunu aşmak için çeşitli politikaları yürürlüğe koymuşlardır. 1990'larda özelleştirme politikaları ile bu sorun aşılmaya çalışılırken, 2000 sonrasında inşaat ve gayrimenkul yatırımları yolu ile kaynak sorununun çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile 2000'den sonra siyasi aktörlerin inşaat sektöründeki büyümeyi desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden birisi de, inşaat yatırımlarının kaynak yaratma aracı olarak görülmesidir. Özellikle kamuya ait arsa ve arazilerin, başta kentsel dönüşüm projeleri olmak üzere çeşitli kentsel projelere satış yoluyla tahsis edilmesinin arkasında bu niyet bulunmaktadır. Arsa satışı öngören yasal düzenlemelerin gerekçeleri incelendiğinde bu niyet açıkça görülmektedir. Örneğin, TCDD'na ait taşınmazların satışına[29] ilişkin yasal düzenlemelerde, satışın amacının kaynak yaratmak olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca TOKİ'nın 2002 sonrasında yaptığı projelerin bir kısmı da, "kaynak yaratma" amacıyla gerekçelendirilmiş ve bu şekilde isimlendirilmiştir

Özetle, Türkiye'de siyasi aktörler inşaat sektörünü sadece ekonomının sürükleyici sektörü olarak değil, ekonomik yeniden yapılandırmanın yarattığı bazı sorunları çözmenin aracı olarak da değerlendirmek eğilimında olmuşlardır.

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

İnşaat sektörü ekonomının lider ve sürükleyici sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir İnşaat sektöründeki büyümenin, diğer sektörlerde ve ekonomının genelinde de büyümeyi tetikleyeceğine ilişkin yaygın kanaat, pek çok ülkede inşaat yatırımlarının siyasal otoriteler tarafından araç olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur. Türkiye de bu durumdan azade olmamıştır. 1980 sonrasında Türkiye'de, inşaat ve gayrimenkul yatırımlarının yoğunlaştığı iki büyüme dönemi olmuştur. Her iki dönemde de gözlenen ortak bir özellik, sektördeki büyümenin devlet tarafından yoğun ve güçlü bir biçimde teşvik edilmesidir. Her iki dönemde devlet, gerek yasal ve kurumsal düzenlemeler gerek doğrudan inşaat ve altyapı yatırımları yoluyla büyümeye katkı yapmıştır. Bize göre bu durumun temel nedenlerinden birisi, siyasi aktörlerin inşaat ve gayrimenkul yatırımlarını, ülke ekonomisindeki neo-liberal yeninden yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki etkilerini yumuşatmak amacıyla kullanmak istemeleridir. Türkiye deneyimini diğer ülke deneyimlerinden kısmen ayıran özellik de budur. Türkiye'de siyasi aktörler, inşaat sektörünü sadece ekonomik hedefler doğrultusunda değil kısa ve orta erimli siyasal amaçlar doğrultusunda da kullanmak istemişlerdir. Yazının başlığındaki soruya dönecek olursak, Türkiye'de inşaat sektörü, sadece ekonomının değil aynı zamanda (reel) siyasetin de lokomotifi olarak işlev görmektedir

29 Örneğin, bu konudaki en bilinen örnek Haydarpaşa Garı'na ilişkin düzenleme ve girişimdir

Devlet müteahhitlerinden gayrımenkul geliştiricilerine, Türkiye'de kentsel rant ve bir meta olarak konut üreticiliği

Konuta hücum

SİNAN T. GÜLHAN

Biraz ekonomi politik okumuş veya Marksizmin temel metinleri hakkında en sıradan bilgisi olan birinin rahatlıkla söyleyebileceği üzere, kapitalizm, bir üretim biçimi olarak fabrikada (bir sermaye birikimi biçimi olarak da sömürgelerde) doğmuştur. Emeğin ürettiği artı-değere el koymanın odaklandığı yer olarak fabrika –toplumsal ilişkilerin haddizâtında yoğunlaştığı, bu ilişkilerin kapitalist ve proleter sınıflar olarak karşılıklı ete kemiğe büründükleri yerdir– bir sürü başka yere ve ana ilâveten. Bu nedenle, ne Engels için ne de Marx için inşaat müteahhitliği, rantın spesifik bir formundan daha fazlasını teşkil etti. Engels, İngiliz işçi sınıfını kentsel bir antropolojinin ilk örneği olarak konumlandırdığı *1844'te İngiliz İşçi Sınıfının Durumu* ve daha sonra gelen *Konut Sorunu*'nda, kentsel rantı, sermaye birikiminin içinde tâli bir noktada ele aldı. Nihayetinde, konut ve kentsel çevre, sermayenin işçi sınıfını hayatta tutmak ve yeniden üretmek için göğüslenmesi gereken *faux frais*'nin –dolaşıma dâhil olan, ancak müdahil olmayan maliyetlerin– bir parçasıydı. Hatta öyle ki, Marx ve Engels, işçi sınıfını ev sahibi yapma yönündeki çağrılara ve oluşumlara, bu maliyetlerin ücretler üzerindeki baskısını arttıracağı ve işçi sınıfının ideolojik boyunduruğunu kuvvetlendireceği gerekçesiyle karşı çıktılar.[1] Bir dığer deyişle, eğer bir sermayedar olarak, çalışanınızın itaatkâr olmasını istiyorsanız, onu evlenip, aile kurmak ve de mümkünse otuz yıl vadeyle bir konut sahibi olmak konusunda ikna edin.

Sorun şu ki, kapitalizmin tarihi, başından itibaren ve aşağı yukarı tarihî sırasıyla, büyük ticaret sermayesinin (Fuggerler ve Britanya Doğu Hindistan Şirketi), büyük finans sermayesinin (Rotschildler, Morganlar), büyük sanayi sermayesinin (Fordlar) ve bu üçünün envai çeşit birleşiminin (Rockefellerlar, Vanderbiltler, bizde Koçlar, Sabancılar) tarihi olageldi. Ve bu tarihin içinde müteahhitler, kentsel rant spekülatörleri ve bir meta olarak konut üreticileri geçici ve parlak dipnotlar olmaktan ileri gidemediler. İmparatorluk Paris'inde Haussmann ve şürekâsından, Reaganlı yılların Wall Street patlamasında New York'un şaşaalı spekülasyon kralı Donald Trump'a dek, müteahhitler, küresel sermaye birikiminin havai fişekleri oldular debdebeli bir sermaye konsantrasyonunun gökyüzündeki gösterişçi parıltılarıydılar.[2] Ve her kriz ön-

1 Burada hemen hemen her kentsel çalışmanın mutat alıntısının –"Kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi gün be gün hapsettiği mikrop yuvaları, korkunç kovuklar ve mahzenler kaldırılmamış, sadece yer değiştirmiştir"– üzerinde uzun uzadıya durmayacağım, bu çok daha uzun bir yazıda ele alınabilir. Bunun için bkz. Engels F. (1974). *Konut Sorunu*. 91-96.

2 Bu biteviye döngüyü Le Corbusier New York'un debdebesine bakarak, biraz da kendi vizyonunun uzantısı hakkında gözleri kamaşmış bir hâlde şöyle özetliyordu: "New York geçici bir kentten –yerini başka bir kentin alacağı kentten– da-

ce onları vurdu: New York'un simgesi Empire State Gökdeleni 1931'de kapitalizmin en büyük krizi sırasında açıldığında devasa bir sermayenin toprağa –tersinden– gömülmüş hâlinden ibaretti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya kadar büyük kısmı boş kaldı; Fransız devletinin Paris'in kentsel rant dağılımındaki en iddialı imzası La Defense ilk otuz yılında bir hayalet şehirdi; Türkiye'nin mavi kanlı metropol sermayesi için çöplüğün ortasında bir vaha olan Kemer Country'nin kurucusu ve büyük ortağı Esat Edin, 2000'lerin başındaki krizde battığında, elinde kalan arsaları hâlihazırdaki site sakinlerine –yeryüzündeki cennetleri sıradan halkın adımlarıyla kirlenmesin diye– piyasa değerlerinin altında satmak zorunda kaldı.

Türkiye'nin hâkim sınıflarının sermaye birikimiyle imtihanı işte bu noktada farklı bir ahval sergiliyor: ülkenin en görünür sermayedarı olarak Ahmet Ağaoğlu ve arabaları –ve sevgilileri, ve kente dair dâhiyane fikirleri– anaakım medyanın manşetlerini süslüyor, gazetelerin ve internet sitelerinin yegâne gelir kaynağı yeni konut projeleri gibi görünüyor, birbiri ardına sanayi sermayesinin –hem Anadolu'da serpilmiş yeni-muhafazakâr sermaye, hem de İstanbul merkezli eski yerleşik sermaye– gayrimenkul yatırım ortaklıkları aracılığıyla dev alışveriş merkezleri ve konut kompleksleri inşaatına girişiklerini öğreniyoruz. Hatta Anadolu sermayesinin yola en erken çıkmışı sayabileceğimiz Zorlu Grubu, bankasını 2.3 milyar dolara sattıktan sonra, bunun 800 milyon dolarıyla, İstanbul'un son kalan ve en büyük merkezi kentsel arsasını almaktan hiç çekinmedi. 1970'lerde tekstil ve dokumacılıkla sanayi sermayesi olarak doğduktan sonra, 1990'larda daha yüksek değişmez sermaye talep eden tüketici elektroniği ve beyaz eşya üretimine yönelen grup, 2000'lerin sonunda gayrimenkul sektörüne yönelmeye karar verdi. Kaldı ki, 1990'lara kadar örneklerine defaatle rastladığımız klasik bir kapitalist gelişme döngüsü böylelikle Türkiye'de kırılmış oldu. Sermayenin sektörler arası dolaşım hızıyla paralel ilerleyen bir teknolojik ve sektörel döngüden bahsediyoruz: Liverpool'un dokuma tezgâhlarından, Pittsburgh'un çelik haddehanelerine, oradan Detroit'ın otomobil üretim hatlarına uzanan ve en nihayetinde Shenzen'in 400 000 işçilik Iphone üretim kompleksine uzanan, kırılmalarla ilerlese de, sermayenin organik kompozisyonun sürekli arttığı, mutlak artı-değerden göreli artı-değerin temellük edilmesinin önem kazandığı bir döngüden.

Sanayi ve finans sermayesinin gözlüğünden baktığımız zaman, Zorlu'nun, Akköklerin, İş Bankası'nın, Özdilekler'in, Doğramacıların, Tahincioğullarının, Ülkerlerin, Boydakların nasıl olup da –özellikle metropol sermayesinin yıllarca küçümseyerek baktığı, yap-satçı adını taktığı– "Laz Müteahhit"in mesleğine göz dikmeye karar verdiği sorusunun cevabı, Türkiye'nin sermaye birikim süreçlerine ve bunların altında yatan siyasi hegemonyanın oluşumunun seyrine dayanıyor. Soruyu, daha açıkça ve bir kapitalistin bireysel sınıf çıkarları açısından soracak olursak, sermaye rahatlıkla biçimini alabileceği ve kendisine çok daha büyük hareket serbestisi tanıyacak bir sürü formun arasında –meta-sermaye, ticaret sermayesi, yani iktisadın en temel ilkesi perakendeciliğin formlarından çok daha komplike derivatif finansal araçlara kadar uzanan ve mekânsal olarak küresel sermayeye sıkı sıkıya eklemlenebilecek hâllerin arasından– neden en katı, en uzun erimli, en durgun ve risklere en açık formu seçti? Bu sorunun cevabı, devletin mekânla ilişkisine, kendini nasıl ölçeklendirdiğine ve hatta artık pek çok Marksistin uğraşmak istemediği bir sorun olan, Henri Lefebvre'in 1970'lerde devlet tipi üretim biçimi adını vermeye cesaret ettiği, ve maalesef, neo-liberalizmin ideolojik hegemonyasına kendimizi fazlasıyla kaptırarak –son beş yıl içinde açıklayıcı çerçevesini küresel neo-liberalizme dayandırmayan tek bir yazı okumadım– devletin sermayeyle olan grift, amorf, akışkan ve mümbit ilişkisinde yatıyor.[3]

ha fazlası değil." Bu döngülerin tarihsel örneklerini kavramak için, daha dilimize çevrilmemiş iki mükemmel çalışmaya bkz: Harvey D. (2006) Routledge: *Paris, Capital of Modernity* ve –Le Corbusier alıntısının yapıldığı– Page M. (1999) UC Press: *The Creative Destruction of Manhattan*: s. 15

3 Bu konuda temel metinler için bkz: Henri Lefebvre, Neil Brenner, and Stuart Elden, *State, space, world selected essays* (U of Minnesota Press, 2009). Brenner ve diğerleri neo-liberalizmi –Neil Smith'in 1980'lerde postmodernizm eleştirisinde kullandığı bir terimle– çakal kavram (rascal concept) olmakla nitelendirirler ve bir mefhum olarak "gelişigüzel bir

İnşaat müteahhitliği, devletle ilişkisi içinde, sermayenin diğer kollarının aksine hep daha "gerçek," daha "elle tutulur" ve daha göz önünde olduğundan ötürü –doğası gereği– ve sanayi üretiminin aksine uluslararası sermayeye daha uzak kalabildiği için; daha düşük değişmez sermaye gereksinimlerine sahip olduğu için (daha düşük organik sermaye bileşimine sahip olduğu için) iktidarın ve müesses nizamın "hakiki millî sermayesi" olageldi. Nasıl Osmanlı'nın son devrinde zırhlı gemilerin (sanayi-askerî kompleksin nevzuhur cazibesi) resimleri asılıyorsa kahvehanelere, biz de bu devirde Atatürk Barajı'nı banknotlarımızda taşıdık, Ataköy gibi mimarı bir felakete gıptayla baktık ve ülkenin ilk alışveriş merkezlerinden birisi olması dışında bir özelliği olmayan Atakule'yi başkentin simgesi yaptık. Bunda teknokratik bir fetişizmin ve Demirel-Erbakan-Özal İTÜ mühendis troykasının ve en önemlisi, hepsinden de önce, Demirel'in barısı Menderes'in kuşkusuz büyük katkısı oldu. Her devrin sanayi sermayesi kolay yaratılabilir değildir, sanayi sermayesinin birikiminin hem ülkedeki eşitsiz gelişime hem de dünya sistemine bağlı çok daha derin manivelaları vardır. İnşaat müteahhitliği ise, girişte saydığımız sebeplerle, her devrin sermayesi olabilir. Ve her devirde değişebilir: 12 Eylül Cuntası ve Özal'ın Edeslerle ve Ceylanlarla ilişkisi, Demirel'ın Bayındır Holdingle, STFA'yla, Erbakan'ın Başakşehir ve İhlas Holding'le ilişkisi bunların en barız örneklerindendir. Ama her çıkışın bir düşüşü vardır. 1970'lerde Demirel'in siyasi çemberinde yer alarak müteahhitlik hiyerarşisi içinde hızla yükselen, Ankara'da Tunalı Hilmi'nin ortasında zamanının en modern alışveriş merkezlerinden (o zamanki adıyla pasajlarından) birine ismini vermiş müflis müteahhidin, kendisine göre yanlış kararları –bana göreyse iktidar çevresinden Demirel'in düşmesiyle mahrum kalması– sonucu içine düştüğü darlık günlerinde, ikbal günlerini özlemle yâd etmesi; sermayenin bu kırılgan, ancak ba-

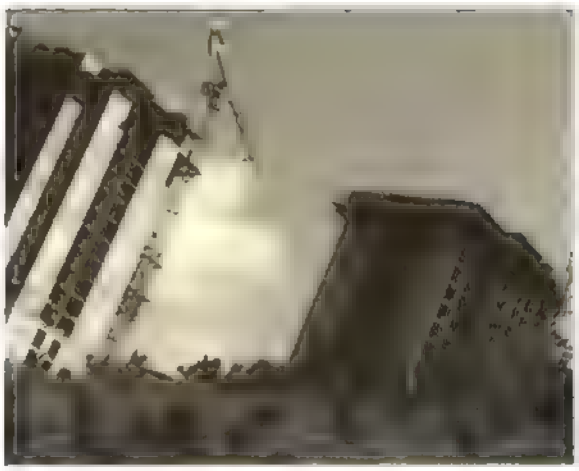

XURBANNET

lıştık hıza hız kolunu bütün canlılığıyla özetler. E-tipi cezaevlerinin çek koğuşları, Ankara ve İstanbul'un dargelirli semtlerinin kahveleri, eğer biraz şanslı veya diplomalılarsa TOKİ'nin ve envai çeşit yeni konut projelerinin şantiyeleri ya da sahil kasabalarının barları, bu müflis müteahhitlerin hikâyelerini tüm ayrıntılarıyla dinleyebileceğiniz yerlerdir. Sanayi sermayesinin aksine, inşaat müteahhitliği, kısa erimli ahbap-çavuş (crony) kapitalizmi hâlinde faaliyetini sürdürebilir. Ve bu sebeple, 1990'ların sonuna kadar, müteahhitlik, "devlet müteahhidi" olmakla eş anlamlıydı.

Devlet müteahhitliği, bir üretim faaliyeti olarak, özel sektörde müteahhitlik yapmakla kıyaslanırsa, son derece farklı bir doğaya sahipti. Devlet müteahhitleri, klasik piyasa yasalarına tâbi değillerdi; neticede, demir, çimento, kum gibi ürünleri alabileceğiniz yerler tekeldi –hepsi 1990'ların ortalarında birer birer özelleştirilmeden evvel– ve enflasyonist bir iktisadi rejimin sürdüğü bu durumda ödeme koşullarının farklılaştırılması dışında kârınızı maksimize edebilmek için arz yönünden elinizden gelen pek bir şey yoktu. Temel girdilerinizi tekellerden temin etmenin yanı sıra, benzer bir tekelci sistem girdileriniz üzerinde de nihai kontrole sahipti. "Poz defterleri"nin –temel iş kalemlerinin, yanı sekizlik nervürlü demir işçiliğinden, doğramaların monte edilmesine kadar bir inşaat sürecinde mevcut bütün iş birimlerinin fiyatlarını belirleyen ve her yıl yenilenen bir listenin– hâkim olduğu bu sistemde, devletten alacağınız her ödeme (meslekte bilinen adıyla hakediş) hiyerarşik ve

nüfuza erişmiş ancak tutarlı bir tanımdan hâlen yoksun, olgusal olarak kesinlikten uzak ve sıklıkla geçerliliği sorgulanmış" olduğunu iddia ederler. Bkz. N. Brenner, J. Peck, and N. Theodore, "Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways," *Global Networks: A Journal of Transnational Affairs* 10, no. 2 (2010): 184

merkezî olarak kontrol ediliyordu. Yani, her iş, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın yerel idaresindeki kontrol teknisyenlerinin ve mühendislerinin onayından geçmeli, onlar il merkezinde sizin yaptığınız her iş birimini onayladıktan sonra, bu onayı Ankara'ya göndermeliler, bakanlık merkezi bürokrasisi her bir kalemi gözden geçirip buna onay verdikten sonra, hakedişiniz –eski adıyla istihkakınız– bakan tarafından imzalanmalı, bundan sonra dosyanız gene diğer ilgili bakanlıklarca (sonuçta, Bayındırlık Bakanlığı sadece işin teknik kontrolüdür ve eğer okul inşa ediyorsanız Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, karakol inşa ediyorsanız İçişleri Bakanlığı'ndan ve bunların yerel birimlerinden onay almanız gerekir) onaylandıktan sonra Maliye Bakanlığı'nın ödeme emrine müteakip paranızı işi yaptığınız yerdeki kamu bankası şubesinden tahakkuk ettirmeniz gerekirdi. Son derece absürd ve verimsiz bu bürokratik sürecin Oğuz Atay tarafından *Tutunamayanlar*'da devlet dairesinde folklor oyunları merasimi biçiminde tasviri bir mübalağa sayılmasa gerek. Tabii, her kademe kendi içinde görünmez ve adı konulmamış bir dolaylı vergi sürecinden, bir *de facto* yeniden bölüşün sürecinden geçer: teknisyeninden, kontrol mühendisine, şube müdüründen, sair idare müdürlerine, valisinden yerel milletvekillerine kadar –ve hatta kamu bankasının yerel şube müdürü de dâhil olmak üzere– devlet müteahhidinin ilgilenmesi gereken sınırsıza yakın gider kalemi mevcuttur. Ve serbest piyasanın başka yerlerinde işlemeyen arz ve talep ilkeleri, rüşvet mevzu bahis olduğu vakit son derece belirleyicidir. Büyük balıkla küçük balığın fiyatı farklıdır ve her kademenin rızasını elde etmek değişken çıkarlara ve siyasi hesaplara dayanır. Peki böylesine karmaşık ve her seviyesinde *apparatchik*'in payını almakta son derece heveskâr olduğu bu sistemde nasıl kâr eder devlet müteahhidi? 3 metrelik hafriyatı, kağıt üzerinde 10 metre göstermeye, 8'lik demir kullandığınız işlere 16'lık demir fiyatı yazmaya, ve hatta olmayanı oldurmaya (Bolu Dağı'nın bitmeyen tünelleri, başbakanlığın bir türlü içine sinmeyen ve içine sinmedikçe de daha kullanılmaya başlamadan eskiyen Ankara'nın Eskişehir yolundaki çalışma binası, kamu bankalarının daha yüksek genel merkez yaptırma arzuları, sızdıran baraj gölü havzalarının tabanının betonla kaplanarak devasa havuzlar inşa edilmesi gibi) kâni olursa kontrol mühendisleri ve siyasi otorite sahipleri, süper kârlar edinmeniz işten bile değildir.

AKP'nin de bu çizgide ilerlediği genelgeçer kabul gördü. Kendine bağımlı, iktidarının doğal bir uzantısı olan ve daha önce gelen iktidarların mekân üzerindeki gücünü katbekat aşan kudrette bir müteahhitler ordusunun merkezî iktidarın doğal bir uzvu olarak teşekkül ettiği sıklıkla –ana-akım medyanın köşe yazarları da dâhil– yazıldı. Bunu yaparken, sadece Türkiye'de değil, dünyada da eşine az rastlanır bir nicel duvarı aştı AKP hükümeti.[4] Sadece İstanbul'da, 1995'ten, yani Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı günlerinden bu yana, yapımı tamamlanan ve iskân ruhsatı alınan 250 binin üzerinde konutun, 160 bin kadarını TOKİ ve Kiptaş inşa etti veya ettirdi. Bunun yanı sıra, Türkiye kentsel rant sisteminin odağına yerleşen İstanbul, bu dönem içinde tarihinde benzeri olmayan bir mekânsal dönüşüme tanık oldu: 1960'ta 350 bin konuttan ibaret olan kentte konut sayısı 1984'te 1 milyon 400 bine, 2000'de 3 milyon 400 bine erişmişti. Son on yıl içinde, finansal sisteme eklemlenmesi mümkün olan –bankalar ve diğer finansal kurumlar iskân ruhsatı alınmamış konutlara kredi vermiyor– 250 bin konuta ilaveten, sadece inşaat ruhsatı alınmış 500 binin üzerinde yeni konut İstanbul coğrafyasına eklemlendi. Nihayetinde, 4 milyon 200 bin civarında konut sayısıyla ve çok yakında, Kayabaşı'nda buna eklenecek 100 bin konutun tamamlanmasıyla ve daha da ilerisinde, eğer seçim vaatleri gerçekleşirse, kentin kuzey ormanlarını mahvedecek ıkı yeni şehir ve hayâli cihan değer "çılgın proje" ile (bu projelerin konut boyutları belirsiz) kentin barınma sorunu beyaz yakalılar ve marjinalleşmemiş işçi sınıfları için uzun vadeli olarak bir çözüme erdi.

4 2008, 2009 ve 2010'da Türkiye'de bitmiş iskânlı konut sayıları, ABD'deki konut satışlarıyla hemen hemen aynıdır: Türkiye için sırasıyla 356 bin, 403 bin, 352 bin ve ABD için 485 bin, 375 bin, 323 bin. ABD her ne kadar bir resesyondan yeni çıkmış ve daha sonra altını çizeceğimiz üzere kendi konuta hücumunun sonunu konut satışlarının 1964'ten bu yana en düşük seviyeye inmesiyle görmüş olsa da, hem ekonomik büyüklükler arasındaki ciddi fark, hem de ABD'nin Türkiye nüfusunun dört katı bir nüfusa sahip olması nicelikleri daha da mühim kılıyor. TÜİK ve US Census Data.

Bunu yaparken, AKP iktidarının kentsel hegemonyası sosyologların amaçlanmamış sonuçlar dediği ve bu siyasi çizginin hiç arzulamayacağı iki yapısal dönüşüme ön ayak oldu; birincisi, etkilerine her ne kadar daha yakından tanık olmaya başlamadıysak da, haneler üzerindeki kira baskısını kırması, kentin daha önce son derece çeperinde kalan bölgeleri merkezî iş bölgelerine açarak aile yapısını hızla değiştirmesiydi. Bu durum, hanehalkı sayılarını İstanbul genelinde gözle görülür bir şekilde düşürdü ve düşürmeye devam edecek.[5] İkincisi ve hem Türkiye'nin ekonomi politik çerçevesi hem de kendi siyasi kaderi açısından daha önemli olanıysa, bir meta olarak konut arzı üzerindeki limitleri kırması; konut üretimini üretim maliyetlerinden katî olarak koparıp, kentsel arsa rantı üzerinden finansal spekülasyona açmasıdır. Daha basit bir deyişle, kentsel konutun üretim maliyeti, kentin marjinalleştirilmiş işçi sınıfına ait son kuşak göçmenleri Kürtlerin ucuz emek arz etme zorunluluğu sürdükçe, ister Zorlu'nun gökdelenlerini inşa edin, ister Esenyurt'un en ücra köşesindeki TOKİ konutunu, müteahhit üzerinde artık ciddi bir etkiye sahip değildir.

Arsa üzerindeki spekülasyon iki nedenle bu mekânsal yeniden bölüşüm içinde belirleyici bir rol kazandı: birincisi, devletin yıllarca –hatta Tanzimat'tan bu yana– sıkı sıkıya kontrol ettiği kentsel gelişim ve arazi arzı üzerindeki katı otoritesini (kağıt üzerinde, Hazine, Türkiye'nin en büyük mülk sahibidir[6]), peyderpey ve kontrollü olarak gevşetmesi ve bu kontrole mukâbil, gecekondulaşma gibi popülist ve tabandan gelen barınma ha-

XURBANNET

reketlerini baskı altına alması; ikincisiyse, bu spekülasyonu konut kredileri ve ticarî ipotekler sayesinde finans kapitale eklemlemeyi başarmış olması. Bu iki neden bir araya geldiği vakit ortaya çıkan tablo, bir yanda, Ayazma, Sulukule, Tarlabaşı, Gülsuyu/Gülensu ve giderek Gazi ve 1 Mayıs mahallelerindeki marjinalleştirilmiş işçi sınıfları kente olan haklarını ilelebet kaybederken, diğer yanda, özel sektör, TOKİ'yle el ele bu boşaltılmış ve arındırılmış kentsel bölgelerin kullanım haklarını ve ortaya çıkan konut metaını finansal sisteme dâhil olmayı dört gözle bekleyen yeni orta sınıflara ve beyaz yakalılara transfer etmektedir. AKP iktidarında, sıfırdan 60 milyar liraya ulaşan konut kredileri sayesinde ve sadece 2009 yılında Türkiye çapında iskân ruhsatı alınan 380 binden fazla konutun arzıyla, orta sınıflar arasında, vahşi batının altına hücum akınları misali, bir "konuta hücum" ortaya çıktı.[7] Eğer bir Pazar günü öğleden sonra vaktınız –ve arabanız– varsa, gazetelerin konut projesi ilânlarıyla dolu ilâvelerinin ne işe yaradığını hınca hınç dolu konut projesi satış ofislerinde gözlerinizle görebilirsiniz. Erken gidersenız, bedava kahvaltının yanında, beğenmezseniz aldığınız konutu inşaat bitiminde geri iade etme hakkını, biraz daha iyi pazarlıkçıysanız, şu anda oturduğunuz evi takas etme şansını bile edinebilirsiniz. Çünkü siz, o masaya pazarlığa oturduğunuzda devlet müteahhitleriyle değil, hatta müteahhitlerle bile değil, piyasada bir meta sattığının son derece farkında olan ve o metaın en kısa sürede el değiştirmesinin en yüksek getiri getireceğini bilen konut geliştirme şirketleriyle çalışıyorsunuz.

Artık inşaat müteahhitleri, müteahhitlik yapmı-

5 TUİK'in verileri hanehalkı nüfusunun son on yıl içinde 4'ün üzerinde kişiden, 3'e doğru inmeye başladığını bize söylüyor. Bunda tabii ki, konut müteahhitlerinin –veya geliştiricilerinin– çok daha kârlı ve piyasada satılabilir bulduğu 1+1 konut üretimine 2000'lerden sonra, özellikle kent çeperinde yönelmesinin çok büyük payı var. Konut üreticileri, bir yandan, bu denli ciddi çapta –kendi ifadeleriyle konut arzının yüzde 60'ından fazlası– bir pay alan konut biçiminin uzun vadede pek geçerli olmayacağını düşünse de, satışlara gem vurma korkusuyla bu tip konut arzını kısıtlamıyorlar. Maalesef, burada kentsel yapı ve toplumsal yapı arasındaki –çok eski tartışmaların mimlediği üzere, belirleyici– ilişkiler üzerinde durmak için yeterli yerimiz yok.

6 Orman ve Suişleri –eski adıyla Çevre ve Orman– Bakanlığı verilerine göre, sadece İstanbul ilının arazisinin yüzde 69'u Hazine'ye aittir ve bu arazinin de takriben yarısı orman arazisidir.

7 TUİK ve BDDK.

yorlar Varyap'a, Dumankaya'ya, Ağaoğlu'na, Özyazıcılara (şu anda İstanbul'un en büyük konut müteahhitleri) sorduğunuzda size verecekleri cevap, biz müteahhit değil, gayrimenkul veya konut geliştiriciyiz –real estate developer'ın abartılı bir tercümesinden mütevellit– olacak. Ki kanımca kendilerini böyle tanımlamakta son derece haklılar ve artık onlar bizim bildiğimiz, tanıdığımız devlet müteahhitlerinin cinsinden değiller. Devlet müteahhitliği, inşaatçılık mesleğinin erbabının anladığı anlamda, artık öldü. Bugün Erdoğan'ın (esasında, Recep Tayyip Erdoğan ve Erdoğan Bayraktar'ın, yani Erdoğanların) TOKİ'si, olağanüstü yetkileriyle geçmişin en görkemli devlet müteahhitlerinin ve başbakanlarının hayâllerini süsleyecek yetkilere kavuştu. Bunlar arasında en önemlileri: belediyelerin yetkisinden bağımsız olarak imar yapmak ve bunu uygulamak (kuruluş kanununda 2008'de yapılan değişiklikle), inşaat ruhsatını kanunda yazılı en düşük bedelleri ödemek suretiyle en geç on beş gün içinde almak (2004 ve 2006'da yapılan değişikliklerle), gerçek ve tüzel kişilerin arsalarını kamulaştırmak (2004'te yapılan değişiklikle), gecekondu dönüşüm projelerini yürütürken arsa kamulaştırma bedellerini belirlemek (2004'te yapılan değişiklikle), imzalayacağı sözleşmelerde resmî şekil taşıma yükümlülüğünden azâde olmak (2008'deki değişiklikle) ve Kamu İhale Kanunu'na tâbi olmadan ihale vermek. Özellikle, 1990'da ANAP iktidarı sırasında, kurumu Kamu İhale Kanunu'ndan muaf tutan ve bunu sadece toplu konut üretimi alanıyla sınırlayan bu son yetki, 2011 Şubat'ında geçen torba yasayla devletin her türlü inşaat faaliyet için geçerli kılındı. Diğer bir deyişle, AKP hükümeti, artık bütün inşaat faaliyetleri için TOKİ'yi kullanarak defalarca değiştirdiği Kamu İhale Kanunu'ndan muaf hareket edebilir. Bu muafiyetini vakit kaybetmeden kullanan TOKİ'nin internet sitesinde ise Ağustos sonundan Ekim başına kadar ihalesi yapılacak Sivasspor'un 33 bin kişilik yeni stadyumunun, 18 hastanenin, 14 okul ve yurt binasının vb. ilânını bulabilirsiniz.[8]

Bu olağanüstü yetkiler, TOKİ için temelde şunu ifade ediyor: istediği kentsel arazıye el koyabilir, bunu istediği ve uygun gördüğü koşullarda, kapitalizmin en temel arz talep ilkelerinden bağımsız bir şekilde, istediği sermayedara vakfedebilir. Bunun adı hasılat paylaşımıyla gelir kazanımı programıdır. TOKİ, üstüne basa basa geliştirdiği bu program sayesinde dar gelirli ve alt orta gelirlilere düşük fiyatlarla konut temin ettiğini iddia etmektedir. Lâkin, biz, Ağaoğlu'nun Ataşehir'de inşaatına başladığı son gökdelen projesinde arsa payı olarak ne ödeyeceğini bilirken, veya en azından bir tahminde bulunabilirken (%50), TOKİ hasılat paylaşımlarının sözleşmelerinin nasıl hazırlandığını, bu kentsel rantın –ki, kamu olarak bizim hem kullanım değerinden, hem de değişim değerinden ortaklaşa feragat ettiğimiz bir değer bu– ne gerekçelerle, ne şekilde paylaşıldığını bilemeyeceğiz.[9]

Öte yandan, ismini her yerde duyduğumuz bu dev gayrimenkul geliştirme şirketleri, esasında dışarıdan son derece makyajlı ve göz alıcı görünen, ama içeride sadece bir sonraki işi bağlamaya yarayacak patronlardan, birkaç deneyimli mühendisten, finansman departmanında bankalarla iyi ilişkileri olan ekonomistlerinden daha fazlasını barındırmayan dev cüsseli, ufak kafalı teşebbüslerden daha fazlası değildir. Eskinin onlarca mühendis ve mimar, yüzlerce işçi çalıştıran devlet müteahhitleriyle kıyaslandığında veya sonradan Türkiye'nin sağladığı ucuz emek ve nitelikli mühendislik potansiyeli sayesinde uluslararası müteahhitlik piyasasının devleri arasına girmiş ENKA ve STFA gibi dev inşaat şirketlerinin yanında, bu yeni nesil şirketler teknik kapasite ve devamlılık açısından son derece kısıtlıdır.[10] Yeni nesil konut geliştiricilerin proje maliyetlerinin, yüzden onundan az olmayan kısmı, reklama, tanıtıma ve pazarlamaya ayrı-

8 Bkz. www.toki.gov.tr

9 Türkiye'de sıklıkla karşılaşılan bir problem bu, kamu arsaları, kamu iktisadî teşekkülleri, neredeyse esas işaret ettiği anlamın, *public*, tamamıyla zıddı bir anlam kazanmış, kendini sivilliktен devletliğe dönüştürmüş. Buradaki kamu, hepimize ait olan anlamındadır, Anglofon literatüründeki *commons*'a işaret eder.

10 Hatta, Kutlutaş'ın, Mesa'nın, Eska'nın, özellikle Emek İnşaat'ın (isim sırasıyla Ataköy 7-8. Etaplar, Koru Sitesi, Ataşehir –veya o zamanki adıyla Anatepe'nin–, ve İsdemir, Büyük Ankara ve Tarabya Otellerinin müteahhit şirketleri) şantiyelerini bundan 20 yıl önce görmüş olanlar, o teknik yoksunluk zamanlarına göre son derece gelişkin ve organize olduklarını her defasında söylerler. Kutlutaş, inşaat sektöründe bir ilk ve sonu gerçekleştirmiştir, işçilerini 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında sendikalı yapmıştır – ve çoğunluğu sol eğilimli mühendis ve mimarlar için bu efsane şeklinde anlatılagelir.

lır. Mühendıs ve mımarlarla yapılan toplantıların yerini, reklamcılar ve pazarlama elemanlarıyla yapılan toplantılar almıştır. Zaten, bu bınlerce konutun inşaatından sorumlu şirketlerde bır elın parmaklarından fazla sayıda mımar veya mühendıs çalışmaz; şırketın bır kapıtalıst kurum olarak ana işlevi aldığı konut projesını alt taşeronlara ıhale etmektir. Alt taşeronlar da, daha aşağıdaki taşeronlara ıhale ederek, üretim süreçlerındeki rekabetın en had safhaya çıkmasını, bu sayede zaten aşağıya süzülerek gelen artı değerin, üretım noktasında hepten tıkanmasını temin ederler. En üst seviyedeki patronların işi, gereklı en üst mercilerle bağlantıları sağlamak, gösterişçi tüketımlerı vasıtasıyla piyasaya kredı daralmalarından hiçbir koşulda etkilenmeyeceklerını göstermek, yenı –ve hıç bıtmeyecekmış gıbi görünen– arsa spekülasyonları için fınans sermayesı sağlamak ve nihayetınde sıyası ıktıdarla gereklı bağlantıları kurmaktır

Bu konuta hücumun, sadece orta sınıfların değil, yerleşik sanayi ve fınans sermayesının de başını döndürdüğü zamanlarda, patronların, gerçek anlamıyla ıktıdar elıtının, ıkı şeye ınancı baş döndürücüydü. Bırıncısını, geçen sene İstanbul'un en büyük ve en değerlı konut ve alışverış merkezi kompleksının ınşaatında, şirketın sahıbiyle –nevzuhur ıktıdar elıtının ballandırarak üstünde durduğu tâbırıyle CEO'suyla– bır görüşme yaparken fark ettım Şırketın ikinci kuşağından otuzlarının başında bır genç, yurtdışında eğıtım görmüş veya en azından o izlenımi vermek için bır süre vakıt geçirmış, son derece pahalı takım elbisesıyle, laptopunun başında, gayet gösterişlı döşenmış satış ofısındeki odasında sigarasını üflerken sordum. Buradan sonra, İstanbul'un Anadolu yakasının en pahalı arsasından sonra, nereye gideceksınız. Seksenlerın başında yuppıelerın Wall Street'teki önlenemez yükselışını anlatan Hollywood fılmlerinden apartma bır hareketle, yükselmekte olan inşaatın –her patron gibi onun da ofısı bütün şantıyeyi tepeden görüyordu– karşısında, bırbırine karışmış sokaklarıyla, bir gecekondu mahallesını ışaret etti. Bır an şaşırdım, cüretkârlığı gerçek olamayacak kadar elle tutulurdu derdım, Nazım Hıkmet'ın Benerci'sinin Bırıncı Bâbını okumamış olsaydım. Sonra, kendımi zorlayarak sordum, ama

XURBANNET

orası, 1 Mayıs Mahallesi, oraya gırmenızın imkansız olduğunu bılıyorsunuz değıl mi, dedım. Bız gırmeyeceğız, TOKİ, gırecek, dedı, ve yanlış hatırlamıyorsam, sıgarasından keyıflı bır nefes daha aldı. TOKİ yapacaktı, onlar da izleyecektı.

İkincisine daır dersi, sanırım dünya sısteminin metropol ekonomılerının sermayedarları –ve karar vericıleri, Lehman Brothers'ın, Bear and Stearns'ın, Morgan Stanley'nin CEO'ları, sıradan tasarruf sahıpleri– çok kısa bır süre önce almışlardı. Türkiye'deki konuta hücumun en yukarıdan en aşağıya hıçbır mensubunun –mühendısler, CEO'lar, emlakçılar, reklamcılar– aklından kentsel rantın düşüşe geçebıleceği, bugün şu kadar eden daırelerın, alışverış merkezlerının, arsaların, yarın, bugün ettiğinden daha düşük bır değışım değerıne sahip olabıleceği geçmıyordu. Sanırım, devlete, veya TOKİ'ye veya AKP'nın getirdiği o sıhırlı istıkrara çok güvenıyorlardı. Sanırım, hıçbiri sermayenin yaratıcı yıkıcılığından haberdar değıldı

"Şantiyeler kralı": Bir yeni zaman muktediri olarak Ali Ağaoğlu

H. BAHADIR TÜRK

"Malumdur ki bina dikme sevdası, kadın ve şarap tutkusuna benzer, biri diğerine sebep olur."
Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk*, s.116[1]

11 Ağustos 1961 tarihinde Vehbi Koç, aile fertlerine şöyle bir mektup yazar:

> Ev Halkına:
> Suyumuz çok azalmıştır. Günün birinde tamamen susuz kalmamız ihtimal dahilinde girmiştir. Bütün ev halkından ricam: Muslukların fazla açılmaması, su israfına zerre kadar meydan verilmemesidir. Sonra yüzümüzü yıkayacak su bulamayız. Bu hususa dikkat edilmesini ehemmiyetle arz ederim.[2]

Bu mektuptan yaklaşık elli yıl sonra, Ali Ağaoğlu yeni aldığı onbeşinci arabası *Rolls Royce Ghost* vesilesiyle kendisiyle yapılan bir söyleşide "Beğendiğiniz bir arabayı almadan önce kaç dakika düşünürsünüz?" sorusuna şöyle yanıt verir.

> "Hiç düşünmeden alırım. Günde 18 saat çalışan bir insanım. Tek hobim arabalar. Arabayla kendimi ödüllendirirrim. Kendim için para harcadığım iki şey var: Araba ve kıyafet. Onun dışında 10 milyon dolar verip bir yat da alırım, o parayı vermek benim için sorun değil. Fakat o yatı alınca onunla zaman geçirmek lazım. Bense zaman fukarasıyım."[3]

Bir başka röportajda da benzeri bir noktaya değinir:

> "Günde ortalama 16 saat çalışıyorum. Hayattaki tek lüksüm arabalar! Bir de helikoptere binerim ve güzel kızlarla gezerim. Bu kadar çalışan bir insanın o kadar da lüksü olsun."[4]

MAZLUMUN RÜYASI, MUKTEDİRİN DÜNYASI: PARA, ARABA, KADIN

Ali Ağaoğlu'nun dünyasına hoşgeldiniz. Eğer şimdiye kadar herhangi bir Ali Ağaoğlu söyleşine denk gelmediyseniz pek bir şey kaçırmış sayılmazsınız. Zira kendisi hemen her söyleşisinde aynı şeyleri söylüyor: "Çok param var, pahalı arabaları severim, kadınlar bana bayılır."[5] Ali Ağaoğlu, şahla-

1 Bkz. Ebû Mansur es-Seâlibî, *Âdâbu'l-Mulûk-Hükümdarlık Sanatı*, çev.S Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s.116.

2 Bkz. Can Dündar, *Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla Vehbi Koç 1961-1976*, 2. Cilt, YKY, İstanbul, 2008, s. 191. Vehbi Koç, hayatının sonraki dönemlerinde de ev halkına mektuplar yazmayı sürdürür, kâh iş hayatının inceliklerine dair öğütler verir, kâh özel meselelerden bahseder. Ancak farklı dönemlerde yazılmış bu mektuplarda hep "elektrik, su, telefon ve gaz'ın dikkatli kullanılması ve israfa kaçılmaması gerekliliği"ni önemle vurgular. Bu mektupların birkaç örneği için bkz. Dündar, *a.g.e*, 191-237.

3 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel.

4 Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=14296

5 Ağaoğlu'nun bu minvaldeki açıklamalarının yer aldığı röportajlar farklı gazetelerde yayımlansa da, Ağaoğlu farklı televizyon programlarına katılsa da bir şekilde hep aynı şeyleri söyler. Fikir vermesi açısından bu yazıda da değinilen açıklamaları barındıran bir kaç söyleşi için bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel. Bkz. "Hırsım Aklımın

nan inşaat sektörünün algı dünyamıza armağanı. Görkemli hayatları gözden uzak yaşama prensibine sahip yarım asır önceki zenginlere benzemiyor. Yaşadığı hayatı, kazandığı parayı, bindiği arabayı, uyuduğu yatağı görmemizi istiyor. Show TV'de yayımlanan ve içeriğinin önemli bir bölümü "ünlülerin evini geziyoruz, dolaplarına bakıyoruz" olan bir magazin programında, gez gez bitmeyen devasa evinin yatak odasındaki devasa yatağının yanıbaşında duran devasa boyuttaki iki ortaçağ şövalyesi figürünün belki de onun iş dünyasındaki savaşçı ruhuna, muktedir yönüne, bir tür feodal krallığına işaret ettiğini düşünmemizi istiyor. Acaba tüm bu "kapanan/kapılan/kapatılan" topraklar, dış dünyaya çekilen sınırlar, kendi enerjisini kendi üreten, kendi alışveriş ve spor merkezi olan, kendi güvenlik aygıtlarına sahip toplu konut alanları bize yeni feodal alanların doğduğunu mu düşündürmeli? Kendi deyişiyle "inşaat sektörünün TOKİ'den sonraki ikinci, belki de üçüncü büyük ismi" olan Ağaoğlu'nu, bu yeni zaman feodalizminin lordlarından biri olarak düşünemez miyiz?

Ali Ağaoğlu, aslında medya kuruluşlarına düzenli olarak verdiği röportajlarda, cemiyet hayatı içinde görüldüğü anlarda bize süreklı muktedir bir erkek, çok güçlü ve başarılı bir işadamı olduğu mesajını veriyor. Tanık olmamızı istediği ihtişam, büyük binalar, büyük alanlar, büyük arabalar aslında onun PR çalışması. Ağaoğlu; çok uzun zaman önce yapılabilecek en iyi reklam ve halkla ilişkiler faaliyetinin, sahip olduğu şirketlerin dü-

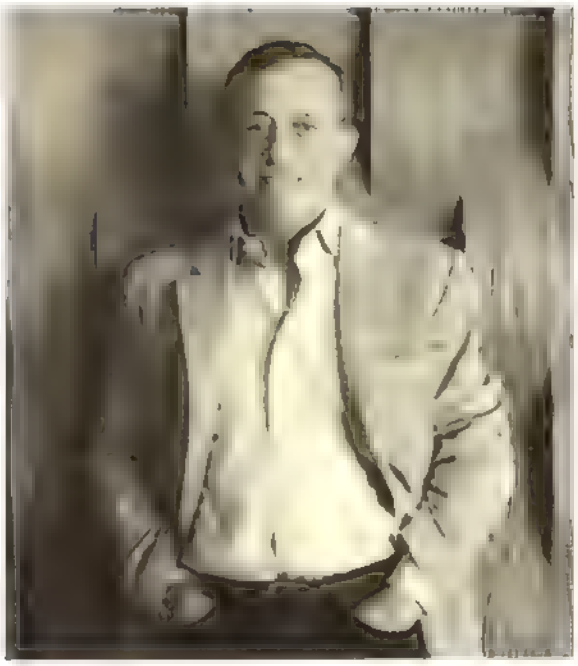

zenli olarak vaad ettiği şeyleri bizatihi kendi varoluşunda temsil ederek kitleye sunmak olduğunu anlamış durumda. Parası çok, bunu her fırsatta söylüyor. Star TV'de yayımlanan *Mesut Yar'la Uyan Türkiye* programında Mesut Yar'ın kendisine –canlı yayında– cebinde "şu anda" ne kadar para olduğunu sorması üzerine hiç tereddüt etmeden, büyük bir neşeyle cebindeki dev para destesini çıkarıp masaya koyan ve büyük bir gurur ve mutlulukla "Sabancı'dan farkı"nın bu olduğuna (Sabancı'nın yanında para taşımamasına atıfta bulunarak) işaret eden de o değil miydi zaten? Aynı programda, Mesut Yar'ın hayranlıkla karışık şaşkınlığı karşısında bir atak daha yaparak, bu sefer de ceket cebindeki para destesini çıkarıp göstermesi tam da Ali Ağaoğlu'nun inşa etmek istediği imajla uyumlu bir jest değil mi?[6] Bu programdan çok sonra, bir "eğlence çıkışı" arabasını getiren valeye kendisini çeken kameraların önünde büyük bir sakınlıkle ve o anın tadını çıkararak 300 TL bahşiş vermesi ve bu tarihi olayın gazete ve televizyonlarda anında haber olması[7] ve tüm bu "çok param var" vurgusu bize yönelik bir gü-

Önüne Geçmez", *Milliyet Cadde*, http://cadde.milliyet.com.tr/2010/01/03/HaberDetay/1181154/HIRSIM_AKLIMIN_ONUNE_GECMEZ, Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=14296, "Kastelli Hayal Satıyordu, Ben Ev Satıyorum. Çok Arsam ve Bir Milyar Dolarım Var", *Hurriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16171234. Ayrıca bkz. http://www.milliyet.com.tr/-1-milyar-dolarim-var-kastelli-olmam-/ekonomi/sondakika/01.11.2010/1308375/default.htm, "Genç, Yakışıklı, Esprili Adamım" *Hurriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17446633 , "10 Milyon Liralık AGA Garajını Açtı, Sonradan Görme Değilim Dedi", *Hurriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15512892, "Kadının İyisi Az Görür, Az Duyar, Az Konuşur", Hürriyet, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14227128, "Adrianadan Bile 3 Günde Sıkılırım" Hürriyet, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14103656

6 Programın görüntüleri için bkz. http://www.youtube.com/watch?v=YtotBS6o2gg. Ayrıca bkz. http://webtv.hurriyet.com.tr/3/13733/0/1/cebinde-kac-para-var.aspx

7 Bkz. http://kelebekgaleri.hurriyet.com.tr/GaleriDetay.aspx?cid=48458&p=2&rid=2368

ven telkını sayılamaz mı acaba? Belli kı Ağaoğlu çok çok zengındir ve sürekli olarak amacının ınsanları mutlu etmek ve onları ev sahibi yapmak olduğunu söyleyen bırısi olarak demek ki aslında bızim paramıza ıhtıyacı yoktur. Ona güvenebılir, herhangı bır tereddüt yaşamadan onun projelerıne güvenle yatırabılırız paralarımızı demek kı.

Hem zaten o hep yanıbaşımızda, bızım aramızdadır Alı Ağaoğlu'nu, yıne kendi deyişıyle, o çok sevdiği Bentley'i ile kâh Gazı Mahallesi'nde arsa bakarken (ki kendısıyle yapılan söyleşılerde yıne sıkça belırttığı gibi "arsa bakmak" onun en büyük hobısıdır) kâh Bağdat Caddesi'nde "üstü açık Rolls Royce'unda 'son ses' kemençe dinlerken" görebılırız. Bızımle yaşar o. Yıne hemen her söyleşısınde, ısteyenlerın arabasını alıp, özel şöförünün nezaretınde tur atabıleceğini söyler. Demek kı içimızden bırıdır, komplekssizdir, halktandır, ultralüks arabalarını bizimle paylaşacak kadar mütevazıdır, malda mülkte gözü yoktur; zaten çok zengındır, ona güvenebılır, paramızı teslim edebılırız. "Genç, yakışıklı ve esprili bir adam"[8] olarak "çapkınlık yaptığını", "sağlıklı bir erkek olarak 'bayan' arkadaşları olmasının doğal olduğunu, kadınlar tarafından kendısıne büyük teveccüh gösterıldığını" sürekli tekrar etmesi de onun bu ıçten, yalansız dolansız halıne, üstelık hayatın başka sahalarındakı başarılarına da işaret edıyor olmalıdır. Düzenli olarak yaptığı "22 yaşındayım" esprısi ondakı enerji potansıyelıne, daha yolun başında olduğuna ışaret eder.

Örneğin verdığı röportajlardan bırında, "Kadınların size olan ilgisi nasıl? Telefon numaralarını kağıda yazıp, arabanızın içıne atıyorlarmış, doğru mu?" sorusuna şöyle yanıt verir:

> "Doğru. Numaralarını verıyorlar, tanışmak ıstıyorlar, neler neler .. Yakışıklı, karizmatık bır adamım, çok sık karşılaşıyorum bu durumla. Telefon numaramı nereden buluyorlar anlamıyorum, valla aramayan yok. Eve gelen de, karadan gelen de, denızden gelen de var Ben de her zaman, denızden babam çıksa yerim, derim."[9]

Bır başka röportajda ise "İstersenız beraber olamayacağınız kadın yok mu yanı?" sorusuna

> "Aşağı yukarı öyle. Hatta çok ünlü bır kadın yemek yıyelım dıye 7-8 defa aradı... Bıktım ve sonunda 'Tamam, yemeği 30 Şubat'ta yıyoruz' dedım. O kadar sevındı kı, teşekkür edıp kapattı"[10]

dıyerek seslendığı kitleyle dertleşir. Görüldüğü gibi müthış esprılıdır de. Bu dayanılmaz cazıbesıne ve kadınlar üzerındekı etkısıne rağmen "Türk erkeğının eşını kendısınden kıskanmadığını" da eklemeyi ihmal etmez.[11] Ağaoğlu'nu sevip, ona güvenmek, projelerine gönül rahatlığıyla yatırım yapmak için alın size bır neden daha. O, gelenekleriımızı, mılli hassasiyetlerımızi bılır, her şeyın farkındadır, ınsanımız da ona hak ettığı teveccühle karşılık verir. O, bır gelenek adamıdır. Yukarda alıntıladığımız gibi, Rolls Royce'da bile köklerını unutmaz, "son ses" kemençe dınler. Böyle bır gelenek sevdası ıçınde tabiidir kı "at ve avrat" ıkılısi yalnız bırakılmaz. Bır söyleşıde "silahlarla arasının nasıl olduğu" yönündekı soruya belindekı tabancasını çıkarıp masaya koyduktan sonra şu yanıtı verir:

> "2 tane aksesuvarım vardır; saatım ve sılahım. Sılahı severım, Karadenız ınsanın genınden gelen bır şey sanırım. Bırden fazla sılahım var. Çok da iyi atıcıyımdır. Gece yatarken bile baş ucumda durur."[12]

Sılahlar, dev bınalar, genç ve güzel kadınlar, sayılamayacak kadar çok para, görkemlı arabalar, ezcümle tüm halleriyle güç... Ali Ağaoğlu'nun kullandığı sözcükler, kurduğu cümleler, yaptığı açıklamalar, verdığı röportajlar, aktardığı anılar, paylaştığı hıkayeler ne olursa olsun bize yalnızca bu sözcüklerle seslenır aslında. Anlaşılacağı üzere ortalama Türk erkeğının kahir ekserıyetının rüyası, aslında Ağaoğlu'nun dünyasıdır.

8 Bkz. "Genç, Yakışıklı, Esprili Adamım", *Hürriyet*, http://hurarsıv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17446633

9 Bkz. "Playboy Değılım, Kadınlar Benım Peşımde, *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hıd=14296

10 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelıp Kullanabılır, Esırgemem", http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hıd=16820&yaz=G%FCncel,

11 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelıp Kullanabılır, Esırgemem", http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hıd=16820&yaz=G%FCncel,

12 Bkz. "Playboy Değılım, Kadınlar Benım Peşımde, *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hıd=14296

YENİ FEODALİTENİN YAŞAM MİMARI

Ağaoğlu, –şirketinin sloganında da belirtildiği gibi– bir "yaşam mimarı"dır. Kentin içindeki boşlukları alır ve doldurur. Muktedirlerin tahayyülüne uymadığı için boşaltılan alanları sahiplenir, yeni boşlukları satın alır, boşlukların oluşmasını bekler ve tüm bu "boşluklar"a aslında yeni bir bina değil, yeni bir yaşam inşa eder. Ağaoğlu'nun büyük inşaat projelerinin isimlerini hatırlayalım: "My Home, My Towerland, My World Europe, My Office 212, My Rosevılle, My Town, My Office, My City."[13] Sanki Ağaoğlu, projeleriyle seslenir bize, dev binalarla verir sanki mesajını: Kadınlar, arabalar, para, dev binalar, büyük tesislerin hepsi onundur. Sahip olmaya dayalı bu büyük hazzın ayrıcalığını başkalarıyla paylaşmaya da hazırdır üstelik. "Benim evim", "benim ofisim", "benim kasabam", "benim şehrim" "benim dünyam" demenin bin bir hazzı orada durmaktadır işte. Şehir, dev bina takıntılı inşaat sektörünün oyun alanıdır ve en çok lego ondadır. İstediği boşluklara yeni dünyalar kurararak, sadece ev değil, "yaşam tarzı" sunarak ilerler

Onun için her yeni konut projesi, yeni bir yaşam tahayyülü ve taahhütüdür 3100 konutluk My World projesinin reklamını[14] hatırlayalım: "Yeni bir yaşam merkezi kuruyoruz." Ağaoğlu'nun yeni yaşam merkezleri kurmaya dönük yaşam mimarlığı, onun muhteşem hayal gücünün ve keskin iş bitiricilığinin kusursuz simyasından alır gücünü. Olmayacak sanılan şeyler, –iş dünyasında büyük bir tutkuyla sahiplenilen o itici sözcükle söylemek gerekirse– Ağaoğlu'nun "vizyon"uyla olur. Yapılamayacak sanılan şeyler, –yine iş dünyasında çokça kullanılan bir başka itici sözcükle ifade etmek gerekirse– Ağaoğlu'nun asli "misyon"udur sanki. Sadece "vizyon" ve "misyon" sözcüklerinin Türkiye'deki serüvenine bakılarak bile hakkında sayısız öykü anlatılabilecek yeni zamanların peygamberidir aslında o. Olacak derse olur, yapılacak derse yapar. İşin her zaman içindedir o. My World reklamında da şantiye alanında değil miy-

13 Söz konusu projelerin ayrıntıları için bkz. http://www.agaoglu.com.tr/

14 Sözü edilen reklam için bkz. http://www.youtube.com/watch?v=XBjHzmI5INU

dı? Yüzünü göremediğimiz büyük işadamları ya da müteaahitlerın aksine işte orada bır yerden, tozun toprağın tam da içinden, iş makinelerının gürültüsü arasından sesini duyurmak için tüm gücüyle bağırarak bize seslenmiyor muydu? İdealleri için zahitçe bir adanmışlıkla taşınan sade kararlılığının sembolü beyaz gömleği ve kafasında baretiyle (arkasında sarı baretleriyle dizilmiş işçilerinden farklı olarak onun bareti beyazdır) şantiyedeki işçiler arasında durup bize çoktan inşaata başladığı müjdesini veren o değil miydi? Ne diyordu bize? "Hep hayal ederdim, onuncu kattaki evin bahçesi olur mu? Yaptım, olacak! Çünkü bu ülkede herkes havuzlu, güzel, kalıtelı bır evde oturmayı hak edıyor." Alı Ağaoğlu'nun her konut projesi, bır zenginlik daveti ve vaadidir aslında. Muktedir bır babanın muktedir oğluna yakışan da budur zaten.

BABALAR VE OĞULLARI

Alı Ağaoğlu her muktedır erkek gıbı kendını anlatırken bir "baba mitolojisi" de kurar. 1946 yılında Of'tan İstanbul'a gelen babası "hem müteahhit, hem tüccar, hem sanayıcıdır." Babasının çok başarılı olduğunu, çok zengın olduğunu, iş hayatına dair öğrendiği pek çok temel bılgı ve beceriyı babasının yanında tecrübe ederek öğrendığını, hayatta en çok örnek aldığı insanın babası olduğunu, ılkokuldan berı babasının yanında çalıştığını, hâlâ babasının yanında sigara-ıçkı içemedığını ve ayak ayak üstüne atamadığını öğreniriz kendisinden. Ama yıne sıkça belirttığı üzere, 1977 yılında bir tür "kuşak çatışması" nedeniyle kendı ışını kurmak için babasının yanından ayrılır. Amacı başarılı olmak, çok para kazanmak ve kendisini babasına kanıtlamaktır Zaten 14 yaşında bır kolej öğrencısıyken bile okuduğu kolejın spor alanları ıhalesine babasından ayrı olarak katılır ve ıhaleyı alır. Teneffüslerde arkadaşları eğlenirken, o mühendislerinin yanına gıdıp ışi takıp eder. Bu işın sonunda, babasına aıt ekmek fırınında muhasebe kayıtlarını tutarak kazandığı paralarla kıyaslanamayacak kadar çok para kazanır. Babasından ayrılıp kendi ayakları üstünde durduğu donemlerde başlarda zorluk çekse de azmiyle her zorluğun üstesinden gelmeyi bılır. Hıç erinmez, patron olmasın rağmen, kendi ınşaatının şantıyesinde çalışır, kalas taşır, çımento torbalarını sırtlar. Çalışmak zaten onun için bır varoluş biçımıdır Sürekli olarak "günde ortalama 15-18 saat çalıştığını" söyler.[15]

Bugün yapıp ettiklerini, başardıklarını anlatırken babasının "Parayı başının üstüne alırsan, ağırlığı seni çökertir. Parayı ayağının altına alırsan o para seni yüceltir", "Verdıkçe azalmaz, artar" gıbı vecız sözlerini kendisine ılke edındığini belırtir. Hem güçlü, zengın ve başarılı bır babanın varisi olduğunu, hem de genç yaşında onun yanından ayrılarak kendi başına ondan daha başarılı olduğunu hatırlatmak için sıklıkla babasıyla olan ılışkısine atıfta bulunur. "Sonradan görme" yahut nevzuhur zenginlerden kendini ayırmak ıster. Dolayısıyla baba anlatısı, aslında onun ınşa etmek ıstediği kamusal imgenın ve halkla ılışkiler çalışmasının bır parçası olarak da işlev görür. Babasının yanında hâlâ sıgara ıçmeyecek kadar geleneksel Türk aile değerlerine saygılı, babası sayesinde "lise zamanından berı" beri Mercedes, BMW gıbı lüks arabalara bınecek kadar gün görmüş, çocukluğundan ıtıbaren çalışarak hayatı tanımış ve tecrübe kazanmış, gün geldığında babasından ayrılıp kendi ışini kurmayı bılmiş azımlı bir gışımcidır o. Yürüdüğü yolun anlattığı hıkayesi bir güç, başarı ve hırs hikayesidir.

KRALIN HASLETLERİ: GÜÇ, BAŞARI, HIRS

Alı Ağaoğlu, "bire bir aksıyonu kendısi yaşamak ısteyen bırı"[16] olarak tarif eder kendini. Muktedır erkeğin vasıflarından bırı de hep bır hareketlılık ıçinde olmak değil mıdır zaten? Onda atıl olan, eski olan, bekleyen, duran, hareket etmeyen hıç bır şey yoktur. Yaşam, onun ıçın her dakikası türlü fırsat ve rısklerle dolu devasa bır macera ve mücadele alanıdır. Muktedır girişımcı erkek, rısk sever, heyecan arar Başardıkça, hedefe ulaştıkça çıtayı hep yukarı taşır. Doyduğu anda duracağını, durduğu anda solacağını düşünür. Onun asıl sevdiği, asıl müptelası olduğu şey "başarmak"tır ve

15 Yoğun çalışmaya olan tutkusundan bahsettiği bir TV programı için Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=YtotBS6o2gg. Ayrıca bkz. http://tvarsivi.com/player.php?e=18513

16 Bkz. http://tvarsivi.com/player.php?e=18513

"işini hep çok severek yapmaktan", işin hep içinde olmaktan, hep arsa bakmaktan, şantiyelerde gezmekten tarif edilemeyecek kadar mutludur. My Towerland Ataşehir reklamında[17] "rol icabı" rol yapamayan Sinan Çetin'e de ne kadar becerikli ve pratik bir adam olduğunu gösterir ve "kamera önünde doğal olmak gerektiği"ni hatırlatır. Havada uçuşan "çok eğleniyoruz" zerrecıklerının eşlik ettiği bu reklamın bize işaret ettiği rahat, pratik, sonuç adamı Ali Ağaoğlu imgesi; onun güç, başarı ve hırs odaklı yaşamının bir parçasıdır. Bu işi de başarmıştır işte.

İş dünyasındaki gücünü, hırsını ve başarısını doğru zamanda doğru yerde olmak refleksiyle birleştirir. AKP'nin toplu konut hamlesini alkışlar. Kriz tehlikesinin konuşulduğu anlarda bile hükümete ve Başbakan Erdoğan'ın liderliğine övgüler yağdırarak[18] bağlılıklarını sunmayı ihmal etmez. Her fırsatta Türk ekonomisine olan güvenini, Türkiye'nın genç nüfusunun potansiyeline duyduğu inancı yineler. "Her şeyi devletten beklememek gerektiğini"[19], "kriz var diye ağlamak yerine çarkı çevirmek gerektiğini"[20] her fırsatta vurgular. Kendisini "sektörün büyük oyuncularından biri" olarak tanımlarken pek çok açıdan haklıdır. Şantiyeler de ekonomi de yer aldığı haberler de onun oyun alanının sınırlarını içindedir. Varoluşu oyunda kalmak ve kazanmak üstüne kuruludur. Dokunduğu her şeyi oyuncağa çevirmek büyük oyuncunun sırrı, gücünün alametifarikasıdır. Aldığı o ultra-lüks arabalar da basında "Ağaoğlu'nun Yeni Oyuncağı"[21] şeklinde yer bulduğunda anlatılan hikaye biraz da bu değil mıdır?

Hep daha fazlasını ister. "Bu saatten sonra amacının para kazanmak olmadığını"nın altını ısrarla çizer. O, iş yapmaktan, yeni projelerden, dikeceği yeni binalardan, kuracağı yeni yaşam alanlarından alacağı hazzın peşindedir. Hep bunun hayalini, kentsel dönüşüm çalışması kapsamında devletin sağlayacağı arazıler üzerinde yapacağı binaların hayalini kurar. Aynı zamanda enerji sektörüne de yatırım yapmış bir girişimci olarak bu hayalinin önündeki can sıkıcı küçük engellere küçümsemeyle yaklaşır, dudak büker. "Çevrecilerin" nükleer enerji ve HES hassasiyetlerine kızar. "Bunu yapma, onu yapma, ne yapacaksın? O zaman enerji de kullanmayalım, hepimiz bir tane inek alalım, enerjimizi tezekten sağlayalım" diyerek tepkisini belli eder.[22] Onun sonuç getirmeyen tartışmalara, kendisini hareket etmekten alıkoyacak itirazlarla geçirilecek vakti yoktur. Onun adı Ali Ağaoğlu'dur. "Şantiyeler kralı" olarak hep daha fazla toprak, daha fazla güç ve daha fazla haz ister. Gücün ve hazzın sınırsız, toprağın sınırlı olduğunu bilir. Ama bunun keyfini kaçırmasına izin vermez. Nihayetinde bu, onun oyunudur çünkü. İçinde yaşadığımız şehirler ve şehirlerde yaşadığımız hayatlar onun ofisindeki toplu konut maketlerine tamamen sığacak kadar küçüldüğünde yapacağı şey, oyun alanına yeniden çıkıp yeni boşluklar bulmak olacaktır. İçinde yaşadığımız zamanlarda şantiye krallarının oyun alanı, şehir ve hayattır.

17 Söz konusu reklam için http://www.youtube.com/watch?v=LEtLk3cJrpw

18 Bkz. "Başbakanın Söylediklerinin Altına İmzamı Atarım", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=18459271 Ağaoğlu, başbakanın "çılgın proje"sini de büyük bir mutlulukla destekler. Bkz. "Bu Çılgın Bir Proje Değil", http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17651201

19 Bkz. "İlk İhalesini Ortaokulda Kazanmış", *Vatan*, http://haber.gazetevatan.com/Haber/390921/1/Gundem

20 Bkz. "Hırsım Aklımın Önüne Geçmez", *Milliyet Cadde*, http://cadde.milliyet.com.tr/2010/01/03/HaberDetay/1181154/HIRSIM_AKLIMIN_ONUNE_GECMEZ

21 Bkz. "Ağaoğlu'nun Yeni Oyuncağı", http://haber.gazetevatan.com/Haber/355533/1/Gundem. Ayrıca bkz. "Ağaoğlu Yeni Oyuncağına Kavuştu" http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16867060

22 Bkz. "O zaman Hepimiz Birer İnek Alalım", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16857945

İslamcı neo-liberalizmde inşaat fetişi ve mülkiyet üzerindeki simgesel hâle

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

"Siz her tepeye bir alâmet bina edip eğlenir durur musunuz?"
Kuran-ı Kerim, Şuaara suresi, 128. ayet

GİRİŞ

2000'li yılları AK Partinin tek parti iktidarında geçiren Türkiye İslamcı, milliyetçi muhafazakarlıkla neo-liberalizmi eklemlemeye çalışan bir ülke görünümündedir. 28 Şubat sürecinin değerlendirmesinin en doğru yapan siyasi hareket olarak yorumlanabilecek AKP, aslında bir tür Müslüman Protestan ahlakı kapitalizmin ruhu ile buluşturmayı başarmıştır da denilebilir. İslam'ın, kurtuluşu dünya nimetlerinden uzaklaşarak, kendini ilahi amaçlara vakfeden sufi ve münzevi bir yorumundan dünyevi, mülkiyetçi ve hatta giderek hırslı bir tekelci zenginlik anlayışı olarak yorumlanabilmesi için radikal bir dönüşüm ve teorik bir arka plan gerekir. Düşmanı kendi silahıyla vurma, anti-emperyalizm gibi damarlardan beslenen, bir tür Protestan İslami ahlak olarak nitelenebilecek bu kalkınmacı ideolojiyi anlamak için kuşkusuz Türkiye İslam'ını ve onun neo-liberalleşmesine dair koşulları hatırlamak gerekmektedir.

Bu yazı öncelikle Türkiye'deki İslami gelenek içinde Protestan İslamı ahlakın yükselişini anlama, bu yeni ahlakın taşıyıcısı olan yeni Anadolu burjuvazisinin muasırlaşma, bayındır etme söylemini içselleştirmesini inceleme ve inşaat sektörüne dayalı bir büyüme, kriz erteleme modelinin mülkiyet ilişkileriyle bütünleşerek hegemonyayı nasıl yeniden ürettiğini düşünme çabasıdır. Bu bağlamda İslami siyasetin merkeze doğru kayması ve kapitalizm ile bütünleşmesini meşrulaştıran söylemin analizi, yine Batılılaşma, muasırlaşma, bayındır etme gibi dünyevi, pozitivist tahayyülleri sahiplenme gücü ve nihayet bir kalkınma ve yeniden dağıtım aracı olarak inşaat sektörü ve mekanın oynadığı rol incelemeye değerdir. AKP'nin ekonomi politikaları ile kalkınmacılık anlayışını incelemek, özellikle inşaat sektörüne ve mekânın yeniden dağıtımının oynadığı role yoğunlaşmak, hegemonik olma projesini anlamada bize yeni imkânlar sağlayacaktır.

KORPORATİST KALKINMA RETORİĞİ PROTESTAN İSLAMİ AHLAK

Yükselen Anadolu sermayesi ve yeni burjuvaziyi İslamcı, Yeşil Sermaye olarak nitelemek ya da İslamcı özelliğine dem vuran peçeli, abdestli, tesettürlü, şeriat sermayesi gibi aşağılama niyetiyle kodlamak yerine Cumhuriyetin yaratmaya çalıştığı millî burjuvazi olarak okumak belki de daha doğru olacaktır. Elbette bu yeni girişimci grubun referans aldığı ahlaki norm ve değerlerin milliyetçi, muhafazakâr ve İslamcı yönleri güçlüdür ancak konumuz açısından daha önemli olan özelliği korporatist mantığı içselleştirmiş olmasıdır.

Korporatizm basitçe, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim

tarzının egemen olduğu ancak sınıf farklılıkları ve çatışmasını bertaraf eden dayanışma pratiklerine sahip, üye ve grupların birbirine karşılıklı olarak bağımlı, uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olduğu, hiyerarşik ve otoriter bir toplum modeli olarak tanımlanabilir. Parla, 20. yüzyıl egemen Türk siyasal düşüncesinin hatta Türk kamu felsefesinin korporatist olduğunu, genelde dayanışmacı, yer yer faşizan özellikler gösterdiğini, DP, AP, Doğru Yol, ANAP çizgisinin[1] bu felsefeyi sürdürdüğünü belirtmektedir [2009].

Cumhuriyetin yaratmayı istediği sınıfsız kaynaşmış kütle tam da budur. İlginç bir şekilde İslam'ın toplumsal tahayyülü de, toplumu farklı ve mücadele halindeki sınıflar olarak değil, işlevsel olarak farklılaşmış gruplar olarak görme eğilimindedir. Sınıf çatışmalarını toplumsal barış ve huzura yönelik bir tehdit olarak gören bu anlayış, zengin, fakir, işçi, işveren türü farklılıkların önemsizliğini, bu farklılığın tanımlanmış hak ve görevler içeren bir kardeşlik ruhuyla aşılacağını, İslam'ın dayanışmacı mekanizmalarının aşırılaşan eşitsizlikleri önleyeceğini dolayısıyla kardeşçe, bir arada, uyum içinde çalışılması gerektiğini söylerken aynı korporatist anlayışa gönderme yapmaktadır. Bu anlamda Müslümanlık-Korporatizm ilişkisi hiç de zorlama olmayıp, bilakis ontolojik bir ilişki sayılabilir. İslam gündelik hayatı ve ekonomi alanını düzenlerken sosyal adaleti de tesis etmeyi önemser, bunun ötesinde bir sınıfsal strateji ise içermez, bu anlamda korporatist bir dayanışma modeli ile son derece uyumlu olduğu söylenebilir.

Oryantalist yaklaşım İslam'a yönelik yüzeysel değerlendirmesine dayanarak İslam'ı feodal, akla ve iktisadi düşünceye aykırı, Avrupa'nın ilerlemesini olanaklı kılan özelliklerden yoksun bir sistem olarak kodlayıp, kapitalizm, modernite ve İslamiyet arasında bir uyuşmazlık inşa etse, Weber [1997], bu yaklaşıma uygun şekilde çalışma ve kazanma hırsını Protestan ahlakın tekeline hapsetse de, İslam ile modernlik ve kapitalizm arasında kurulan yapay uyuşmazlık ve düşmanlık ilişkisi haksızdır [Said, 2010].

MÜSİAD, AKP, Gülen hareketi vd.'nin piyasa duyarlılığı bir tür Protestan ahlak olarak okunabilir. Bizzat Hz. Muhammed'in bir tüccar olduğu vurgusuyla İslamcı neo-liberalizm, kalkınmacılık-muasırlaşma söylemi ile eklemlenmekte zorlanmamıştır. Erdoğan [2005], Kuran'ın birçok ayetinde özel mülkiyet, miras hakları ve ticaretin olumlandığını, zekâtın da aslında piyasa mekanizmasıyla uyumlu bir tür makul vergi olduğunu, ticarette indirim, taksit gibi faiz benzeri uygulamaların mümkün olduğunu, kısaca İslam ile piyasa ekonomisi arasında uzlaşmaz bir çelişki olmadığını öne sürmektedir. Çıkar peşinde koşmanın, para kazanmak için çalışmanın pozitif bir moral değer olmadığı bir ortamda dindar, muhafazakâr burjuvazinin meşruiyetini dinî ve millî iki temel üzerine oturttuğuna dikkat çeken Demir [2005], çalışmanın ibadet olduğu, dinî bir vecibe olan zekâtın verilebilmesi için bile servet ve gelir sahibi olunması, vatana millete çalışarak hizmet edilmesi, ülkenin kalkınması, herkese iş ve aş sağlanması gerektiği gibi söylemlerin yaygınlığına dikkat çekmektedir. Özdemir ise [2005], MÜSİAD'lı işadamlarının birçoğunun Batıyı komplekssiz ve rahat biçimde model olarak gördüklerini, dünya ile ekonomik bütünleşmeye son derece pozitif anlamlar yüklediklerini ancak kapitalizm ve burjuvazi kavramlarına, sendika ve hak mücadelesi söylemine mesafeli durduklarını, sınıfsal çelişkileri meşrulaştırmada (Mülk Allah'ındır, insanlar sadece emanetçidir, bu dünyadaki yaşam bir sınavdır, zenginlik ve fakirlik bu bağlamda geçici ve Allah'ın takdirindir türünden) dinî referanslar kullanabildiklerini, çalışmayı ve çalışma hırsını da yine düzenin rahatlığına teslim olmama, konformist olmama ile açıkladıklarını belirtmektedir.

1980 sonrası neo-liberal anlayışın yerleşmesinin ardından, 1989 yerel seçimlerinde az sayıda, 1994'te ise yurt çapında başarı kazanan İslamcı belediyelerin yerel yönetimler aracılığıyla yeni bir belediyecilik anlayışı ve daha çok kendi yandaşlarının yararlandığı[2] bir kent ekonomisini yarat-

1 AKP'nin bu çizgiyi sürdürdüğünü, hatta belki de en güçlü uygulayıcısı olduğunu ve bu sayede merkez sağın yeni hegemonik aktörü konumuna geldiğini söylemek mümkündür

2 Cemaat örgütlenmeleri yerel yönetimlerce sağlanan kolaylıklar, arsa bulma, altyapı, vergi kolaylıkları, teşvikler vb. yanı sıra, güven ilişkileri sayesinde belirsizlik, risk gibi maliyetlerden muaf olup, ucuz emek kullanmakta, mevcut ağ ve

tığı söylenebilir: Kentli tüketici orta sınıfını oluşturmuş bir Türkiye'de inşaat ve ticaret burjuvazının gelişmesi için uygun bir iklim vardır. Türkiye kentleri alan ve nüfus olarak büyümekte, konut ve diğer kentsel yapı talepleri sürekli artmakta, yerel yönetimler çeşitli konut özendirme politikaları ile mülk sahibi olmayı yaygınlaştırmakta, kente tutunan ve orta sınıflaşan kitleler için tüketim toplumunun sunduğu nimetlerden maksimum faydalanmak modernlik anlamına gelmekte, üstelik bu modernlik ve tüketicilik dinî değer yargılarıyla da artık çelişmemekte, zenginlik utanılan ve saklanılan bir şey olmaktan çıkıp, arzulanan, sergilenen ve övünülen bir değer olmaktadır. Görülen odur ki, İslam ile kapitalizm ve modernizmin eklemlenemeyeceğine dair Oryantalist görüş, Türkiye İslam'ının kalkınmacı retorikle bütünleşmesiyle ciddi bir yara almıştır.

MUASIRLAŞMA VE BAYINDIR ETME İDEOLOJİSİ

Türkiye'de Atatürk'ten itibaren kapitalizmin yıkıcı yapıcı figürlerine verilen destek aslında bu kalkınmacı anlayış ve korporatist düşünceye inançla açıklanabilir. Kuşkusuz bunda muasırlaşma hayali, gelenek, statüko ve muhafazakarlığın inkarı da önemli rol oynamaktadır. Menderes'ten başlayarak Demirel, Özal ve nihayet Erdoğan gibi figürlerin operasyonel, iş bitirici, imarcı, kalkınmacı özellikleri önemli bir destek bulmuştur.

Muasır medeniyetlerin seviyesine erişmek radikal dönüşümleri gerektirmektedir. Bu modernite yüceltisi aslında, geçmişleri bağları kesmek, eskiye ait olan ne varsa yakıp yıkmak, geçmişi özlemle anmayı irtica olarak kodlamak, analitik olarak algılanabilenin, denetlenebilenin, kartezyen mantığın, kübizmin, geometrinin, camın, çelığın, betonarmenin mitosuna kapılmak demektir. Goethe'nin Faust'u gibi gücünü kazma ve küreğin sesinden almak, doğal ve insanı engelleri inşaat tarruzu ile yıkmak, binalar arasında elinde satırla dolaşmak, sonu nihilizme varan durdurulmaz bir yıkım demektir. Nitekim bu Faustvarı gelişme 20. yüzyıldan itibaren büyük gelişme göstermiş, [Berman, 1999] modernleşen Türkiye'de de hem Ankara'nın yaratılmasında hem de İstanbul ve diğer kentlerin düzenlenmesinde temel belirleyici haline gelmiştir

Ünlü modernist Mimar Le Corbusier'ın

> "Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük teknik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasaydı, bugün büyük rakibim Prost yerine, güzel İstanbul'un imarıyla ben de uğraşacaktım Bu mektupta inkılap yapmış bir milletin, en büyük inkılapçısına İstanbul'u eski haliyle, asırların tozu toprağıyla bırakmasını tavsiye ediyorum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım" [aktaran Bozdoğan, 2002: 82]

sözleri dönemin mantığını net şekilde ortaya koymaktadır.[3] Bu anlayış günümüze kadar sürecek, kitlelerin teveccühü de sürekli yıkıcı yapıcı figürlere yönelik olacaktır. "Çalıyor ama çalışıyor" türü bir patolojik değerlendirmede billurlaşan bu imarcı ve icraatçıya tapınma durumu, seçmen davranışında temel belirleyici haline gelecektir.

İmar ve inşaatın başlı başına bir değer haline geldiği bu anlayışta estetik, kullanım değeri hatta kimi zaman akılcılık bile göz ardı edilebilir. Muasır olana giden yolda yürümek tam inancı, çelik bir iradeyi ve sorgulamaksızın davranmayı, Faustvari bir "*an dur geçme çok güzelsın*" şeklinde oyalanmadan operasyonel olmayı gerektirir. Ancak bu aceleci proje çoğu kez görüntüyü kurtarmakla yetinmek zorundadır. Zira pahalı süreçler olan kentleşme, sanayileşme ve modernleşme hem ciddi bir irade, hem zaman, hem de önemli bir kaynak ve sermaye birikimi gerektirir. Kalkınma yarışında geç kalmış ülkeler genellikle kısıtlı kaynak, zaman ve iradeye sahip olduklarından çeşitli kendine özgü, yapay, derme çatma, düşük kaliteli çözümler üretmeyi, bedeli sonradan daha yüksek olabilecek bir "bedelsiz modernleşmeyi" tercih etmek durumunda kalabilmektedirler [Bilgin, 2000]. Bora, Melih Gökçek'in Ankara'daki Van-

ilişkileri aracılığıyla pazara doğrudan erişme ve hazır müşteri bulma gibi avantajlarla bir tür yarı kapalı İslami alt ekonomi oluşturmaktadırlar [Doğan, 2010]

3 Corbusier'in sözleri ile bugün Türkiye kentlerinde yaşanan kentsel dönüşüm süreçlerine muhalefet eden grupların söylemi arasında bir analoji kurulabilir Kuşkusuz Erdoğan da buradaki küresel İstanbul hayalinin modern devrimcisine karşılık gelmektedir

dal belediyecilik uygulamalarının takdirle karşılanmasının altında, "ne işe yaradığından, uygun çözüm olup olmadığından bağımsız olarak her inşaata yatırım ve hizmet nişanının takılması" mantığını işaret etmektedir [2010: 60]. Bunda muasırlaşma saplantısının tazyiki dışında ikisi de inşaatı çağıran iki temel süreç daha etkili olmaktadır. Birincisi sermaye biriktirme araçları içinde rantı diğerlerine göre daha cazip kılan enflasyonist ekonomik ortam, diğeri ise makro ekonomide sektörel seçmeleri kısıtlayan ve inşaat sektörünü adeta alternatifsiz kılan ulusal ve küresel eğilimler

SERMAYE BİRİKTİRMEDE KÂR, FAİZ VE RANT

Kapitalist bir sistemde artı-değere el koyarak zenginlik üretmenin ve sermaye biriktirmenin temel yolları kâr, faiz ve rant olarak ifade edilebilir [Marx, 1999: 51]. Buna göre kabaca reel üretim ve ticaret yolu ile elde edilen artı değer kâr ile, finansal sermayenin kullanılmasıyla elde edilen artı değer faiz, kıt kaynakların mülkiyeti yoluyla elde edilen artı değer ise rant kavramıyla ifade edilebilir. Kıt bir kaynak olan toprağın mülk edinilmesi mutlak bir rant yaratırken, toprağın barındırdığı ya da ürettiği yeraltı ve yerüstü metaların miktarı da bir farklılık rantı yaratmaktadır.

Kapitalist sistemde bu sermaye biriktirme araçlarının tümünün kullanıldığı ancak belirli ölçülerde vergilendirilerek düzenlendiği görülmektedir. Türkiye örneği mutlak ve farklılık rantlarının sürekli üretildiği ve ancak kısıtlı biçimde vergilendirildiği, dolayısıyla mekân üzerinden sermaye biriktirmenin ve eşitsizlik üretmenin kolayca başarıldığı, bu eşitsizliklerin mevcut toplumsal çelişkileri körüklediği ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkıyor.[4]

Bu tablo özellikle enflasyonist bir büyüme ve krizlere açık riskli bir ekonomi ortamında taşın-

XURBANNET

maz sahipliğini önemli bir güvence ve statü aracı yapmaktadır. Nitekim Türkiye'de gayrimenkule yatırım çoğu dönemde öncelikli olarak düşünülen bir yatırım aracına dönüşmektedir. Ciddi biçimde vergilendirilmeyen bu taşınmaz varlığı kentlerin büyüyüp gelişmesiyle önemli rantlar üretebilen ve bu rantların vergilendirilmeksizin el konulabilmesiyle maksimize olan bir zenginleşme aracına da dönüşmektedir.

1980'lere kadar imalat ve montaj sanayi ile sermaye biriktiren şirketlerin 1980 sonrası kent rantlarını keşfetmeye, kentsel arsa yatırımlarını çoğaltmaya başladıklarını [Tekeli, 1991], 1980 sonrasının enflasyonist ortamında gayrimenkulün, siyasi yolsuzluk, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın iç içe geçtiği İstanbul'da en yüksek kâr getiren sektör olduğunu [Keyder, 1999] görüyoruz. Ancak özellikle 2000 sonrasında küçük, büyük, yerli yabancı her tür girişimci dışında bizzat belediyeler, kamu kuruluşları ve bakanlıklar dahi gelir yaratmak ve bütçe denkliği sağlamak üzere kentsel yatırımlara ilgi duymaya başlamıştır. Kentsel topraktan elde edilen gelirlerin cazibesi, diğer tüm servet biriktirme girişimlerini

4 Türkiye'deki vergi sistemi gelirler, harcamalar ve servetler üzerinden alınan payları içermektedir. Servet üzerinden alınan paylar, gayrimenkullerin satış ya da veraset yoluyla intikal etmesi sırasında vergilendirilirken, yapılan kamu yatırımları sonucunda oluşan değer artışları da bir kereye mahsus olmak şartıyla şerefiye olarak vergilendirilebilmektedir. Bunun dışında genellikle mülkün gerçek değerinin çok altında bir değer tespiti üzerinden emlak vergilerinin alındığı bilinmektedir.

ikincilleştirecek dereceye gelmiştir. Ancak bu yeniden üretim ve dağıtımı gerçekleştirecek kıt kaynak olan kentsel arsanın elde edilmesinin ciddi bir şekilde zorlaştığı 2000'li yıllarda daha yaratıcı çözümlere ihtiyaç duyulacaktır

YENİDEN DAĞITIMDA METALAŞMAMIŞ MEKANLAR

2000'li yıllarda Türkiye ekonomisinin inşaat sektörüne bağlı olarak ayakta tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. 2003 yılında kaynak yaratmanın bir aracı olarak işgal alanlarının işgalcilere satışı fikri yaygınlaşmış, son olarak 2003 yılında AKP hükümeti tarafından bu bağlamda yeni bir af tasarısı gündeme getirilmiştir. Aslında bu tasarı Temmuz 1996'da Refahyol hükümetinin kaynak paketinde bulunan bir öneriydi. Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan bir röportajında "*bu yolla 2 milyon binanın meşrulaşabileceğini*" [1997: 17] belirtmiştir.[5] 2004 yılında TOKİ'ye görülmemiş ayrıcalıklar tanıyan yasanın yanı sıra, İstanbul'un sanayisizleştirilmesi bağlamında işgücünün barındığı birçok gecekondu mahallesi hedef haline gelirken, 5366 sayılı yasa ile de Sulukule, Tarlabaşı, Süleymaniye, Fener Balat gibi tarihi mahallelerin de dönüşüm kapsamına alınıp yeniden üretilmesi mümkün hale geliyordu. Mera ve orman alanlarının satışa sunulması, Türkiye'nin dört bir köşesindeki derelerin üzerine yapılmak istenen HES projeleri, Hasankeyf ve Allianoi gibi tarihsel mirasın baraj yapımı gerekçesiyle gözden çıkarılması, sanayi alanlarının boşaltılması ve rant projelerine konu edilmesi, Boğaz'a 3. Köprü, Kanalıstanbul projesi gibi birçok rant projesi uzmanların ve sivil toplumun karşı çıkışlarına rağmen gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu süreçlerde 3 boyutun altı çizilmelidir. Öncelikle bu yasalar ve projeler ile daha önce ekonomik döngü içinde yer almayan, metalaşmamış mekanların kullanıma girmesi söz konusudur. İkinci olarak bu mekan politikası geçmiş dönemlerden farklı olarak toplumsal memnuniyetsizlikleri dengelemek üzere değil, yoksulun aleyhine bir sermaye birikim sürecine yol açmıştır. Son olarak bu sermaye birikimi AKP'nin müteahhitleri, yeşil sermaye vb. şekillerde adlandırılan yeni bir sermaye sahibi sınıf yaratmaktadır.

Bu gelişmeler sonucunda başta en yoksul ve güçsüz toplum kesimleri olmak üzere yıkımlara ve zorunlu göçlere zorlanmakta, kentsel alanın her bir metrekaresi dolar hipnozunda bir saldırganlıkla ele alınmakta, kentler yeni sınıfsal haritalara kavuşmaktadır [Çavuşoğlu, 2010]. Emekçi sınıflar açısından bu kadar acımasız sonuçları olan bir süreçte orta sınıfların iknası ise yine mülkiyet üzerinden sağlanmaktadır.

Sermayenin 1980 sonrası davranışları incelendiğinde, bir yandan İstanbul MİA'sının yer değiştirmesinde, diğer yandan yüksek gelir grubuna yönelik konut sunumunun yer seçiminde, imar emrivakileri denebilecek birçok gelişmeyle karşılaşılabilir. Birçok lüks toplu konut projesinin, özel üniversite yatırımlarının, imar planında yapılaşmaya açılmamış orman alanlarında gerçekleştirilmesi, kent rantının yüksek olduğu merkezi bölgelerde, imar planında öngörülmeyen yüksek yapılaşma haklarının tahsisi ve üstelik bunlardan kamuya hiçbir katkının alınmaması da adeta imar affı niteliğinde gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Metalaşmamış mekân[6] kavramı ile açıklanan ve 2000 sonrası döneme damgasını vuran mekânsal politikanın dört temel biçimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğal varlıkların sermayeleştirilmesi başlığı altında toplanabilecek olan tarım, orman, kıyı gibi kamusal alanların yapılaşmaya açılmasıdır. İkincisi devletin mülkiyetinde ya da tasarrufunda bulunan alanların kullanımının satış, devir, tahsis vb. yollarla özelleştirilmesidir. Üçüncü biçim acil kamulaştırma, kentsel dönüşüm gibi yasal araçlarla mülkiyete el koyma ve düzenleyerek yeniden dağıtma yöntemidir. Dördüncü biçim ise ayrıcalıklı imar haklarıyla donatılmış bir kentsel arsanın çeşitli finansman modelleri ile geliştirilerek yüksek rant üretir hale getirilmesidir.

5 Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığına aday olduğu dönemde, Orman alanında 6 kaçak konut yapma teşebbüsünden hüküm giymiş olması ve göç sorunu çözülmeden gecekondu yapanların suçlanmayacağı açıklamaları, toplumun geniş kesimlerinin sempatisini kazanmasına yol açmıştır [Bora, 2000: 67]

6 Bu konuda daha detaylı bir analiz için bkz. Turan 2009

Nitekim, Karayalçın "*İstanbul Büyükşehir Belediyesinin, 2005 sonrasında dört yıl içinde 3900'den fazla plan değişikliği yaptığını, bu rakamın günde 3 plan değişikliği anlamına geldiğini*" hatırlatmaktadır [2010: 110]. Kent toprağı üzerinden zenginlik elde etmenin bu kadar kolay ve cazip olduğu koşullarda sadece ulusal ya da uluslararası sermaye değil, düşük ve orta gelirli vatandaş da, belediyeler, kamu kurumları hatta bakanlıklarında bütçe açıklarını kapatmak için bu yolu seçtiği ve sürdürülebilir kentsel politikaların terk edildiği, tüm aktörlerin inşaat tarikatına girdiği görülmektedir.

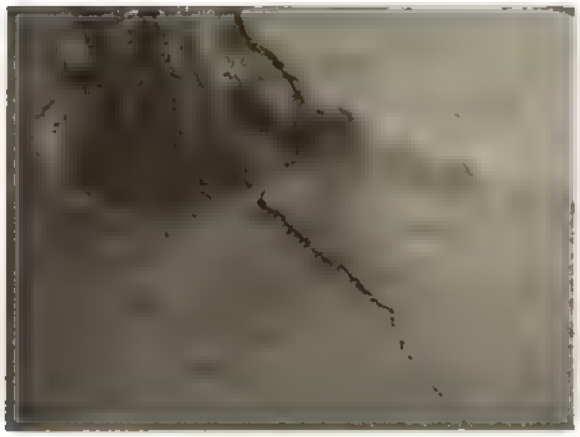

XURBANNET

ZORAKİ İNŞAAT

İnşaat sektörü Türkiye ekonomisi içinde süreklı motor gücü olarak adlandırılmış, ülke kalkınmasına yaptığı katkı bizzat somut betonarme yapılar dışında yarattığı katma değer, sağladığı istihdam bazında yüceltilmiş, her krizde bu tabibe başvurulmuştur. 2000'li yıllarda da inşaat adeta tek, alternatifsiz bir sektör haline gelecektir. Ekonomi politikaları IMF anlaşmalarıyla belirlenen yarı sömürge yapıdaki bir ülkede tarım, hayvancılık, madencilik, enerji, sanayi gibi birçok sektör uluslararası anlaşmalar ve kotaların belirleyiciliğine terk edilmiş durumdadır. Bu belirli mallar, nitelikler ve kotalar dışında üretim yapmak pek mümkün olmadığı gibi satışı da mümkün değildir. Türkiye açısından büyüyen ve umut vaadeden bir başka sektör olan turizm ise Türkiye ve çevresinin riskli jeopolitiği nedeniyle güvenli bir liman olamamaktadır. Finans sektörü büyük dış borç ve enflasyon nedeniyle süreklı krize açıktır. İnşaat sektörü bu ortamda hem iç pazarın maddi manevi ihtiyaçlarını doyurabilecek hem uluslararası yaptırımların dışında cereyan edebilecek, hem de yeri geldiğinde ihraç edilebilecek bir sektör olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi % 6-7'lik bir ortalama büyüme yaşarken, İnşaat sektöründe bu oranın arz-talep dengesine ve kriz koşullarına bağlı dönemsel daralmalar dışında % 20'lere ulaşmış olması şaşırtıcı değildir.

2000 sonrası dönem kentleşmenin sürdüğü, % 70'lere vardığı, dolayısıyla mekanın üretildiği ve yeniden üretildiği, yani mevcut ve yeni arsaların gayrimenkul piyasasına dahil olduğu bir dönemdir. 2000 sonrası Türkiye kentleşmesi, iç pazarın bütünleşmesi ve özellikle İstanbul üzerinden dışa açılması, Anadolu burjuvazisinin de İstanbul'la ilişkilenmesine de karşılık gelmektedir. Nitekim Anadolu sermayesi olarak adlandırılan birçok firmanın özellikle uluslararası bağlantılarını İstanbul üzerinden kurduğu, bu nedenle İstanbul'da en azından bir irtibat ofisi açarak eklemlendiği, giderek ulusal ekonomi içine İstanbul'un payını görerek üretim ya da gayrimenkule yönelik yatırımlarını İstanbul'a kaydırdıkları da söylenebilir. Özellikle 2000 sonrasında üretilen projelerin, AKP'nin ülke sorunlarını çözmek için canla başla çalışıyor görüntüsü vermesinde iktidarını sürdürmesinde çok büyük bir rol oynadığı, öte yandan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Anonim Şirketi'nin yaptığı ihaleler ile kamu kaynaklarının dağıtılıp, Kuzu, Bıat, Aksa, Ağaoğlu, Taşyapı, Albayrak, İhlas, Çalık gibi pek çok yeni müteahhit holdingler ortaya çıkarıldığı söylenebilir [Gürek, 2008]. Karayolları, baraj, kamu binaları ve toplu konut ve altyapı yatırımları gibi kamu ihalelerinin sektörde öne çıkmak için hayati önemi olduğunu, bu tür projelerde kâr maksimizasyonu için çeşitli düzenlemeleri yapabilecek siyasi bağlantılara sahip olmak gerektiğini de belirtmek gerekiyor.

Bu noktada inşaat sektörünün Türkiye kapitalizminin yeniden üretiminde ve yeniden biçimlenmesindeki rolünü anlamak için ise bazı rakamlara bakmak gerek. Örneğin, sadece Türkiye'nın

değil tüm Avrupa'nın en yüksek binası olarak İstanbul'da inşa edilen Sapphire binasının hikayesi yeterince aydınlatıcıdır. İstanbul 4. Levent'te inşaat yapma hakkının arsa büyüklüğünün 2,5 katı (E=2.5) olduğu bir bölgede yükselen bu gökdelenin arsa büyüklüğü 12.000 m2'dir. Buna göre 30.000 m2 inşaat izni olan binanın mevcut inşaat alanı 165.000 m2'dir. Konumuz itibariyle, kaçak yapılan 135.000 m2'lik kısmı yasallaştıran, meşrulaştıran ya da görünmez kılan ayrıcalıklı imar hakları ve imar yönetmeliğindeki çeşitli cambazlıklara ilişkin tartışmaları bir kenara bırakıp işin ekonomi-politiğine bakmak daha yararlı olacaktır. Binanın bulunduğu yerdeki gayrimenkul m2 birim fiyatları 8-10 bin euro civarındadır. Böylece bu ayrıcalıklı imar hakkı ile binasını yükselten Kiler Holding'in 1 milyar euro civarında bir ek kazanç sağladığını, bu miktarın da İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2011 bütçesinin[7] 1/3'üne karşılık geldiğini düşünmek sanırım reel üretimden rantsel yatırımlara kaymayı açıklayacak güçtedir

İstanbul coğrafi olarak Marmara ve Karadeniz arasında 30 km. genişliğinde ve 100 kilometre uzunluğunda ve arasından boğaz geçen iki kıta üzerine kurulu bir kenttir. Yapılaşma 1980'lere kadar büyük ölçüde boğaz hattında ve Marmara'ya paralel 10 km'lik bant içinde görülürken, 1988'de 2. Boğaz köprüsünün ardından 2. 10 kilometrelik bandın da yapılaşmaya açıldığını görmekteyiz. Karadeniz'e paralel uzanan 3. 10 kilometrelik bant ise kentin içme suyu havzaları ve orman alanlarını oluşturmakta olup, ekolojik bir eşik teşkil etmektedir. Bu bölgeden geçecek olan 3. köprü projesi ve bağlantı yolları bu ekolojik koridoru da yapılaşma baskısına alacağından uzmanlarca şiddetle karşı çıkılmaktadır [Çalışkan, 2010]. Nitekim 2011 seçimlerinin hemen öncesinde Başbakan Erdoğan tarafından açıklanan İstanbul için çılgın projeler arasında kuzeye kurulması düşünülen yeni kentler ve İstanbul'a ikinci bir boğaz yapılması anlamına gelen Kanalıstanbul da dikkat çekicidir. Bu projeler "Hazır Hedef 2023: İstikrar sürsün, İstanbul büyüsün" sloganına dayanarak açıklanmakta ve büyümeden pay kapacak olan arsa sahibi ve gelştiricilerin büyük desteğinin yanı sıra, muasırlaşma, bayındır etme mitosuna inanan kitlelerin de hayranlığını kazanmaktadır.[8] Bu durumun inşaat ekonomisi ve müteahhit ideolojisinde bulduğu karşılığı, konut algısı ve tahayyüllerinin geçirdiği evrime bakarak gözlemlemek de mümkün

BEĞENİ VE TARZ, TAHAYYÜL İLE ARZIN SİHİRLİ TEKABÜLİYETİ

1980 sonrasında kentin imarı ve arsa üretimi konusunda merkezî yetkileri devralan yerel yönetimler kentlerin çeperlerindeki geniş arazileri imara açmak ve büyük inşaat şirketlerine pazarlamak yoluyla önemli gelir elde ederken, rant artışı ve spekülasyonun da baş aktörü oldular [Buğra, 2000]. Mekan üzerinden zenginlik yaratmak anlamına gelen bu modeli İslamcı belediyelerin en yoğun kullandığını söylemek mümkün.

RP'nin Konya yerel yönetiminden başlayarak geliştirdiği imar ve inşaat modelinin daha sonra KİPTAŞ ve TOKİ için de model oluşturduğu söylenilebilir. Büyüme, yatırım, imar ve inşaat odaklı bu model bir yandan ilerlemeci ve kalkınmacı olduğu için, diğer yandan geniş kesimlere rant dağıtabildiği için meşrulaştı ve iknayı da üretti. "Bir lokma, bir hırka bize yeter", "Mülk Allah'ındır" gibi uhrevi ve dünya malına fazla minnet etmeyen bir anlayıştan, çalışmanın da ibadet olduğu, "Allah rızası için çabalamanın" ve İslam'ın hizmetinde kullanılacak zenginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgularıyla "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma" anlayışına geçilirken, Weber'ın kapitalizmin ruhu ve Protestan etiği benzeri bir İslami kalkınmacı perspektif neo-liberalizm ile kucaklaştı. Her dönemde Türkiye ekonomisinin motoru olarak görülen inşaat bu dönemde vites artırırken, bir yandan sektör yeni zenginlerini yarattı, diğer yandan da kitleleri uzun vadeli borçlarla mülk sahibi olmaya özendiren, krizlere gebe şekilde aşırı arz üreten bir yapıya kavuştu. Bu inşaat ve yatırım

7 Sayıları 25'i aşan İstanbul Büyükşehir Belediye İktisadi Teşekkülleri bütçelerinin toplamı ise 2011 itibarıyle Konsolide Bütçe olarak 9 milyar euro olarak belirlenmiştir

8 Marmaray inşaatının arkeolojik bulgular nedeniyle gecikmesine hayıflanan Erdoğan, yapılan yasal düzenlemelerin ardından artık çanak, çömlek ve testinin yollarını kesemeyeceğini halka müjdelemiştir

TORGUT YUKSEL

fetişi modernleşme ve muasırlaşma tahayyülü ile de kolayca örtüştüğü için eleştirilemez hale geldi.

1980 sonrasında yapsatçılığın büyük bir sermaye yatırımı gerektirmesi nedeniyle yerini kat karşılığı inşaat ya da kooperatifçilik türü konut üretimlerine bıraktığı bir dönemdir. Kredilendirilmiş konut alabilmek için ise 2000'li yılları beklemek gerekecektir. 1989 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il merkezlerini kazanması ve ardından uyguladığı belediyecilik anlayışının başarılı olduğu ve iktidara yürünen yoldaki ilk adımları oluşturduğu geniş kabul görmektedir. İslamofobik çevreler bu yerel yönetim hizmetlerinin Arap ve yabancı İslam sermayesi tarafından finanse edildiğine yönelik komplo teorileri ve dedikodudan öteye geçemeyen iddiaları varsa da, RP'nin aslında zenginliğin üretilmesinde mekanın yeniden üretilmesini keşfettiği söylenebilir. Bu dönemde konut üretiminin yerel yönetimlerce desteklenmesi sonucu alt-orta sınıfları mülkiyet sistemine dahil eden bir hegemonya, bir yandan mekanı yeniden üretip dağıtırken mekan üzerinden sermaye biriktirmeyi de öğrenmektedir.

Bu dönemde ortaya çıkan bir örnek apartman bloklarının yer aldığı konut projeleri, belediyenin tahsis ettiği ya da imara açarak arazi geliştirdiği, vatandaşında aidat ödeyerek konut sahibi olduğu bir kooperatifleşme modeli sonucudur. Kredili gayrimenkul alım sisteminin bulunmadığı bir dönemde bu modelin en önemli noktası, arsa payının minimize edilmesi, mümkünse sıfırlanması ve vadesi uzasa bile düşük taksitlerle konut sahibi olunmasına imkân sağlamasıdır. Süreç diğer kentlerdeki yerel yönetim uygulamalarında da sürüp, KİPTAŞ ile İstanbul, TOKİ ile yurt geneline yayılacaktır. Türkiye'deki İnşaat Mitolojisinin son tanrıçası TOKİ efsanesi de bu gelenek içinden doğmuştur.

İNŞAAT MİTOLOJİSİNİN SON TANRIÇASI TOKİ

2000'li yıllarda ulusal kalkınmayı sağlama, % 6-7 dolayında bir büyümeyi sürdürme stratejisinin bir parçası olan mekanı yeniden üretmek ve dağıtma politikasının öncü gücü TOKİ olmuştur. 2004 yılındaki yasal düzenlemeler sonucu başta Arsa Ofisi ve Emlak Bankası olmak üzere kamu arsa ve taşınmazlarını devralan kurum ülke çapında önemli miktarda arsa stokuna sahip olmuş, özel mülkiyetteki arsaların kamulaştırılması konusunda da özel yetkilere kavuşmuştur. TOKİ bu arsaları Özelleştirme İdaresi'ne danışmaksızın istediği fiyattan satabileceği gibi, bizzat plan yapma yetkisine sahip olduğundan, proje üretip değerlendirebilmektedir de. TOKİ tarafından yapılan toplu konut ya da kentsel dönüşüm projeleri diğer yapı üreticilerinin tabi olduğu vergi ve harçlardan muaf olup, DPT yatırım programlarının, Sayıştay ve diğer malî denetimlerin dışında tutulmuş, Mortgage yasası gereği de finans kuruluşlarının sahip olduğu kredilendirme hak ve yetkilerine sahip olmuştur [Geray, 2010].

Bu olağanüstü geniş yetkileriyle TOKİ'nın sadece konut değil, işyeri, alışveriş merkezi, okul, hastane, camı, karakol gibi birçok kentsel donatının üreticisi haline geldiğini, devasa projelerle kent parçaları inşa ederek kentsel gelişme strate-

KURBANNET

jılerini yönlendırdığını, iç pıyasada ulaştığı olağanüstü rakamlar ve güçle yurtdışına da hizmet ıhraç etmeye başladığını görmekteyiz. TOKİ'nın gelıştırdığı projeler çoğunlukla halıhazırdaki arsa stoku üzerınde olduğu için bir yer seçim çalışması sonucu olamamaktadır. Bu nedenle yer seçimi açısından sorunlu (tarım alanı, su havzası, orman alanı, rıskli zemin, yüksek eğim ya da kentsel gelişmenın sınırlandığı bölge gibi) yerlerde projeler üretilebılmektedir.[9] TOKİ projeleri malî denetim dışı olduğu gibi yapı ve malzeme denetımının de dışında üretılmekte, kımi yerlerde yapı nıtelıklerının son derece duşük olduğu gözlenmektedir.

Genış yetkılere ve arazi varlığına kavuşmuş olan TOKİ kısa sürede yarım mılyon konut hedefıne yaklaşarak nıhayet en azından orta sınıflara yönelık bir çözüm olma umudu halıne gelmıştır.[10] Ancak hâlâ kuruluş amacındaki düşük gelır grupları ıçın imkânlar üretmekten uzaktır. Örneğın kullanım hakkı ya da kıralık konut türünden bır konut edındırme bıçımı TOKİ vızyonunun dışındadır. Kıra öder gıbı konut sahıbı olma imkânlarından faydalanabılmek ıçın bıle orta sınıfa aıt olmak ve ortalama 15 yıl sürecek bır taksit yükünün altına gırmek gerekmektedır, kaldı ki TOKİ projeleri ıçınde bu şekılde alt-orta gelır gruplarına yönelık konut sayısı azınlığı oluşturmaktadır.[11]

TOKİ rantı yüksek alanlarda gelıştırdığı projelerde, ya da proje gelıştırerek rantı yükseltıği bölgelerde hasılat ya da gelır paylaşımı modelıyle bır gelır transferine aracı olmakta, ya da doğrudan doğruya taşeron yapsatçı olan gayrımenkul şırketlerıne devretmektedır. TOKİ olağanüstü yetkıleri haız bir devlet kurumu olarak bır yandan pıyasada haksız rekabet yaratmakta, dığer yandan da pıyasayı yönlendıren bir tekel halıne gelmektedir. İstanbul'daki Tarlabaşı Yenıleme Projesının yerel dırenişler sonucu kılıtlenme noktasına gelmesiyle TOKİ'nin devreye gırmesi ve olağanüstü yetkılerını kullanarak uygulamaya gırışmesi, üstelık ıhalenın Başbakan'ın damadının yöneticisi olduğu Çalık Holdıng tarafından kazanılmış olması anlamlıdır.

Öte yandan, ABD ve benzeri ülkelerde yaşanan süreçler ve gayrımenkule bağlı krizler kaygı verıcı nıtelıktedır. ABD'de mortgage krızi adıyla yaşanan süreçte, vatandaşların belırlı bır peşınat ve uzun vadelı kredılerle mülk sahıbi olmaları teşvık edılmış, gıderek mülklerının değerının arttığına yönelık spekülatıf bır pıyasa oluşmuş ve daha çok kredi kullanmaları sağlanmış ancak mülklerın satışı söz konusu olduğunda çoğu kışının mülkünün tahmin ettığının çok altında bır pıyasa değerı olduğu ortaya çıkmış, vatandaşların kredi borcunu ödeyememesının sonucunda da kredı kuruluşlarının elinde kullanılmayan cıddi bır konut stoku oluşmuştur. Kaba bır hesapla bugün Türkiye'de 75 mılyon cıvarında nüfus ve 20 mılyon cıvarında hane olduğu söylenebılır. Bu hanelerın yaklaşık 13 mılyonunun konutunun sahıbı olduğu, yani 7 mılyon cıvarında konut açığı olduğu, mevcut konutların ise bır kısmının ekonomık ömrünü doldurduğu ve doğal afetler karşısında rıskli olduğu, kımilerının ıse nıtelık ve kon-

9 İstanbul Başıbüyük mahallesindekı TOKİ uygulaması bu açıdan ılgınç bır örnektır. TOKİ 1-4 katlı gecekondu yapılarından oluşan bu mahalledekı, tek boş ve yeşıl alan zemını güvenlı olmayan su havzasıdır. TOKİ'nın, bu bölgeye 6 yüksek apartman blokunu dıkmeye çalışırken, halkın dırencını kırmak ve ınşaatın güvenlığını sağlamak üzere 2 bloku emnıyet mensupları lojmanı olarak ayırması da bır başka dıkkat çekıcı noktadır

10 Engels'in [1992], *Konut Sorunu* adlı çalışmasında, işçi sınıfının yaşadığı konutların sahıbi yapılmasına yönelik Proudhoncu önerıyi sıstemle bütünleşmekle suçlayıp yerden yere vururken, tam ıstıhdamı çağrıştıran bu önerının aslında gerçekçi de olmadığını, konut açığının kapıtalıst sıstemin doğası gereği olduğunu belırttığı hatırlanmalıdır

11 Bu modelin de 19. yüzyılda Ingıltere'de 12.5 yıl esasıyla, mülk sahıplerınden bağımsızlaşma ve yenı bır özgürlük vaadi olarak önerıldığını yıne Engels'in çalışmasından ögreniyoruz [1992: 66]

for açısından yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle hızla kentleşen ve hâlâ yoğun göç hareketlerine sahne olan Türkiye'de konut arzı, talebi ve kredilendirilmesi konusunda ciddi bir planlamaya gereksinim vardır. TOKİ'nın bu anlamda kuruluş gayesini hatırlayarak politika geliştirmesi acil bir ihtiyaçtır. Ancak TOKİ uygulamaları çoğunlukla batı Avrupa kentlerinde 2. Dünya Savaşı sonrasında üretilmiş ve bugün çöküntü alanlarına dönüşmüş sosyal konut tipolojilerini modernlik adına yeniden üretir durumdadır. Kimi zaman da ne yazık ki ilk örneklerinden biri Sulukule olmak üzere, yoksul kesimlere yönelik bir zorla yerinden etme ve hatta etnik temizlik politikasına dönüşebilmektedir [Yalçıntan ve Çavuşoğlu, 2011]

MÜLKİYET FETİŞİ VE EV TAHAYYÜLÜ

2000'li yıllar Türkiye'sinde giderek daha kentli bir toplumun ortaya çıktığı, bu kentli kitlenin modernlikle tüketicilığı hızla benimsediği, kentte konut sahibi olmayı ekonomik bir yatırımın yanı sıra bir sınıfsal kimlik inşa etme aracı olarak gördüğü, giderek daha büyük bir kesimin mülk sahibi kentli haline gelerek sınıfsal kimlik ve statü elde etmeye çalıştığı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi orta sınıf kültürünün modern aile=apartman dairesi denklemi etrafında şekillendiği, bugünse orta sınıfların kendilerini ekonomik ve kültürel olarak yeniden üretmelerinin zorlaştığı bir dönemde, sahip olunan evin tüketimle özdeşleşerek sembolik anlamlara kavuştuğu, yaşam tarzının en belirleyici öğelerinden biri olduğu, yeni konut projelerinde ev sahibi olmanın da bu yeniden üretimin bir aracı haline geldiği, kendilerine benzer aileler ile birlikte ve güven içinde yaşam arzusunun mekansal ve kültürel bir ayrışmayı güçlendirse de medya ve konut geliştirici piyasalar tarafından desteklendiği ve orta sınıflarca da geniş biçimde benimsendığı söylenebilir [Öncü, 2005]. Nitekim konut tercihlerini kendileri gibi insanların yanında değerlendirme geleneği kapalı site yapılaşmalarında da sürüyor ve sınıfsal olduğu kadar kültürel ve inançsal ayrışmalara da yol açıyor

Tüketim kültürünün dındar kesimlerce de benimsenmesinin ardından nasıl bir İslami gıda,

XURBANİNET

giyim, eğlence gibi tüketim pazarları oluşmuş, markalar ortaya çıkmış ve bu ürünler tüketildikçe kimlik inşası ve meşruiyeti de mümkün olmuşsa, konut ve giderek kalıtelı, lüks, pahalı konut da İslamı bir metaya dönüşmüştür Konutun yatırım ve kimlik inşa/temsil aracı olması özelliğiyle yeni kapitalistleşen sınıfların da arzu nesnesi ve tüketim hayalı haline gelmesi, bu kesimlerin talep ettiği ya da sahip olduğu ürüne kendi kültürel kod ve alışkanlıklarını kazımaları da şaşırtıcı değildir. Nitekım, yaptığım bir görüşmede kendisini modern ve sosyal demokrat olarak tanımlayan bir yapsatçı müteahhit; giderek İslami bir kent havasının hakım olduğu Konya'da ailesi için mahalle baskısından uzak bir yaşam alanı yaratma amacıyla inşa ettiği kapalı sitedeki lüks evleri, (önceleri istemediği halde, kendi dünya görüşünde müşteri bulamadığından) dındar kişilere satmak zorunda kaldığını "paranın artık onlarda olduğunu" belirterek söylüyor. Görüşmeci, dındar tüketicinin bu lüks vıllada yaptığı ılk mü-

XURBANNET

dahalenin ise düşünülmeden kıbleye yönelik olarak tasarlanmış alafranga tuvaleti alaturka olanla değiştirirken daha münasıp bir açıya yönlendirmek olduğunu ifade ediyor. Dindar kesime yönelik başka projelerde de haremlik-selamlık uygulamasına olanak verecek şekilde tasarlanmış konutların olduğu, konut bu şekilde tasarlanmamışsa da en azından mutfakta hazırlanan yemekleri selamlık bölümüne iletebilecek servis pencereleri eklemek gibi müdahalelerin kullanıcı tarafından yapıldığı söylenebilir. Konuta yönelik yeni tüketici sınıfın yer seçimi, konutun tasarımı ve iç dekorasyonu konusunda kendine özgü bir tat ve tercih geliştirmesi beklenilir bir durumdur. Kuşkusuz dindar kesimlerin tüketim pazarını genişletmesiyle konut tahayyüllerinin, konut üreticilerin taktiklerinin ve konut tasarımlarının nasıl etkilendiğini de daha detaylı araştırmak gerekmektedir.

Üzerine malî ve politik olduğu kadar yoğun bir simgesel yatırım da yapılan bir mal olarak konutun üretim ve tüketimini Fransa üzerinden incelediği çalışmasında Bourdieu [2005], toplumun yeniden üretiminde evin oynadığı rolün altını çizerek konut üretimini bir alan olarak değerlendirir. Bu alanın sınırlarının konut alıcılarının beğeni ve tercihleriyle konut üreticilerinin yapısı ve rekabeti sonucu belirlendiğini, konut talebinin inşasında devletin ve inşaat sektörünün oynadığı rolün de son derece belirleyici olduğunu gösterir. Konut üreticileri müşterilerin beğeniye dair yatkınlıklarını anlayıp yönlendirme ve onları ürkütmeden uzun yıllar borçlanmaya razı etmek için yoğun simgesel şiddet uygularken, konut alıcıları da konut ile birlikte sembolik bir sermayeye de sahip olacaklarını düşündüklerinden her türlü acıya katlanmayı göze almaktadır. 2000'ler Türkiye'si ve konut sektörü bu açıdan ciddi benzerliklere sahiptir. Kuşkusuz devletin TOKİ aracılığıyla konut piyasasına müdahalesi tümüyle olumsuz bir süreç değildir. Ancak TOKİ'nin buradaki varlığı piyasayı düzenlemek ve arz-talep dengesini kontrol etmekten ziyade, inşaata bağlı kalkınmanın sürdürülmesi ve orta sınıfların uzun vadeli borçlanmalarla mülkiyet sistemi içine çekilmesini garanti etmekten ibarettir.

Gayrimenkulün tarih boyunca en iyi ve garantili yatırım biçimi olduğuna ilişkin geniş kabul olan Türkiye'de özellikle son dönemde ciddi bir mülkiyet fetişi söz konusudur. Reel gelirlerin bu derece düşük, iş güvencesinin bu denli az, kiraların bunca yüksek olduğu bir ortamda mülkiyete yönelmek elbette rasyonel bir seçim olmaktadır. Nitekim, TOKİ ve diğer gayrimenkul firmaları da bu fetişi okşamakta, olası bir ekonomik krizi inşaat sektörü üzerinden erteleme stratejisi uygulamaktadır. Arz ve talebin örtüşmediği, bir taraftan önemli bir talep fazlalığı varken, diğer taraftan boş ofis ve (villa, rezidans, apartman vb.) konut stokunun bulunması tam da düzenleyici bir aktörün yokluğuna, bütün varlığını inşaat ve daha çok inşaat üretmek üzerine kurmuş bir anlayışa, bu anlayışa kusursuz bir imanla bağlanmış kitlelerin varlığına işaret etmektedir.

SONUÇ

Türkiye kentleşmesinin tamamını, baskı ve iknaya dayalı mekansal politikalar üzerinden devlet sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği hegemonik bir süreç olarak okumak mümkündür [Çavuşoğlu, 2004]. Buna göre ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı 1923-1950 döneminde iskan kanunu aracılığıyla bir toplum mühendisliği yapılırken kırsal toprağın kısmi biçimde de olsa dağıtımıyla kitleler sistem ile bütünleştirilmiştir. Kırsal mülksüzlerin kentlere taşındığı 1950-1980 dönemi ise kentsel arsanın işgaline göz yumulmasıyla yapılan bir yeniden dağıtım vardır. Bir yandan ucuz işçi olan bu yeni kentliler diğer yandan arsa, inşaat malzemesi, mobilya, dayanıklı ve hızlı tüketim malzemelerinin üre-

tıcısı ve tüketicisi olan kentli tüketici sınıf haline gelmiş ve Türkiye ekonomisinin itici gücü olmuşlardır. 1980-2000 döneminde neo-liberal politikaların ezdiği kentli yoksulları sistemle barıştıracak yeniden dağıtım aracı imar afları olmuş, kentsel arsanın üçüncü boyutu yani imar haklarının dağıtılmasıyla geniş kitlelerin sistemle bütünleşmesi sağlanmıştır. Yeniden dağıtımın dördüncü dönemi olan 2000 sonrasında ise dağıtılacak bir şey kalmadığından önce yaratılması daha sonra pazara sürülmesi gerekecektir. Bu dönemde orman, mera, yayla, dere gibi birçok doğal alanın, formal ya da enformal süreçlerde oluşmuş konut alanlarının, eski sanayi, depolama, liman, tersane vb. işlevli alanların kısacası bugüne kadar metalaşmamış ve emlak piyasasının hizmetine sunulmamış alanların dolaşıma sokulması gerekecektir.

2000'ler ile birlikte dere tepe her yere bina inşa edilmesi, kentlerin birer şantiyeye dönmesi, yazının girişindeki ayetin işaret ettiği gibi eğlencelik bir durum değildir. Böylece hem ülkenin tek ve zorunlu tercihi olan inşaat sektörünün gelişmesi mantığına uygun, hem 90 yıllık kalkınma muasırlaşma hayalini gerçekleştiren, hem de kitleleri mülkiyet sisteminin içine çekerek hegemonya kuran bir çözüm mümkün olmuştur. Sanırım yönetişim olarak adlandırılan ve tüm kesimlerin farklı çıkarlar elde ettiği bu düzenin kimse açısından şikayet edilecek bir yanı yoktur. Hegemonik olabilmek tam da böyle bir yetenekle donanmış olmak değil midir?

KAYNAKÇA

Berman, Marshall, [1999], *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Bilgin, İhsan, [2000], "Bedelsiz Modernleşme", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl, [2000], "Fatih'in İstanbul'u" *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Ç. Keyder, Metis Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl, [2010], "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye" *Taşraya Bakmak*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Bourdieu, Pierre, [2005], *The Social Structure of the Economy* Polity Press, Cambridge

Bozdoğan, Sibel, [2002], *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul.

Buğra, Ayşe, [2000], *Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çalışkan, Çare Olgun, [2010], *3. Köprü Projesi Değerlendirme Raporu*, TMMOB-ŞPO İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur, [2004], Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi, yayımlanmamış Doktora Tezi, MSGSU, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur, [2010], "*İstanbul'da Planlama. Mekanın Yeniden Üretimi ve Sınıfsal Sonuçlar*" Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

Demir, Ömer, [2005], "Anadolu Sermayesi ya da İslamcı Sermaye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 6: İslamcılık, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Doğan, Ali Ekber, [2010], "İslamcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Engels, Friedrich, [1992], *Konut Sorunu*, Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Erdoğan, Mustafa, [2005], "Liberalizm ve İslam", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 7: Liberalizm, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Erdoğan, Recep Tayyip, [1997], Gecekondu Dosyası Röportajı, *Kent Gündemi*, sayı: 1, TMMOB-ŞPO Yayını, İstanbul.

Geray, Cevat, [2010], "AKP ve Konut: Toplumsal Konut Yöneltisi Açısından TOKİ Uygulamaları", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Gürek, Harun, [2008], *AKP'nin Müteahhitleri*, Güncel Yayıncılık, İstanbul.

Karayalçın, Murat, [2010], *Proje Muhafızları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

Keyder, Çağlar, [1999], "Konut Piyasası: İnformelden Küresele", *Defter*, yıl: 12, sayı: 35, Metis Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl, [1999], *Ücret, Fiyat ve Kar*, Sol Yayınları, Ankara.

Öncü, Ayşe, [2005], "İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı" *Mekan, Kültür, İktidar, İletişim* Yayınları, İstanbul.

Özdemir, Şennur, [2005], "MÜSİAD ve Hak-İş'i Birlikte Anlamak", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce* Cilt 6: İslamcılık, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Parla, Taha, [2009], *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.

Said, Edward, [2010], *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Tekeli, İlhan, [1991], *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB-MO Yayınları, Ankara.

Turan, Menaf, [2009], *Türkiye'de Kentsel Rant*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Weber, Max, [1997], *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Yalçıntan, Murat Cemal ve Çavuşoğlu, Erbatur, [2011], "Sulukule'den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğretileri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri", *Toplumbilim* Banliyö Özel Sayısı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Görünür fanteziler: Büyüklük kimde kalsın?

AYŞE ÇAVDAR

Bugün, özellikle Türkiye'de dindar Müslümanlar hakkında düşünmek her zaman olduğundan daha zor. Çünkü siyasetin olduğu kadar ekonominin de dümeninde geçmişin onlar için karanlık "onlar gibi olmayanlar için" ise görece aydınlık zamanlarına oranla daha şeffaf ve görünür durumdalar. Bu görünürlük onları olduğu kadar onlar hakkında düşüneni ve siyaset geliştirmek isteyeni de kırılganlaştırıyor. Çünkü, dindarlık görünürleştikçe Cumhuriyet "aydınlanması"nın şekillendirdiği dogmalar etrafında yapılan toplumsal ve siyasal müzakere yenileniyor. Bir başka deyişle dindarlığın görünürlüğü Cumhuriyet'in ürettiği toplumsal ve siyasal zeminin pek de müzakereye açık olmayan (tutulmayan) kimi parçalarını yeniden tartışmayı hem zorunlu hem de mümkün kılıyor. Bütün bu müzakereler manzumesinin 1980'lerde başlayıp, 2000'lerde dümenine dindarlığıyla malum kesimlerin geçtiği bir siyaset ortamında ve elbette küresel gelişmelerle (hadi adını koyalım, neo-liberalizmin kurumsallaşması ya da kendisinden önceki kurumları dönüştürmesiyle) tanımlanan daha geniş bir çerçevede vuku buluyor olması ise söz konusu zemini iyiden iyiye kayganlaştırıyor.

Sözün kısası dindarlığın siyasi, ekonomik ve toplumsal yükselişi ile neo-liberal küreselleşmenin devletin bütün bu bağlamlardaki varlığını ve işlevlerini yeniden tanımlayan kasırgası arasında tesadüfi olduğunu iddia edemeyeceğimiz bir ilinti var. İşte bu ilinti yüzünden görünürleşen dindarlıkla ona eleştirel mesafeden bakan herkes, müzakere zemininin kayganlığıyla malul. RP'nin 1994'teki ilk büyük yerel seçim zaferinden bu yana geçen 17 yıllık süreç, toplumun her kesiminin birbirini ve kendisini yeniden ve yeniden tanım(lam)a girişimlerinin acı-tatlı tezahürleriyle dolu. Dolayısıyla zemindeki kayganlık, söz konusu tanımlara da yansımakta... Bu yeniden tanım(lam)a girişimlerinin izlerini en çok da şehirlerde, onların (toplumsal müzakerenin bazı paydaşları için) neredeyse tanınmaz hale gelen yüzeylerinde görülebileceğini söylemek ilk bakışta bir miktar zorlama gibi görünebilir. Ancak 1994'ten bu yana, örneğin belediyelere ait mülklerdeki alkollü işletmelerin restorasyon (bahanesi değil) ihtiyacıyla boşaltılıp şehrin "medeni" merkezlerinde görülmeye ve görünmeye ve görülmeye alışık ol(un)mayan dindar ailelerin katılabileceği (onların katılması, öncekilerin ayaklarının buralardan kesilmesine neden olsa bile) kamusal alanlara dönüştürülmesinden[1] bu yana söz konu-

1 Birsel Sancar, "Turing'e Refah Çengeli", *Milliyet*, 18 Aralık 1994. Bu "çengel"in sonunda TURİNG'den devralınan köşkler ve saraylar restore edildikten sonra mönülerindeki alkolden de arındırılarak hizmete açıldığında *Milli Gazete* haberi "Köşklere artık Mehmet Efendi de girebilecek" başlığıyla duyurdu, 30 Eylül 1996.

su pazarlık görsel ve daha da önemlisi yersel (territorial) bir içeriğe sahip

Şehirde 1990'ların ortalarından itibaren görünürleşmeye başlayan bu kesimlerin öncesinde yaşadıkları alanların, yine onların güç sahibi olmaları paralelinde ortadan kalkmaları –gecekondu mahallelerinin önce yap-sat ekonomisinin temeli, kalanların ise kentsel dönüşümün alanı olması, geleneksel dindarlığın sığınağı konumundaki Üsküdar, Fatih gibi tarihî semtlerin ise soylulaştırma deyip geçtiğimiz radikal bir dönüşüme sahne olmaları– giderek görünürleşen bu kesimin gemileri yakarcasına radikal bir zihinsel ve yersel hicret tecrübe ettiğini ortaya koyuyor. Ne yazık ki kentsel dönüşümle ilgili tartışmanın sıcaklığı, bu göçün dinamiklerini ve söylemini yeterince anlayabilmemizi sağlayacak bir düşünsel ferahlığa kavuşmamızı engelliyor Öte yandan artık adını "yükselen dindar orta sınıf" koyarak tanımladığımız bu insanlar, talepleri ve çekinceleriyle şehirlerin hem bugününü hem de geleceğini belirliyorlar. Çünkü birlikte hareket etmeyi becererek, kendi aralarındaki talep farklılıklarını en aza indirgeyip ortak taleplerini hegemonik bir projeye dönüştürmek suretiyle siyasetin, en geniş anlamıyla yukarıda sözünü ettiğim müzakereler manzumesinin merkezine yerleşmeyi başardılar. Bunun için onları suçlamak ya da eleştirmek siyaset fikrinin kendisinden vazgeçmekle eşdeğer gibi görünüyor. Eleştirinin hedefi bu kesimlerin kendilerini ifade etme biçimlerine kaydığındaysa daha da büyük bir tuzak bekliyor bu ne dediğinin gayet farkında tarz-ı siyasete muhalefet edeni. "Yükselen" ya da "yeni" ve "orta sınıf" öğeleri bir kenara bırakılarak hem tanımlanan hem de tanımlayan için alabildiğine soyut ve şekilsiz bir kategori olan –ve hatta bu yüzden belki de bir kategori olmayan– "dindarlık"/"Müslümanlık" eleştirinin merkezine oturuyor: "Müslümanlar ama çok tüketiyorlar." "Müslümanlar ama çok gösteriş yapıyorlar." "Müslümanlar ama yoksullara zulmediyorlar." Öyle ki bu eleştirilerin tamamında "ama"dan önce gelen "Müslümanlar" sonraki tespitleri inanılmaz, hatta gerçeküstü kılan bir örtüye dönüşüyor. Çünkü "Müslümanlar ama"yla başlayan her türden eleştiri, nesnesinin "mağduriyet" yüklü geçmişinin dehlizlerinde meşrulaştırılacak bir dizi polemiğin de yardımıyla muhalefeti rahatlıkla bertaraf etme gücüne sahip. Oysa denklemden "Müslüman"/"dindar" oluşu çıkarttığımız anda elimizde bir zamanlar şehrin ve siyasetin kenarında yaşarken karşısına çıkan fırsatları değerlendirerek kendisini merkeze ve yukarıya taşımakta olan, kendisinden önce merkezde yer alanlara (dolayısıyla hal-i hazırda yerinden olmakta olanlara) gayet tabii bir şekilde öykünerek "gösteriş yapan", gerekirse "zulmeden" ve hakkıyla "tüketen" bir yeni orta sınıf var Ve bu yeni orta sınıf Henri Lefebvre'in tanımladığı, David Harvey'in olgunlaştırdığı, Latin Amerika'da yasalara, anayasalara girip oralardaki kentsel dönüşümün meşruiyet temelini oluşturan "kent hakkı" kavramının bir örneğini sergiliyor. Toplumun bir kesimi değişen sınıfsal konumuyla birlikte yer değiştiriyor, bunun için şehre yatırım yapıyor, yatırım yaparken şehri dönüştürüyor ve dahası yatırımlarının karşılığını alıyor. İnsanın aklına acaba bütün bunları eleştirecek bir argüman olmadığı için mi "Müslüman"lık bir "ama"yla birlikte eleştirinin konusu oluyor sorusu geliyor...

Belki de söz konusu sınıfın hegemonik taleplerine yönelik karşı çıkış, estetik boyutun ötesine geçemediği için bir türlü yankı bulamıyordur. Şu halde yankı bulacak bir tarz-ı muhalefet için belki de gerçek anlamda sekülerleşmek gerekiyordur. Bir başka deyişle muhalefetin iktidarın Müslümanlığından kendisini kurtarması icab ediyor olabilir. O zaman bu hegemonik siyasetin bileşenleri, yarattığı toplumsal ve siyasal dönüşümün dinamikleri ve hatta hepimiz için hazırlamakta olduğu geleceğin işaretleri daha rahat bir şekilde görülebilir.

Daha önce de dediğim gibi kentlerdeki kuytularından, geleneksel mahallenin koruyuculuğu ve gecekondu mahallelerinin taşıyıcılığından çıkıp üstelik geleneği siyasal gecekonduyu ise kentsel ranta dönüştürerek yükseldi bu yeni orta sınıf. Bu yükselişin yakıtı ise "modern"leştiren ulus-devletin kendini var ederken ürettiği dışlama mekanizmalarına karşı geliştirilmiş direniş siyasetlerinden yalnızca biriydi. (TC tipi modernliteye tek direnen İslamcılar mıydı?) 1980'lerden itibaren bu direni-

şın izlerini sürenler onu "modern"e eklemlenmenin bir aracına dönüştürdüler. Yeniden tanımlanan cemaat yapılanmalarının giderek sıklaşan bir frekansta sarsılan küresel ve ulusal ekonomi ve siyaset ortamlarının yarattığı güvensizlik atmosferinde sadece hayatta kalma değil "krizi fırsata dönüştürme" babında sıradan kapitalizmin en temel ihtiyacı olan "güven" ve "istikrar" ortamını küçücük ama dinamik ölçeklerde yaratma kapasitesiyle iş ağlarına dönüşmesi çok sürmedi. Bir zamanlar Müslümanların "modern"e katılmaları önünde ayakbağı olan gelenek 1980'ler sonrasında bir yatırım aracına evrildi.

Cumhuriyet'in bir kalkınma politikası olarak akledebildiği elitist ekonominin dışlama mekanizmaları, geleneğe, dolayısıyla İslam'a ait olanı kabaca "geri", "cahil" ve "yoksul" olan her şeyle özdeşleştirirken aslında olanca kalkınmacılığına ve "aydınlanmacılığına" karşın bir türlü kurtulamadığı "gerilik", "cehalet" ve "yoksulluk"u ve farkında olmadan kendisine karşı geleneğe yaslanarak şekillenmekte olan direnişi meşrulaştırmış oluyordu. Bu yüzden "Müslüman"ın "geri", "cahil" ve "yoksul" oluşu 1980'lere kadar gayet savunulabilir hatta sığınılabilir bir durumdu. Tersinden bakarsak "modern" ve "yoz" olmaktansa "geri" "cahil" ve "yoksul" olmak ehvendi, çünkü bu şekilde "modern" ve "yoz" olana karışılmadığı, onunla işbirlığı yapılmadığı kanıtlanmış oluyordu. Müslüman alt sınıflar gözünde, "alt sınıf" olmanın ve kalmanın kabul edilebileceği son derece incelikli bir söylemsel dizgeydi bu. Ve içinde bir miktar da "hakkı olan refahın çalındığı" fikrini barındırıyordu. Bu kesim 1990'lar sonrası Türkiye siyasetinin merkezinde yer alacak partisine boşuna "Refah Partisi" adını vermedi. Zira gerçek talebi ondan esirgenen refahı ele geçirmekti. 1980'lerden itibaren liberalleşerek büyüyen –bunu yaparken dışlama mekanizmalarının bir bölümünü öyle ya da böyle kurban eden elitist– ekonominin ürettiği refahtan KOBİ'leşerek aldığı pay hem daha fazlasını mümkün kıldı hem de hiçbir şeyin olduğu ve tanımlandığı gibi kalmadığını ortaya koydu. Nihayet "ciğere pıs" deme kıbrının yerini maceracı, inatçı ve hırslı bir özgüven almıştı.

Sultanbeyli ve Ümraniye (aslında Yeni Bosna, Bağcılar ve Bayrampaşa da) işte bu dönemde şekillendi. Küçük gecekondular, mahallenin kayıtdışı olduğu kadar kadar "dini bütün" kalabalığını işaretleyen upuzun minareli büyük camiler yıllarca köyden-kente hızlı göçün yarattığı estetik felaketler olarak anıldılar... Müslümanların "biraz da acele ederek" inşa ettikleri bu "estetik açıdan pek de uyumlu olmayan ama görkemiyle çevresini kuşatan camiler"in kentlerde tutunabilmenin bir dayanağı olduğunu söyleyen Cihan Aktaş, söz konusu manzaranın dindar Müslümanlardaki yersiz-yurtsuzluk duygusunun bir ifadesi olduğunu tespit eder.[2] Lakin yalnızca estetik bir sürgün değildir yaşanan. Gecekondu, konut güvenliğinin var olmadığı bir alandır. Hızlı endüstrileşmenin körüklediği göç karşısında anlamlı bir tepki veremeyen devletin sosyal konut yapmaktaki gönülsüzlüğü; göç edenin emeği ve malı kaynakları, hükümetlerin ise şehirlerdeki devasa genişlemeyi görmezlikten gelerek gösterdikleri "babacan ihmal"leriyle üretilen Türkiye'ye özgü bir sosyal konut projesine dönüşür. Fakat "dındarlık"ın "geri", "yoksul" ve "cahil" olanın bir işareti gibi anlaşılmasına son derece benzer bir şekilde, "gecekondululuk" da estetik kirlenmenin, "İstanbul'un elden gidiyor/işgal ediliyor oluşu"nun, şehirdeki suçun, hava kirliliğinin, trafiğin hülasa hızlıca kötüye gidişin mesulü olarak anılır. Şehre göç edip sırtında taşıdığı çimento ve bıriketle inşa ettiği minicik kulübesinin içinde yaşayan bu yeni şehirli alt sınıf, dindarlığıyla geçmişten gelen, gecekondululuğuyla geleceğe yönelen ve tabii ki acilen tedbir alınması gereken bir tehdidin kaynağıdır adeta... Seçim öncelerinde yapılan siyasi pazarlıkla legalleşen ve kısmen yasallaşan gecekondu mahalleleri geriye kalan zamanlarda çürümenin, özellikle 1970'lerin sonlarına doğru ise "anarşi"nin alanları olarak sunulurlar.[3]

2 *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi: İslamcılık*, Kapı Yayınları, 2005, s. xvii

3 Gecekondu meselesinin akademik söylemdeki tezahürlerinin geçirdiği eyleme ilişkin bir değerlendirme için Tahire Erman, "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", *Urban Studies*, cilt 38, No. 7,

1994 yerel seçimlerinde Anadolu'daki birkaç taşra belediyesiyle yetinmeyip Ankara ve İstanbul büyükşehir belediyelerini de kazanan Refah Partisi'nin yükselişi işte bu tehdidin ulaştığı boyutların işareti olarak algılandı[4] RP, gecekondu mahallelerinde yaşanan kesintisiz krizi siyasi bir fırsata dönüştüren ilk siyasi parti oldu. Tayyip Erdoğan'ın 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olur olmaz yenileyip iş yapabilir hale getirdiği KİPTAŞ tarafından uygulanmak üzere bizatihi şekil verdiği Başakşehir, dindarları gecekondu mahallelerinin gark olduğu yoksulluktan ve yasal ve ekonomik güvensizlikten kurtarmak için olduğu kadar, "aşık olduğu" İstanbul'u siyasi kariyerinin üzerinde şekillendiği bu mahallelerin estetik başıboşluğundan korumak için de akla getirebildiği en ekonomik çözümdü. KİPTAŞ, Turgut Özal'ın icadı TOKİ model alınarak yapılandırıldı. Başakşehir ise Dalan döneminde hayata geçirilen organize sanayi bölgelerinin etrafında inşa edilmesi planlanan sosyal konutların adı oldu. Tayyip Erdoğan, 1995 Mayıs'ında sırasıyla önce Hac Farizası'nı yerine getirdi, ardından İstanbul'un fethi için o güne kadar yapılmış en büyük kutlama seremonisini başlattı ve son olarak da o zamanlar henüz "Başak Konutları" olarak adlandırılan bugünkü Başakşehir'in temelini attı. Erdoğan, kendisine oy verenlere daha o zamandan bir hicret sözü zaten veriyordu. İkitelli Sanayi Bölgesi'nin öte yanında, gözlerden uzak bir şehir olarak kurulmaya başlandı Başakşehir. İlk etabındaki konutlar çok katlı olsalar da gerek araziye yayılımları gerekse görünürlükleri itibariyle bir hayli mütevazılardı. Ucuzlardı, pratiklerdi .. Dahası Başakşehir, Tayyip Erdoğan'ın, İstanbullulara partisinin vaadettiği "refah"ı yaratma çabalarının ilklerinden biriydi. Başakşehir'i yaparken Tayyip Erdoğan aslında sadece gecekondu mahallelerini değil, dindar Müslüman'ın gecekondu geçmişini de yıkma sözü veriyordu. Başakşehir'deki alan araştırmam esnasında öğrendiklerimi ve izlenimlerimi yine Başakşehir'deki sivil toplum kuruluşları temsilcilerine anlattığım bir toplantı esnasında aldığım en büyük itiraz bu geçmişin ikrarına ilişkindi. "Başakşehir'de yaşayanların büyük bir bölümü post-gecekondu mahallelerden geliyor" dediğimde salondan biri kalkıp "Sen Müslümanlar varoş kökenli mi demek istiyorsun?" diye sordu. Bu soru Başakşehir Belediyesi'nin geçen yıl kurduğu kurban kesim alanını "Dünyanın En Modern Kurban Yeri" olarak sunmayı tercih etmesiyle benzer bir duyarlılıktan geliyordu kanımca. Yıllarca dışlandığı, içine girmek istedikçe hedef tahtası halıne geldiği moderni kocaman bloklar, rengarenk ışıklandırılmış ve "kabuklu yemiş yemenin" yasaklandığı şıkır şıkır parklar, artık küçülerek geçmişe

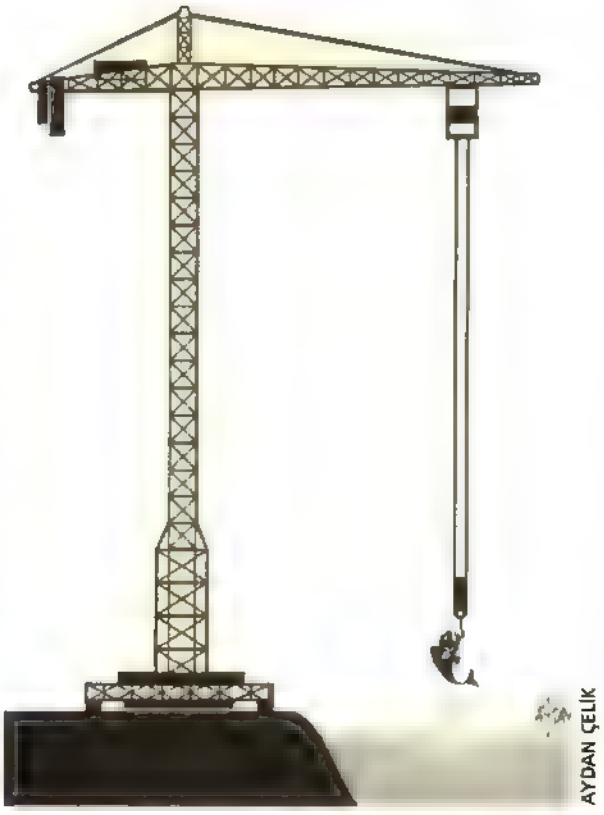

AYDAN ÇELİK

983-1002, 2001. Bülent Batuman'ın "Organic Intellectuals of Urban Politics? Turkish Urban Professionals as Political Agents, 1960-80" başlıklı makalesi ise toplumsal ve siyasal bir meşruiyet arayışı çerçevesinde gecekondu mahalleleriyle halleşmeye çalışan, ancak mesleki konumuyla siyasi arayışı arasında bocalayan "solcu mimarlar"a ilişkin bir tarih okuması sunar. *Urban Studies*, cilt 45, No. 9, Ağustos 2008.

4 Gecekondulaşmayla "Milli Görüşleşme" arasındaki ilinti hem basında hem de akademik literatürde ve yine hem dindar entelektüeller hem de seküler olanlar tarafından sıklıkla saptandı. Cihan Tuğal'ın *Pasif Devrim. İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011 bunun en iyi örneklerinden biri. Ayrıca Ali Bulaç, *Göçün ve Kentin Siyaseti. MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*, Çıra, 2009

öykünmenin estetiğini temsil eden birer bibloya dönüşmüş camiler etrafında yeniden inşa ederken o karanlık günleri hatırlatmak düpedüz kabalıktı.

Başakşehirlilerin içinde yaşadıkları yüksek binalarla ilgili en büyük şikayetleri komşuluk ilişkilerinin imkansızlaşmasıydı. Geniş bahçeler, sitelerin içindeki çocuk parkları ve spor alanları Kur'an'da tarif edilen ya da eskiden (gecekondu mahallelerinde ve artık birer çöküntü alanı halıne geldiğini bizatihi AKP'nin yaptığı yasalarla öğrendiğimiz Osmanlı mahallelerinde) yaşanan komşuluk ilişkilerinin sürdürülebilmesini sağlayamıyordu. Yüksek binalarda, üstüste yaşamak üzere geldikleri bu yerde, insanların birbirlerinin pencerelerini görebildikleri yatay örgütlenmiş mahallelerde kurdukları türden ilişkilerden de göç etmişlerdi. Başlangıçta Tayyip Erdoğan'ın "yoksul ve zengin birlikte yaşasın" diye hem sosyal konut hem de üst-orta sınıf için villa barındıracak şekilde tasarladığı Başakşehir, kamu okullarının bile öğrencilerden ailelerinin yaşadıkları evin yüzölçümü nisbetinde kayıt ücreti aldığı bu yerde mümkün olamıyordu artık. Başakşehir'in, hayır, yardımlaşma ve kültür kavramları etrafında adlandırılmış sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan ileri gelenlerinin ayda bir yaptıkları toplantılarda gündeme gelen en önemli sorunlardan biri de buydu. Hatta oluşturulan Sivil Toplum Kuruluşları Platformu'nun Şehircilik Komisyonu'nca hazırlanmış raporda da bu konu en önemli sorunlardan biri olarak tarif ediliyordu:

> "Bugün Başakşehir için düşünülen bu proje gibi önceki projeler de ...mahalle kavramından uzak kaldığı için olmalı ki, diğer mahalle veya ilçelerden buralara taşınmış apartman sakinleri, ciddi manada eski mahallelerini özlemekte, tatil ve alışveriş için hâlâ eski mahallelerini tercih etmektedir. Tercih edilen şey aslında, sıcak komşuluk ilişkileridir. . (Başakşehir'de yeni kurulacak mahallelerde) Meskenler ve mahalleler dikey değil yatay yerleşime uygun olmalıdır. Rezidans ve gökdelen tipi dikey konutlar, komşuları yabancılaştıran, yalnızlaştıran, bireyselleştiren, işletmesi pahalı, mahalle kavramından uzak yerleşim biçimleri olup tercih edilmemelidir."

ğı bir toplantı sonrasında Başakşehir'de kurgulanan bu yüksek (binalı) hayatın yarattığı hayal kırıklığını bir nebze hafifletmek için bir öneri geliştirmişti:

> "Yeni yüzyıldaki gelişmeler, doğru okunmalı ve önüne geçilmesi mümkün olmayan dönüşümler, iyi değerlendirilmelidir. Başakşehir gibi, Anadolu'daki pek çok şehirden daha büyük olan şehirleri, yaşanır kılmak için, her çokkatlı binayı bir mahalle gibi düşünmek ve herkesin birbirini tanıdığı bir mahalleye dönüştürmek gerekir. Yeni kurulan şehirleri, tek katlı evlerden oluşan mahallelerle donatmak oldukça güçtur. Buna karşılık, çokkatlı binalar, ortak eğitim ve kültür yatırımlarıyla, yeni yüzyılın mahallelerine dönüştürülebilirler."[5]

Lakin Başakşehir'in eskiyi bilen ve bir şeylerin yolunda gitmediğini düşünen seçkinlerinin öngörmedikleri bir şeyler var gibi görünüyor öte yanda. 28 Şubat fırtınası esnasında bir "Müslüman Getto" olarak tescillenen Başakşehir'e, "gecikmiş bir müdahale" görünümünde inşa edilen OYAKKENT'in tıpkı KİPTAŞ'ın konutları gibi tekdüze ve yüksek, ancak onlardan daha sağlam ve etrafını saran jiletli telleriyle daha korunaklı görünen atmosferinin en çok rağbet gören yaşam alanlarından biri olmasını nasıl açıklamalı. Emekli askerlerin Başakşehir'de yaşamayı kendilerine yediremedikleri için, bir tür yenilgi duygusuyla çekildikleri, gelecekte 12 bin konuta ulaşacak bu devasa konut kompleksi birbirine rakipmiş gibi duran iki modernleşme anlayışının kavşağı gibi duruyor. Burada azınlıkta kalan asker aileleriyle çoğunluktaki dindar aileler arasındaki yarışın başlıca iki kulvarı var. Biri tüketim diğeri ise "modern"liğin kendisi. Tüketim konusunda çoğunluğu KOBİ sahibi ya da yöneticisi, ticaretle uğraşan dindar ailelerin, mütevazı maaşlarıyla malul asker ailelerinin önüne geçmesinde şaşılacak bir şey yok. Diğer kulvar ise "modern"liğin kendisi. Her iki tarafın farklı sebeplerle de olsa birbirini "gericilik"le suçlamasının bir anlamı olmalı. Bu kocaman binalarda birbirlerini görmeden yaşama şansları var, gece saat 11.00 civarı kapıya kulağınızı dayadığınızda duyabileceğiniz kale ya da cezaevi kapılırcasına kilitlenen anahtar sesleri bir arada yaşamanın getirdiği tekinsiz-

5 8 Temmuz 2009, Yeni Şafak

TURGUT YÜKSEL

lık hissinin sesli ifadeleri gibi. OYAKKENT'e çarşafıyla girerken kimlik kontrolü yapılmaması için mücadele etmek durumunda kalan (muhtemelen kazanacak da) mülk sahibi kadın için pekala bir zafer işareti işlevi görüyor olabilir. Ama bu işaret henüz yeterince görünür değil...

Başakşehir'de katıldığım tılavet toplantılarından birinde kıyamet alametlerini konuştuğumuzu hatırlıyorum. Alametlerden birinin binaların yükselmesi olduğu söylendi. Bunun üzerine sordum ben de... "Ama buradaki binalar da yüksek..." Önce sessizlikle karşılandı müdahalem... Biraz sonra konuyu tekrar açınca şu anda tamamlanan ve büyük rağbet gören, Başakşehir'in en yüksek binaları görünümündeki Metrokent'e taşınmak için zamanın dolmasını bekleyen bir hanım "Kıyametten kaçış yok" diye cevap verdi. Sanki "kaçınılmazsa tadını çıkar" gibi yankılandı kulağımda. Kıyamet nasılsa olacaktı ve nasılsa büyük binalar yapılıyordu. Hem zaten bu kadar kalabalık bir şehirde herkesin tek ya da iki katlı binalarda yaşaması mümkün değildi. Mesele buradan "gösteriş" tartışmasına geldiğinde de yine aldım cevabımı: "Müslüman'ın görevi iyi giyinmek, iyi yerlerde yaşamak, zenginliğini göstermek"ti. Çünkü "Müslüman topluma örnek olmalı, bu şekilde herkesi Allah'ın yoluna özendirmeliydi." Kadıncağızın son derece haklı bir çıkışma olarak dile getirdiği bu cümle dindarlıkla serbest piyasa arasındaki müzakerenin hangi noktada bir uzlaşmaya dönüştüğünü özetliyordu.

28 Şubat sonrasında pek çok şey değişti. 2002'de, belki de değil kesinlikle 28 Şubat'ın kazandırdığı ivmenin de yardımıyla iktidar koltuğuna tek başına ve henüz görülebilir bir tedirginlikle yerleşen AKP'nın nasıl bir ekonomi politik izleyeceği kanımca birinin başarısızlığı diğerinin başarısına temel olan iki önemli yasal düzenleme arasındaki stratejik derinlikte şekillendi. İlk yasayı Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanı olduğu ilk günden bu yana en yakın çalışma arkadaşı olan Ömer Dinçer hazırlamıştı. "Kamu Yönetimi Temel Yasası" başlığıyla öngörülen düzenleme yerel yönetimlerle merkezi idare arasındaki ilişkileri düzenliyor ve yerel yönetimlerin özerk oldukları alanları genişletmenin yanı sıra "Mahalli idarelerin görev, yetki ve sorumluluk alanlarına giren konularda çıkarılacak tüzük, yönetmelik ve benzeri düzenlemelerde, mahallî idarelerin yetkilerini kısıtlayıcı, mahalli hizmetleri zayıflatıcı ve yerinden yönetim ilkesine aykırı hükümler konulamaz" cümlesinin de işaret ettiği üzere, belediyecilik tecrübeleri boyunca RP/FP'li belediyelerin çok çektikleri bir sorunu çözmeyi amaçlıyordu. Bu kanun, merkezî hükümeti (28 Şubat benzeri bir kaza sonucu) kaybetseler de yerel yönetimlerde daha uzun süre varlığını sürdürmeyi planlayan AKP'nın böylesi bir durumda daralması muhtemel hareket alanını garanti altına alma çabası gibiydi. Işın güzel tarafı bu çaba ve söz konusu siyasi ekibin hem belediyecilik hem siyasetçilik tecrübesi yerel yönetimleri, merkezî idare karşısında güçlendirerek yerel siyasetin etkinliğini artırma eğilimi gösteriyor gibiydi. Ama olmadı, yasa geçmedi. Yasaya karşı temel argüman ise Türkiye'nin üniter yapısına zarar verecek olmasıydı.

"Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile üç büyük değişiklik yapılıyor diyebilirim. Birincisi yerelleştirme; devlet örgütlenmesi yerelleştirilerek yerellik esası üzerine kurulmak isteniyor. İkincisi özelleştirme, devlet örgütlenmesinin 'sosyal devlet' niteliği ortadan kaldırılarak devlet düzenleyici devlet esaslarına yerleştirilıyor. Üçüncüsü; iktidarın yapısını değiştirmek anlamına 'yönetişimci' devlet yaratma "[6]

Bu tespitler bugün CHP milletvekili olan Birgül Ayman Güler'e ait. Yanlış oldukları da söylenemez. Kanunun yerelleşme, özelleşme ve yönetişimci devlet temelinde örgütlenen bir kamu kurgusu öngördüğü bir gerçek. Ne var ki özelleştirmecilik 1980'lerde başlamış, 1990'larda başlayan yönetişimcilik ise özellikle 2001 krizıyle (ekonomi yönetımının TMSF, BDDK, EPDK vs. özerk kurullara devredilmesi suretiyle)[7] iyice yerleşmişti. Böylesi bir ortamda yerelleşmenin bu iki eski eğilime yerel bir müdahalede bulunma ortamı sağlayabilmesi ihtimali ihmal edildi.

Devletin ekonomide ve şehirlerde nasıl bir rol üstleneceğine ilişkin ipuçlarını büyük bir sarahatle ortaya koyan diğer yasa ise kuşkusuz daha sonra defalarca başka yasalarla desteklenen yine 2003 tarihli Toplu Konut Yasası'ydı... Doğrudan başbakanlığa bağlı bir kurum olan Toplu Konut İdaresi planlamadan para harcamaya, uluslararası işbirliğinden finans piyasalarında bağımsız bir aktör olarak boy göstermeye, kamulaştırmadan kamu arazilerinin özelleştirilmesine kadar bir dizi alanda tek tek yazmam dahilinde bu yazıyı iki katı uzunluğa çıkartabilecek yetkilerle donatıldı. Başında ise Erdoğan'la birlikte KİPTAŞ'ı kurup Başakşehir projesini hayata geçirmiş Karadenizli bir müteahhit vardı: AKP'nin olduğu kadar ona teveccüh gösteren (tamamının dindar Müslüman olduğu iddia edilemeyecek) bu yükselen orta sınıfın yersel siyasetinin temsilcisi olarak belirmişti Erdoğan Bayraktar. Kimilerine göre "Başbakan'dan sonra en güçlü kişi" oldu TOKİ'nin başında geçirdiği 8 yıl boyunca. Başbakan'ın "dindarlığından utanmaması" gibi o da "Karadenizli müteahhit olmaktan" utanmıyordu. Faruk Bildirici'ye verdiği bir söyleşide şunları söylüyordu:

"11 yaşımdan beri gayrimenkul sektörü içerisindeyim. Dededen gayrimenkulcüyum. Bizim köyün arazi işlerini matematik hesaplarını hep dedem yapardı. Ordan aşınayım arazi işine. Enıştem inşaatçı, dayım vardı teknıker. Lise ikide okurken enıştemın ınşaatlarında çalıştım. Sıvacılık, amelelik yaptım. İnşaatçılık revaçta bir meslekti. Onun etkisiyle inşaat muhendisliğine girdim. Master yaparken kooperatif kurdum. Askerde inşaat kontrol amir vekili yaptılar beni. Hep inşaatçılıkla ilgili işler yaptım. 1973'ten 1980'a kadar müteahhittim. Yap satçılık yaptım. Yani, Laz müteahhittim, en koyu Ofluyum."[8]

Başakşehir'le ilgili araştırmam esnasında görüştüğüm bir KİPTAŞ yetkilisi, KİPTAŞ'ın kuruluş amaçlarından birinin İstanbul'u gecekondulaşmaktan kurtarmak olduğu kadar halkı yap-satçılardan ve kooperatiflerden korumak olduğunu da söylemişti. Çünkü yap-satçılar ve kooperatifçiler plansız projesiz yaptıkları apartmanlarla hem şehirdeki kaosun büyümesine neden oluyor hem de kendi rantları için halkı aldatıyorlardı. Buna yıllar boyunca hiçbir hükümet engel olamamıştı. Gecekonduların yerini çırkın apartmanlar almıştı. Bir başka deyişle kendisi de yap-satçı olan Erdoğan Bayraktar'ın da idarecisi olduğu KİPTAŞ, yap-satçılığı sadece belediye arazilerinin ranta dönüştürülmesi yolunda araçsallaştırmakla kalmamış kontrol altına da almıştı. Tayyip Erdoğan'la Erdoğan Bayraktar'ın TOKİ aracılığıyla yaptığı şey ise bu kentsel-yersel paradigmanın Türkiye ölçeğinde genişletilmesi oldu. Ölçek de büyüdü, rant da... Böylece merkezî idarenin en etkili ekonomik aracına dönüşen TOKİ, sadece kamu arazilerine değil yerel yönetimlerin planlama yetkilerine de el koyarak devasa bir siyasi yatırımın da aracı haline geldi.

Öte yandan TOKİ ile binalar yalnızca yükselmekle kalmadı, aynı zamanda siyasallaştı da... Başıbüyük Mahallesi'nin orta yerine mahallelinin aylar süren ve zaman zaman polisle çatışmak pahasına dile getirdiği itirazına rağmen dikilen bi-

6 Yasa hakkında İzmir Barosu Konferans Salonu'nda 15 Aralık 2003 tarihinde yaptığı konuşmanın metninden

7 Huri İslamoğlu, "Komisyon/Commission and Kurul/Board. Words That Rule", *Words in motion. toward a global lexicon* içinde, ed: Carol Gluck, Anna Lowenhaupt Tsing, Duke University Press, 2009.

8 *Hürriyet*, 30 Ağustos 2009

nalar mimarilerinden çok vücuda getirilme süreçleriyle yepyeni bir iktidar mekanizmasının habercileriydi. Başıbüyük'ü hemen yanında benzer bir kader beklemekte olan Gülsuyu ve Gülensu mahallelerinden ayıran AKP'ye verdiği destekti. Oy verdikleri hükümet ve belediye tarafından mahalleleri gaspedilmekte olan bu insanların itiraz ettikleri şeyin TOKİ binaları değil, evlerinin ucuza istimlak edilmesi ihtimalini şehrin merkezinden gelen kentsel muhalefet aktörlerinin anlaması uzunca bir zaman aldı. Maltepe Belediyesi'nin CHP'ye geçmesiyle daha da enteresan bir evreye giren Başıbüyük çekişmesinde, tamamlanan konutlara polis ailelerinin yerleştirilmesi bu yeni yönetişimin bir başka taktik ve stratejik boyutunu işaret ediyordu. AKP kentsel rant konusunda uzlaşmaya vardığı kesimlerin (yap-sattan kazanıp sitelere yatırım yapan halihazırda yükselmiş orta sınıf ve inşaat sektörü) rızasına güvenerek, bu saate kadar söz konusu yükseliş trendine girmeyenlerin rızalarından vazgeçiyordu.

Yoksullar için dikilen bir başka yüksek bina kompleksi ise bugün Ağaoğlu'nun MyCity projesini yaptığı Ayazma'dan taşınanların yerleştirildikleri Bezirganbahçe'ydi. Çoğunluğunu zorunlu göçle 1990'larda İstanbul'a gelmiş Kürt ailelerin oluşturduğu Ayazmalı gecekondululular yoksulluğun yatay ifade bulduğu ve bu nedenle yersel düzlemde lüzumunda fazla görünürleştiği mahallelerinden, aynı yoksulluğun derinleşerek dikey bloklar içinde görünmezleştirildiği hatta adeta preslendiği devasa bloklara taşındılar. Muhtemelen Bezirganbahçe'deki sosyal konutların bir bölümüne yine polis ailelerinin yerleştirilmesi tesadüf değildi.

Avrupalı bir grup mimarlık öğrencisine TOKİ'yi anlatmak üzere İstanbul'daki inşaatlarını göstermek için düzenlediğimiz bir turda öğrencilerden biri orta ve üst sınıflar için yapılan konutlarla alt sınıflar için yapılanlar arasındaki mimari benzerliğin kendisini şaşırttığını söyledi. Ironik bir şekilde TOKİ görünüş itibarıyle bu sınıfları eşitlemese bile benzeştiriyor hakikaten. Ancak konut komplekslerinin içlerine girildiğinde açıkseçik bir biyopolitikanın izleri görülüyor. Üst sınıflar için yapılanlarla diğerleri arasındaki fark

KURBAN/İEİ

sosyal donatıların görece çokluğu (yüzme havuzu, tenis kortu, farklı alışveriş imkanları) ve boş alan genişliği. Alt gelir grupları için yapılan konutlar ise birbirlerine daha yakın ve sosyal gereksinimleri düşünülmeksizin hızla yapılmış daha düşük görünen yapı kalitesiyle henüz içine yerleşilirken dökülmeye, kırılmaya başladıkları gözlemlenebiliyor. TOKİ yetkilileri söz konusu kırılıp dökülmelerin insanların apartmanda yaşamayı bilmemelerinden kaynaklandığını söylüyorlar. Çoğunluğu çok çocuklu ailelerin içine yerleştirildikleri Bezirganbahçe'deki iki oda bir salon, metrekare tasarrufu yapmak için Amerikan mutfağıyla donatılmış evlerin en büyük problemlerinden biri balkonlardaki parmaklıkların dayanıksızlığı mesela. İşin bu kısmı değil ama TOKİ mimarisinin zevksizliği sıklıkla dile getirilmeye başlandığında Erdoğan Bayraktar söz konusu benzeşmenin sorumluluğunu bir mazeretle kabul etti:

"'Tüm Türkiye'de yaptığımız inşaatların zevksiz bir görüntüsü olduğu söyleniyor. Bu doğrudur,

yüzde 60 doğrudur. Fakat bugün ülkemizde konut sorunu, barınma sorunu, ev sorunu var. Bu konutları, bulduğu parayı çocuklarının eğitimine harcamaya çalışan gelir seviyesi düşük insanlar alıyor. Kentsel dönüşüm Türkiye'nin en önemli sorunudur. Güneydoğu'daki terör sorunuyla başa baş giden bir sorundur. Çok ciddi bir kaynağa ihtiyaç var. Hazine arazisinde ev yapan ve hiçbir hak sahibi olmayan vatandaşımızın evini alırken ona ev vermek zorundasınız. 'Nasıl 1 kuruş daha ucuza mal ederim' onun hesabını yapmak zorundasınız. Onun için tünel kalıp sistemi, ucuza, hızlı yapılan evler yapmak zorundayız. Ama inşallah Türkiye'nin gelir seviyesi 15 bin dolarlara geldiği zaman Türkiye de daha farklı, Karahanlılar'dan, Selçuklular'dan gelen, Osmanlılar'dan gelen yöresel mimarımızı kullanmak suretiyle çok güzel mimariler yapacağız."[9]

Bayraktar, yukarıda sözünü ettiği estetiği ihmal etmesine neden olan aceleyi Balçiçek Pamir'le yaptığı bir başka röportajda ise şöyle açıklamıştı:

"TOKİ'nin geçmişini inceledim. 20 senede 43 bin konut yapmış. Yani yılda ortalama 2 bin 300 konut yapılmış. Biz dedik, bunun 5 katını yaparsak yılda, yani 10 bin konut yaparsak çok başarılıyız demektir. Öyle bir projeksiyonu Başbakan'a götürünce tabii kağıtları suratıma attı ve 'Git doğru dürüst hesap getir bana' dedi. 'Bana 100 binlerden 500 binlerden bahset' dedi. Liderlik bambaşka bir şey. Ben belki bencillik yapıp da 'Biz çok çalışıyoruz, bu işi biz yapıyoruz' diyebilirim. Tabii ki biz çok çalışıyoruz ama işin beyni, yönlendiricisi ve bu noktalara gelmesini sağlayan esas sahibi Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı'dır, Recep Tayyip Erdoğan'dır."[10]

Türkiye'de dindarlığın bir siyaset ortamı olarak kendini yeniden tanımlaması tüm dünyada siyasetin kendisini teknokratik başarıyla meşrulaştırmaya başladığı bir döneme tekabül etmişti. Bu tesadüf yalnızca kurumsallaşmakla kalmadı yerselleşti de... Erdoğan Bayraktar'ın Tayyip Erdoğan karşısındaki konumu –elbette dindarlığından bağımsız olarak– siyasetle mühendisliğin, (Türkiye örneğinde müteahhitliğin) kavga etmekten vazgeçtiğinin, siyaset ortamında tanımlanmış hegemonik iddianın mühendisliği kendi bekası ve görünürlüğü için araçsallaştırmanın (bunda ne beis olabilir?) ötesine geçip müteahhitin başarısını kendi başarısı olarak (doğrusunu söylemek gerekirse tüm başarıları içinde bir cüz olarak) konumlandırdığı yeni bir kompozisyona işaret ediyor. Tayyip Erdoğan, belediye tecrübesinden gelmiş biri olarak KİPTAŞ aracılığıyla İstanbullulara verdiği "ev sahibi olma" sözünü başbakan olarak tüm ülke sathına yaygınlaştırıyor. Enteresan olan bu değil. Erdoğan Bayraktar'ın kariyeri ve motivasyonları düşünüldüğünde TOKİ mimarisinin neden bu kadar zevksiz olduğunu anlamak da mümkün. Ama sürekli büyük rakamlardan bahsetmenin yarattığı coşkunun nasıl bir sonuca evrilebileceğini tahmin etmek hakikaten imkansız görünüyor. Erdoğan Bayraktar, TOKİ Başkanı olduğu sürede Başbakan'ın sipariş ettiği 500 bin konutu tamamlayıp teslim etti. Bakanlığı döneminde 500 bin konut daha yapacağını vaadediyor. Çünkü küçük rakamlar, küçük başarılar demek. Oysa Erdoğan, Bayraktar'ı büyük rakamlarla ölçülen bir başarının ödülü olarak bakan yaptı. Devasa binalar bir başarısızlığa dalalet etse bile, büyük rakamlar bunu telafi ve hatta eylemi sürdürmeyi teşvik eden bir dinamik sağlayabiliyorlar.

Bayraktar'ın yukarıdaki cümleleri TOKİ'nin icraatlarının ardında iki temel motivasyon olduğunu gösteriyor. Biri hız ikincisi ise nicelik. Çünkü hâlâ acilen kalkınmak gerekiyor ve büyük siyaset büyük rakamlar istiyor. Peki ya nitelik?

Erdoğan Bayraktar, henüz milletvekili adayı olduğu günlerde Nuriye Akman'ın uzunca bir röportaj esnasında yönelttiği "Ev nedir?" sorusuna ise şöyle cevap vermişti:

"İnsan hayatının büyük bir bölümünün geçtiği yerdir, insan hayatının şekillendiği yerdir. İnsanlar yaşadıkları yere benzerler. Herkesin en tabii ihtiyacı. Mesken masuniyetini ihlal edemezsiniz. İnsanların barınma yeridir. İnsan güzel bir evi olmasını ister, bahçesi olsun ister, bahçesinde ağaç olsun ister."

Daha önce görüştüğümü söylediğim KİPTAŞ yöneticisi de "Peki siz bir yönetici olarak değil, herhangi biri olarak yapılan işlerden memnun musunuz?" diye sorduğumda şu cevabı vermişti:

9 TOKİ Başkanından Şaşırtan İtiraf, 3 Mayıs 2010, http://v3.arkitera.com/h52879-toki-baskanindan-sasirtan-itiraf.html

10 "Başkanı Ağlatan Başarı Öyküsü", *Yeni Şafak*, 6 Haziran 2008

"Değilim ama şartlar böyle gerektiriyor."[11] Bayraktar'ın güzel, bahçesinde ağacı olan ev tarifi siyasetin büyüklük baskısı altında üst sınıflar için bile bir fantezıye dönüşüyor.

Açık söylemek gerekirse hem Tayyip Erdoğan'ın hem de Erdoğan Bayraktar'ın ne yaptıklarını gayet iyi bildikleri anlaşılıyor. Üstelik çok da kararlılar. Mevcut piyasa koşulları bir an düşünmek için bile yerinde sayan herhangi bir ülke ekonomisini affedecek gibi görünmüyor. Yanıbaşımızdaki Yunanistan'ın, yıllarca Türkiye'yi kabul etmeyerek içinde bulunduğu ekonomik durgunluktan Türkiye'yi istemeden de olsa koruyan Avrupa Birliği bölgesinin durumu bir yana Arap Baharı'nın rüzgarından kaçarak Türkiye'de soluklanan Körfez sermayesinin yarattığı dinamiklerden iyice yararlanmak gerekiyor. TOKİ, yalnızca Türkiye'ye değil hemen her kıtada birkaç ülkeye yatırımlar yapmaktan bahsediyor (Nijerya'ya 350 bin, Venezuela'ya 1 milyon, İran'a 100 bin vs.). Bir yaşama tarzı kadar bir yönetişim bilgisi de ihraç etmiş olacak böylece. Dünyadan gelen talep özgüvenin daha da artmasına zemin hazırlıyor. Peki ya "dindar Müslümanlığı"ndan ve "Laz müteahhitliği"nden gocunmayan, aksine bu "otantik" kaynakları siyasi ve ekonomik güce tahvil etmeyi beceren, üstelik her türlü krizi fırsata dönüştürme yetisine sahip gibi görünen bu formüle nasıl muhalefet edilir?

Başıbüyük ve Ayazma mahalleleri kadar, Sulukule ve Tarlabaşı, hatta sokaklarındaki masa ve sandalyeleri kaldırılan Beyoğlu ve Cihangir örnekleri gösterdi ki ne dediğinin gayet farkında bu hegemonik projenin karşısında şu ya da bu projeye "hayır" denilerek yapılan muhalefet ne ıktı-

XURBANNET

dar karşısında ama asıl önemlisi ve kötüsü ne de kamuoyunda gerçek bir yankı bulabiliyor. Açıkçası bu projeyi şöyle ya da böyle onu üretenlerin dindarlığı ya da yaşam tarzı tercihleri üzerinden eleştiren her duruş daha dile geldiği anda bir şekilde ve kendiliğinden bertaraf oluyor. Çünkü telaffuz edilen rakamlar ve Kanal İstanbul'da olduğu gibi s(t)imule edilen çılgınlıklar, sahiden üzerinde çalışılmış hegemonik talepleri olmayan, bu rakamları ve büyüklükleri vadetmeyen, başarısını "büyük bir ülkenin başarısı" olarak markalayıp en azından sandıkta kendisine oy verenlere –hem de yalnızca duygusal değil gayet materyal formlara büründürerek, mesela konut olarak– üleştirmekten söz etmeyen, AKP'nin bütün meşruiyetinin bu büyüklüklere dayandığını görmeyen bir karşı siyasetin sesini duyurması mümkün görünmüyor. Çünkü eski günlerin güzellığine ya da sözgelimi doğanın ya da kimi temel insan haklarının vazgeçilemezliğine vurgu yapan sloganların, bunca inşaat gürültüsü arasından duyulması haylı zor. Bu durumda büyüklük, her zaman olduğu gibi yine, onu talep edende kalacak gibi görünüyor.

11 Akılda Kalan (TV programı), 5 Haziran 2011, TRT Haber

Kapitalist kentleşme dinamiklerinin Türkiye'deki son 10 yılı:

Yapılı çevre üretimi, devlet ve büyük ölçekli kentsel projeler

MEHMET PENPECIOĞLU

GİRİŞ VE KURAMSAL ARKA PLAN

Türkiye kentlerinde 2000'li yıllardan itibaren büyüme, yayılma ve dönüşüm süreçleri farklı bir boyut kazanmaya başladı. Artık kentler uzun vadeli stratejiler, planlı gelişme kurguları, toplumun farklı kesimlerine yönelik talep ve ihtiyaç kestirimleri doğrultusunda değil sermayenin yeniden üretimine yönelik arz-yönlü kentsel politikalarla, bu politikaların ürünü olan rant-odaklı kentsel projelerle ve bu projelerin gerektirdiği kentsel yayılma ve dönüşüm süreçleri ile yönetiliyor. Bu süreçte bir yandan "rekabetçilik" "yatırım çekme" "marka kentler" "kentsel pazarlama" ve "mutenalaştırma" (gentrification) gibi neo-liberal kentleşme stratejileri ön plana çıkartılırken diğer yandan bu stratejileri yaşama geçirmek amacıyla kapitalist devletin rolü ve düzenleyici mekanizmaları yeniden tanımlanıyor, yapılandırılıyor. Kentsel gelişme süreçlerindeki değişimler bu süreçlerin arkasındaki dinamikleri yeniden yorumlamamızı, üzerine yeniden düşünmemizi ve yeniden tartışmaya açmamızı gerekli kılıyor. Bu yazı böylesi bir düşüncenin ürünü olarak ve Türkiye'de kentleşmenin ekonomi-politiğine ilişkin son 10 yıllık sürecin temel dinamiklerinin kısa bir değerlendirmesini yapmak üzere kurgulandı.

Türkiye'de kapitalist kentleşmenin ekonomi-politik dinamiklerinin eleştirel bir değerlendirmesi için Marksist ve neo-Marksist kuramsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu düşüncesindeyiz. Söz konusu yaklaşımların doğrudan benimsenmesinin ötesinde, geliştirilmesi ve üzerine tartışma yürüterek zenginleştirilmesi, derinleştirilmesi amacıyla ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çerçevede, kapitalist kentleşmenin temel dinamiği olan "sermaye birikimi" kavramı ve "sermaye birikimi sürecinde yapılı çevre üretiminin rolü" ile tartışmaya başlamak yerinde olacaktır.

Yapılı çevrenin üretilmesi, sermaye birikiminin devamlılığı açısından her zaman kilit önemde oldu. Bu kilit rolü çözümleyerek, kentsel mekanın üretimi ve sermaye birikim süreçleri arasındaki ilişkileri ortaya koyan David Harvey'dir. Harvey'ın "sermaye birikimi" kavramını odağa yerleştiren kuramsal yaklaşımı, "sermayenin ilk çevrimi" olarak tanımlanabilecek endüstriyel üretimin karşılaştığı "aşırı-birikim krizi"nin sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılmasıyla geçici olarak nasıl üstesinden gelindiğini ortaya koyar (Harvey, 1985; 1989). "Sermayenin ikinci çevrimi" kentsel yapılı çevrenin üretilmesini içeren sabit sermaye yatırımlarıdır. İkinci çevrime aktarılan sermaye mekansal olarak sabit bir yatırım haline gelir ve üretim ve tüketim için gerekli olan yapılı çevreyi oluşturur. Fabrikalar, altyapı sistemleri, okullar, hastaneler, konut

alanları, alışveriş merkezleri kentsel yapılı çevrenin farklı bileşenleridir ve sermaye birikiminin kârlılığı için sürekli olarak yeniden üretilirler. "Sermayenin üçüncü çevrimi" ise devlet müdahalesinin ön plana çıktığı bir süreci işaret etmektedir. Sermayenin üçüncü çevrime aktarılmasıyla devlet, emeğin ve sermayenin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılır. Bu faaliyetler; bilimsel ve teknolojik araştırmalara yatırımlar gerçekleştirerek sermayenin yeniden üretilmesini sağlamak ve emeği yeniden üreten kolektif tüketim araçlarını çalışan sınıflara sunan sosyal harcamalarda bulunmaktır (Harvey, 1985; 1989).

Harvey'ın "kapitalist kentleşme" süreçlerine yönelik ekonomi-politik açıklamasının temelinde "sermaye birikimi" ve "sermayenin çevrimler arası hareketi" bulunmaktadır. Harvey'e göre "sınırsız kâr güdüsü" sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılmasını, dolayısıyla yapılı çevrenin üretilmesini ve devletinde bu süreçte düzenleyici bir rol almasını gerekli kılar. Daha kârlı bir "yer seçim" veya "mekan üretim pratiği" bulunana kadar sermaye belirli bir mekanda sabitleşmiş bir yatırım halini alır. Ancak sermaye bir yandan mekanda sabitleşirken diğer yandan sürekli hareket etme, akış içerisinde olma eğilimindedir. Kapitalist toplumda kentsel mekan sermaye birikimi için üretilen ve yeniden üretilen, teritoryalleşen ve yeniden teritoryalleşen bir meta haline gelmiştir (Brenner, 1998; Harvey, 1989).

Harvey kentleşmenin ekonomi-politiği üzerine çalışanlar açısından hiç kuşku yok ki önemli bir kuramsal zemin inşa etmiştir. Ancak, Harvey'ın sermaye birikimine aşırı vurgusu ve devlet müdahalesi, siyasal süreçler ve sosyo-siyasal dinamikleri son tahlilde sermaye birikim rejimine tabi unsurlar olarak ele alışı önemli eleştirilerle karşılaşmaktadır.[1] Devlet müdahalesi, sermaye birikimi açısından her zaman işlevselci (functionalist) bir bakış açısıyla anlaşılamayacağı gibi farklı siyasi coğrafyalarda, farklı sosyo-siyasal bağlamlarda farklılaşan devlet müdahalelerinin kentsel mekanın üretiminde farklı sonuçlar oluşturabilecek rolleri de bulunmaktadır (Jessop, 2006). Kapitalist kentleşme, her siyasi coğrafyayı, her sosyo-siyasal ilişki biçimini kapsayan, "sermaye birikimi" odaklı genel bir anlatı altında kuramsallaştırılamaz. Başka bir deyişle; kapitalist kentleşme farklı siyasal, toplumsal ve kültürel bağlamlara göre farklılaşan düzenleyici mekanizmalarla, sosyo-siyasal ilişki biçimleri ile yaşama geçmektedir (Gottdiener, 1994; Keskinok, 1997). Marksist bir kentsel siyaset anlayışının geliştirilmesi için yapılması gereken farklı toplumsal ve siyasal bağlamlarda oluşan farklı devlet müdahalelerinin ve düzenleyici mekanizmaların araştırılması, bu müdahalelerin-mekanizmaların kapitalist sosyo-mekansal ilişkileri nasıl ve ne ölçüde yeniden ürettiğinin tartışılmasıdır (Brenner & Theodore, 2002; Smith, 2002). Yazının bundan sonraki kısmında da böylesi bir anlayışın geliştirilmesi yolunda küçük bir katkı olarak, Türkiye'de son 10 yıllık süreçte yapılı çevre üretimi ele alınacak ve kapitalist devletin yapılı çevre üretimindeki rolü, yaşama geçirmeye çalıştığı düzenleyici

XURBANNET

1 Bu çerçevede ön plana çıkan eleştiriler için bkz. Jessop, B (2006) ve Gottdiener, M (1994)

mekanizmalar ve kentsel siyasette hakım kılmaya çalıştığı yeni müdahale biçimleri üzerine kısa bir tartışma gerçekleştirilecektir. Tartışmamızın aynı zamanda AKP iktidarı ile şekillenen son 10 yıllık süreçte kentlere yönelik ne tür politikaların nasıl hakım kılınmaya çalışıldığının ortaya konması ve tartışılması açısından da bir adım oluşturmasını umuyoruz.

SERMAYE BİRİKİM REJİMİ OLARAK YAPILI ÇEVRE ÜRETİMİ VE İNŞAAT SEKTÖRÜ

Devletin rolünü sonraki bölümde tartışmak üzere ilk olarak Harvey'in kuramsal çerçevesinden hareketle Türkiye'de yapılı çevre üretiminin sermaye birikim süreçleri ile ilişkisine bakabiliriz. Türkiye'deki kapitalist üretim ilişkilerinin sanayinin dışına taşındığını belirtmek mümkün değil. Sanayi uluslararası rekabete karşı özellikle son 10-15 yıllık süreçte önemli ölçüde güç kaybetsede Türkiye'nin ekonomik yapısından, sermaye birikim ilişkilerinden hızlı bir biçimde tasfiye olacak bir ekonomik sektör olarak karşımızda durmuyor. Sermaye, Harvey'in kavramsal şemasında birinci çevrim olarak tanımlanan endüstriyel üretim ilişkilerinin içerisinde, faaliyetini devam ettirmekte ve GSMH'ya (Gayri Safi Milli Hasıla) katkı yapan sektörlerin başını çekmekte. Ancak, ticaret ve hizmetler gibi kentleşme ve tüketim odaklı sektörlerdeki gelişmenin daha çarpıcı bir tabloyu karşımıza çıkardığını düşünüyoruz. Endüstriyel üretimdeki kâr oranlarının azalması sürecinde sermayenin ticaret ve hizmetler gibi sektörlere yönelmesi beklenen bir durum. Başka bir deyişle, sermayenin birinci çevrimden (endüstriyel üretim) ikinci çevrime (yapılı çevrenin üretimi) aktarılmasını tetikleyen ticaret ve hizmetler gibi sektörlerde de özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan büyüme oldukça çarpıcı. Ticaret ve hizmetler sektörlerindeki gelişmenin nüfusun büyük ölçüde kentlere yığılmasının ve endüstriyel üretimde azalan kâr oranlarının da bir sonucu olduğunu unutmamak gerekiyor.

Türkiye'de sermaye birikim rejimindeki değişimleri, yani sermayenin ilk çevrimden ikinci çevrime aktarımı sürecinin en iyi gözlemlenebileceği yapısal değişkenleri inşaat sektörü verileri sunuyor. GSMH'ya katkısı ve yapılan yatırımlar (bina sayısı) açısından inşaat sektörünün iki dönemde önemli bir gelişme kaydettiği görülüyor. İlki 1983-1987 yılları arasında, ikincisi ise 2002-2007

GRAFİK 1
İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla (Sabit fiyatlarla, 1980-2006)

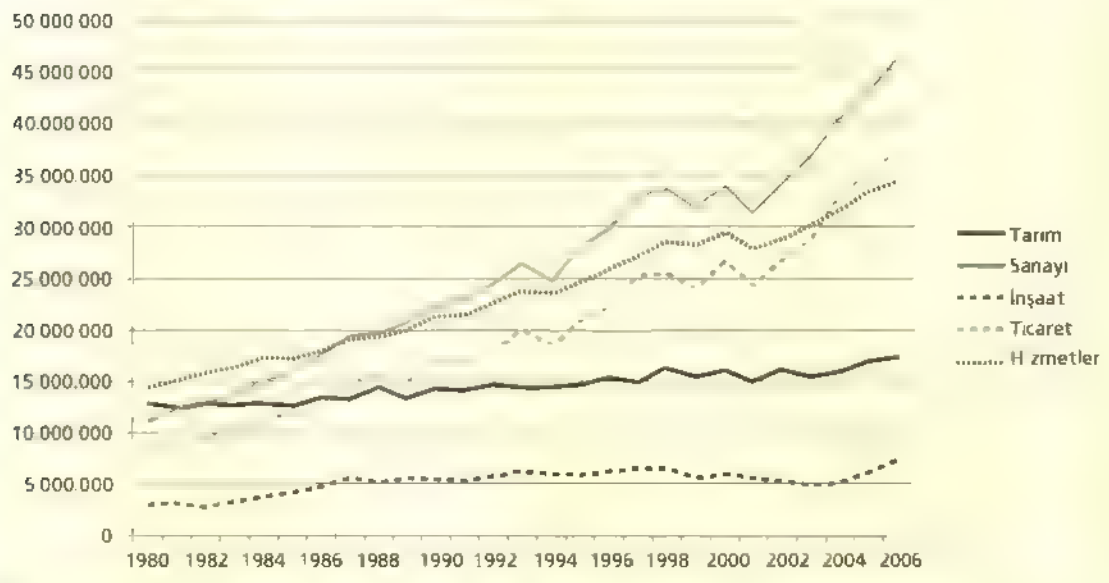

Kaynak: TÜİK, Çeşitli yıllara ilişkin İktisadi faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla

GRAFİK 2
Bina Sayısı (Verilen yapı ruhsatına göre, 1980-2010)

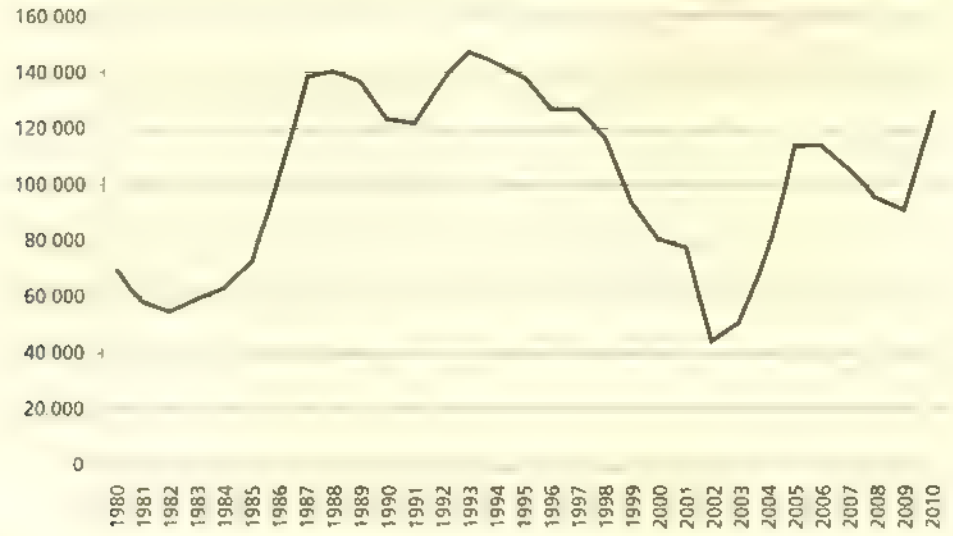

Kaynak: TUİK. Çeşitli yıllara ilişkin yapı ruhsatına göre bina sayısı.

döneminde.[2] Darbe ve ekonomik kriz sonrasında güçlü merkez sağ partiler tarafından kontrol edilen hükümetlerle (1983-1987 ANAP ve 2002-2007 AKP) şekillendirilen her iki dönemde de inşaat sektörü "altın çağı"nı yaşamışa benziyor. Bu yıllar arasında inşaat sektöründe yapılan yatırımları yansıtan bina sayısındaki artışta oldukça çarpıcı. Neredeyse tüm ekonomik sektörler gibi 1994 ve 2001 krizlerinden etkilenen inşaat sektörünün bu krizlerin etkilerinden sıyrıldığı ve arkasında neo-liberal bir ekonomi yönetimi programı bulduğu ölçüde (1980'lerde ANAP, 2000'lerde ise AKP ile) büyüme eğilimi gösterdiği açık. 2008 yılında yaşanan küresel finansal krizin inşaat sektörüne etkilerini de bina sayımı verilerinden gözlemek mümkün. Ancak inşaat sektörünün 2009 yılından itibaren tekrar toparlanarak önümüzdeki dönemde yatırımları arttıracağı 2009'dan itibaren yeniden büyük bir artış yaşayan bina sayısı verisinden anlaşılabiliyor.

Harvey gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye birikim süreçlerini analizinde, sermayenin post-fordist dönemle birlikte aşamalı olarak endüstriyel üretimi terk ederek ticaret, turizm gibi tüketim-odaklı sektörlere ve bilgi ve teknoloji üretimi odaklı sektörlere yatırım yaptığını gözler önüne serdi (Harvey, 1989; 1990). Harvey'in sermayenin ilk çevrimden ikinci ve üçüncü çevrimlere aktarılması olarak yorumladığı bu durumun Türkiye'de batılı gelişmiş kapitalist ekonomiler gibi bir seyir izlediğini iddia etmek oldukça güç. Türkiye'de de sermaye birikimi dinamiklerinde kuşkusuz bir değişim var. Ancak bu değişimin uluslararası rekabet karşısında kaderine terk edilen endüstriyel üretimi tasfiye eden bir noktaya ulaştığını belirtmek oldukça güç. Başka bir deyişle, sermaye birikimi ilk çevrimdeki etkinliğini tamamen yitirmeden eş zamanlı olarak ikinci ve üçüncü çevrimlere aktarılıyor, yani endüstriyel üretim azalarak da olsa varlığını korurken ticaret, turizm, hizmetler gibi tüketim-odaklı sektörlere daha fazla yatırım yapılmaya başlanıyor.

Tüm bunların sonucunda karşımıza Batılı kapitalist ülkelerdeki gibi bir sanayisizleşme süreci deneyimlememiş ancak ekonomisi de artık büyük ölçüde kentler ve tüketim faaliyetleri üzerinden işleyen bir ülke çıkıyor. Türkiye'de sermaye birikim ilişkilerinin büyük resmi kısaca bu şekilde tasvir edilebilir. Bugün finans sektörüyle iç

2 Grafik 2 den de anlaşılabilecek inşaat sektöründeki bu iki atılım döneminin ekonomi-politik dinamiklerinin kapsamlı ve detaylı bir analizi için bkz. Balaban, O. (2008)

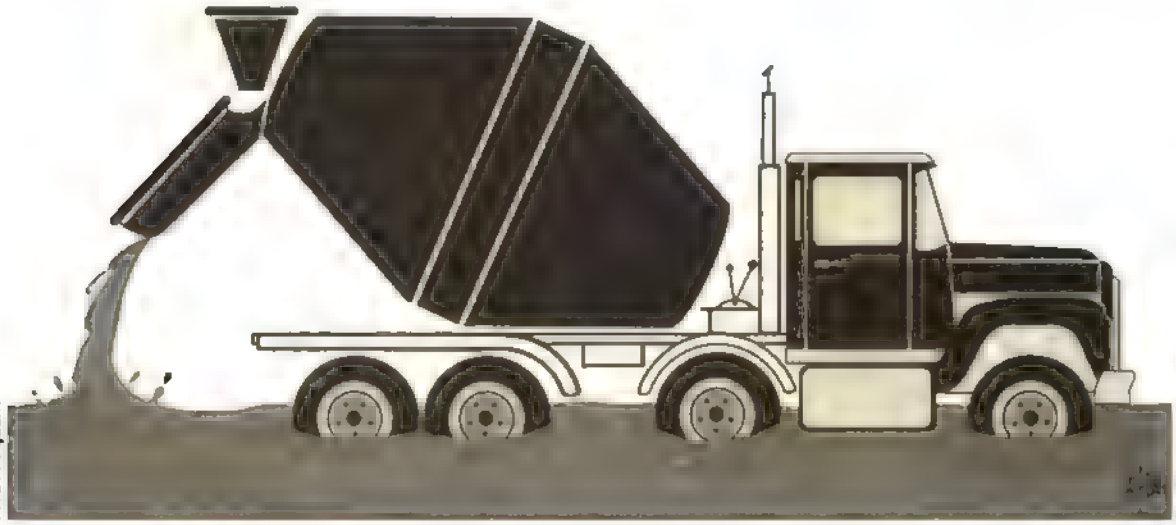

AYDAN ÇELİK

içe geçmiş gayrımenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni dinamikler sağlayan bir ekonomik yapılanma olarak karşımızda (Şengül, 2011; Keskinok, 2006) Kentleri dönüştüren, büyüten, planlamayı ve devletin kentsel gelişmedeki rolünü yeniden tanfleyen bir yapılanma...

Peki Türkiye'de sermaye birikim ilişkilerine yeni bir boyut ve dinamizm kazandıran, adeta bir tür sermaye birikim rejimi haline gelen yapılı çevre üretiminin arkasında nasıl bir kapitalist devlet müdahalesi bulunmakta? Yapılı çevre üretimindeki artış ne tür yasalarla, planlama ve kentsel dönüşüm yetkileri ile desteklenmekte, yönlendirilmekte, bu süreçte hangi kentsel politikalar nasıl hakim kılınmaya çalışılmakta? Bundan sonraki kısım bu soruların yanıtlarına ilişkin bazı incelemelerimizi ve gözlemlerimizi içeriyor

YAPILI ÇEVRE ÜRETİMİNDE DEVLETİN ROLÜ VE PLANLAMA YETKİLERİNİN YENİDEN DÜZENLENMESİ

Türkiye'de yapılı çevre üretiminin iki dönemde önemli bir gelişme gösterdiğini belirtmiştik. Bunlardan ilki 1983-1987 yılları arasındaydı. Türkiye'de devletin neo-liberal yapısal dönüşüm için ilk müdahalesi olarak tanımlanabilecek "24 Ocak 1980" kararları sonrasında 1983 yılında ANAP hükümeti kuruldu ve yapılı çevre üretimini destekleyen, teşvik eden bir dizi müdahale gerçekleştirmeye başladı (Balaban, 2008). 3194 sayılı İmar Mevzuatı, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu bunlardan sadece birkaçıdır 1980'li yıllarda çıkartılan bu yasalarla yerel yönetimlere imar planlarını hazırlayarak yapılı çevre üretimini arttırmak yönünde önemli yetkiler verildi.

2002'den itibaren yaşanmakta olan ikinci dönemin ise 2008 küresel finansal kriz ile geçici olarak kesintiye uğradığını ancak halen bu dönemin içerisinde olduğumuzu belirtebiliriz. İkinci dönemin baş aktörleri ise çıkardığı yasalar, kentsel dönüşüm ve planlamaya ilişkin yeniden dağıttığı yetkiler ile AKP hükümeti ve çoğunlukla "gayrımenkul yatırım ortaklıkları" olarak örgütlenen büyük sermayeli inşaat şirketleridir. 2002 yılından itibaren gözlemlediğimiz inşaat sektöründeki büyüme evresi AKP hükümetinin politikalarıyla, çıkardığı yasalarla önemli bir destek, teşvik görüyor. Hatta 2002 sonrasında yapılı çevre üretimindeki bu artışın devlet müdahalesi öncülüğünde gerçekleştirilmekte olduğunu belirtmek mümkün. 2002 yılından itibaren yapılan 198 yeni yasal düzenleme ile birlikte (yeni yasa ve mevzuatlar, mevcut yasa ve mevzuatlardaki değişiklikler, kanun hükmünde kararnameler...vb) devlet kentsel yapılı çevre üretimini teşvik eden çok sayıda yasa yapıcı müdahale gerçekleştirmiştir (Balaban, 2008). Kamu arazilerinin turizm, toplu konut, alışveriş merkezleri ve kentsel dönüşüm projeleri için özel sektöre tahsis edilmesi ve satılması, TO-

TABLO 1
Planlama Yetkilerini Merkezileştirerek Yeniden Düzenleyen Bazı Yasalar

Yetkilendirilen merkezi yönetim kurumları	*Yasalar*	*Yıllar*	*Getirdiği planlama - Yapılı çevre üretme yetkileri*
Toplu Konut İdaresi (TOKİ)	2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ve 11 Adet Kanun*	2000'li yıllar boyunca	Toplu konut kredisi verilmesi, afet bölgelerinde toplu konut yapımı, gecekondu dönüşüm bölgelerinde toplu konut projeleri yapmak, lüks konut projeleri gerçekleştirmek, konut sektöründe faaliyet gösteren şirketleri kurmak veya finans kurumlarına ortak olmak.. vb
Kültür ve Turizm Bakanlığı	4957 (Turizmi Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun)	2003	Turizm Merkezlerinde her tür ve ölçekteki imar planlarını yapma/yaptırma yetkisi
Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	4737 (Endüstri Bölgeleri Kanunu)	2002	Endüstri bölgelerinde imar planlarını yapma/ yaptırma yetkisi
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	664 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname	2011	Mekansal Strateji Planlarını ve Çevre Düzeni Planlarını yapma/yaptırma ve onama yetkisi, Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlarını yapma/yaptırma ve onama yetkisi

(*) TOKİ'nin planlama yetkileri ve konut üretimini düzenleyici rollerinin 11 adet kanunla kuruma sağlanmıştır. TOKİ'yi yetkilendiren kanunlar: Kanun No. 4767, 4864; 4964, 4966, 5104, 5162, 5229, 5234, 5327, 5273, 5609

Kİ'nın yetkilerinin arttırılması yönünde yeniden yapılandırılması ve toplu konut üretiminin teşvik edilmesi, kıyı alanlarında ve turizm merkezlerinde yatırımları kolaylaştıracak önlemlerle yapılı çevre üretiminin desteklenmesi, rant-farkını[3] kapatmayı amaçlayan büyük ölçekli kentsel projelerinin desteklenerek Büyükşehir Belediyelerinin ve kamu-özel sektör ortaklıklarının (public-private partnerships) bu projeleri yaşama geçiren kurumsal yapılar olarak düzenlenmesi, planlama yetkilerinin farklı sektörlerde uzmanlaşmış devlet kurumları (Bakanlıklar ve Başbakanlığa bağlı kuruluşlar) arasında dağıtılarak kentsel mekana bütünlükten yoksun müdahalelerin önünün açılması... vb. Tüm bu gelişmeler Türkiye'de devletin sermayenin ikinci çevrime aktarılması sürecine yani yapılı çevre üretimine nasıl güçlü bir şekilde müdahil olduğunu göstermektedir. Tablo 1'de bu süreci gözler önüne seren, planlama yetkilerini merkezileştiren bazı yasal düzenlemeler belirtilmektedir

2003'te yapılan yasal değişikliklerle Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Merkezi ilan edilen bölgelerde plan yapma ve yaptırma yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca 2003 yılından itibaren gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) planlama açısından oldukça geniş ve ayrıcalıklı yetkilerle donatılmış ve konut üretiminde rant-farkını düşürmeyi amaçlayan faaliyetlerin odağı haline gelmiştir. Bu yasal düzenlemelerle TOKİ inşaat ve gayrimenkul sektörü/finansmanı gibi alanlarda iktisadi bir teşekkül gibi hareket edebilmektedir. 2004'te Endüstri Bölgeleri Kanunu'nda yapılan değişiklikle, sanayi bölgelerinde yapılı çevreyi geliştirme ve plan yapma yetkisi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na (şimdiki adı ile Bilim Sanayı ve Teknoloji Bakanlığı'na) verilmiştir. Bunun gibi birçok düzenleme ile 2000'li yıllardan itibaren kentsel planlama yetkileri merkezi yönetim kurumlarına veriliyor. Son 10 yıllık süreçte, AKP hükümetinin kentsel rant üretimi ve dağıtımı gücünü büyük ölçüde kendi kontrolü altına alacak bir düzenlemeye gittiği gözleniyor (Balaban, 2008; Turan, 2009; Şengül, 2011).

Son 10 yıllık süreçte yapılı çevre üretiminin ar-

3 Smith'in (1996) ortaya koyduğu "rant-farkı" kavramı, değişim değeri düşük kentsel arsadan kaynaklanan düşük rantla bu arsada geliştirilebilecek yeni kullanımlar ve yapılaşmalarla sağlanabilecek en yüksek rant arasındaki farkı vurgular. Bir başka ifadeyle rant farkı "potansiyel toprak rantının düzeyi ile halihazırdaki arazi kullanımında sermayeleşmiş, mevcut toprak rantının arasındaki farktır" (Smith, 1996, 67) Kentsel dönüşüm, mutenalaştırma (gentrification) süreçleri, alışveriş merkezlerinin artışı ve kent çeperlerinde korunaklı rezidansların yayılışı gibi gelişmeler hepsi rant-farkını düşürmek için yaşama geçen kapitalist kentleşme örüntüleridir

kasındaki teşvik edici devlet müdahalesi bir yandan kentsel planlama yetkilerinin önemli bir bölümünü merkezi yönetim kurumlarına aktarırken diğer yandan kentsel dönüşümle ilgili olarak Büyükşehir Belediyelerine ayrıcalıklı yetkiler sağlıyor. Bu noktada 5393 sayılı Belediye Kanunun 73 maddesinde yapılan değişiklığın altını çizmemiz gerekiyor. Belediye Kanunu'nda yapılan bu değişiklik Büyükşehir Belediyelerine Belediye sınırları içerisinde istedikleri herhangi bir alanı "kentsel dönüşüm alanı" ilan etme yetkisi veriyor. "Kentsel dönüşüm alanı" ilan edilen alanlar kentin bütününü ilgilendiren üst ölçekli mekansal planlardan ve bu alanlar için önceden yapılmış imar planlarından muaf tutuluyor. Başka bir deyişle, kentsel dönüşüm alanlarına ilişkin ayrıcalıklı yapılaşma hakları sağlanmasının önü açılmış oluyor (Bayram, 2010).

2000'li yıllardan itibaren gelişmekte olan süreç bizlere yapılı çevre üretiminin arkasındaki devlet müdahalesinin kilit ve tetikleyici rolünü gözlemleme imkanı sağladı. İnşaat sektöründeki büyümenin arkasında devletin önemli bir rolü bulunmakta. Bu rolü planlama yetkilerini yeniden düzenleyen yasalarla, ihtiyacın çok üzerinde büyüklükteki alanları imara açan belediyelerle, devlet destekli olarak pazarlanan konut kredileriyle, AVM ve lüks konut üretimine sürekli destek olan bir TOKİ ile, kentsel dönüşüm projelerine yatırımcıların ve devletin yoğun ilgisi ve çabaları ile, lüks oteller ve tüketim kompleksleri yapılması için özel sektöre tahsis edilen ve satılan kamu arazileri ile gözlemliyoruz. AKP hükümeti iktidara geldiği 2002'den itibaren inşaat sektöründeki büyümenin arkasındaki düzenleyici lokomotif güçtür.

BÜYÜK ÖLÇEKLİ KENTSEL PROJELERLE YAYGINLAŞAN NEO-LİBERAL MEKAN ÜRETİM PRATİKLERİ

Türkiye'de kapitalist kentleşmenin son 10 yıllık sürecinde devlet bir yandan yapılı çevre üretimini tetikleyen, destekleyen bir rolde konumlanırken diğer yandan kentsel mekana yeni müdahale biçimlerini hakim kılmaya çalışıyor. Büyük ölçekli kentsel projelerin bu türden bir müdahale biçimini yansıttığını düşünüyoruz. Lefebvre'nin (1991) kavramsallaştırma çerçevesini kullanacak olursak; "soyut mekanın üretim pratikleri" olarak yaygınlaşan büyük ölçekli kentsel projeler rant açısından "atıl" konumdaki alanlarda alışveriş merkezlerini, iş merkezlerini, lüks otelleri ve rezidansları, tüketim komplekslerini inşa etmek için yaşama geçirilmeye çalışılıyor.[4]

Büyük ölçekli kentsel projelerle bireyselleşmiş bir yaşam, tüketim özgürlüğüne sahip olmak ve tüketim aracılığı ile özgürleşmek, toplumdan kendini yalıtarak korunaklı siteler içerisinde "güvenli" bir yaşam sürmek yönünde bir yaşam biçimi toplumda egemen kılınmaya çalışılıyor. Neo-liberal ideolojinin ürünü olan bu projeler; toplumun geniş kesimlerinin erişimine kapalı mekanlar içerisinde kurgulanıyor, sosyo-mekansal ayrışmayı ve kutuplaşmayı körüklüyor, dar gelirli kesimlerin yaşam maliyetlerini arttırıyor ve bu kesimlerin yaşadıkları yerlerden edilmesine neden oluyor (Swyngedouw, vd., 2002). "Kentlere yatırım çekmek ve istihdam sağlamak", "terk edilmiş, yıpranmış çöküntü alanlarını dönüştürmek", "ekonomik açıdan atıl kalmış alanları yeni çekim merkezleri haline getirmek", "hayallerdeki gibi bir yaşam" sağlayarak "yaşam kalitesini yükseltmek" gibi hegemonik söylemler temelinde kurgulanan bu projeler aracılığıyla kentlerin planlanmasına ilişkin öncelikler ve hedefler yeniden tanımlanmaya çalışılıyor. Büyük ölçekli kentsel projeler temelinde kurgulanan neo-liberal kentsel siyasalarla planlama "yatırımı kolaylaştıran" "kentsel taşınmazların değerlerini arttıran", "ekonomik getiri açısından atıl kalmış alanlara yeniden yatırım çeken" "kentin markalaşmasını ve pazarlanmasını sağlayan" "teknik bir araç" olarak tanımlanmaya, konumlandırılmaya çalışılıyor. Planlamayı, kentsel sosyo-mekansal bütünsellikten, sosyal adalet arayışından ve kamusal değer yaratma fikrinden uzaklaştıran bu tanımlama-konumlandırma girişimini aslında kapitalist kentleşme sürecinde devletin rolü, kentsel planlamanın içeri-

4 Büyük ölçekli kentsel projelerin Avrupa'da neo-liberal mekan üretim pratikleri olarak nasıl yaygınlaşmakta olduğu, ne tür siyasa-yapıcı mekanizmalarla yaşama geçirildikleri ve nasıl toplumsal etkiler yarattıkları ile ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. Swyngedouw, vd. (2002)

CANLANDIRMA GÖRÜNÜM 1

Dubai Kuleleri: Sama Dubai ve İstanbul Büyükşehir Belediyesinin işbirliğiyle, kamu-özel sektör ortaklığı olarak yaşama geçirilmeye çalışılan ancak Dubai'nin girdiği ekonomik kriz sonrası rafa kaldırılan proje

Kaynak: http://www.skyscrapercity.com

ğı ve öncelıklerının yenıden tanımlanması üzerınde kapıtalist güçlerının hegemonya inşa etme mücadelesi olarak görüyoruz.

Büyük ölçekli kentsel projelerin gelıştirilmesinde, turızm bölgeleri ve kıyılarda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın; konut alanları ve bu alanlarla bütünleşik alışverış merkezlerının gerçekleştirilmesinde TOKİ'nin; kentsel dönüşüm, mutenalaştırma ve kamuya kapalı korunaklı (gated) yerleşımlerin oluşturulmasında Büyükşehır Belediyeleri ve TOKİ'nın yetkılı kılındığı görülüyor. Büyükşehir Belediyeleri, TOKİ ve sermaye arasındaki işbırlıkleri çerçevesinde yaşama geçen bu projelerle, kamu mülkıyetındeki arsalar gayrımenkul yatırım ortaklıkları şeklinde örgütlenmiş büyük sermayeye aktarılıyor. İstanbul'da Haydarpaşa-Port projesi ve Zorlu Holdıng'ın otel, iş merkezı ve lüks rezıdansları içeren tüketım kompleksi; Ankara'da Parkoran Rezıdansları ve Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi; İzmir'de ise lıman arkası, Salhane ve Bayraklı'nın kıyı kesımlerini içeren Yeni Kent Merkezı Projesi ve İnciraltı'nda yaşama geçirılmeye çalışılan turizm merkezi planların Türkıye'deki büyük ölçekli kentsel projelerden sadece birkaçı.

Büyük ölçekli kentsel projeler kentsel mekana bütünsellıkten yoksun, parçacı ve ayrıcalıklı yapılaşma hakkı dağıtan müdahale kanalları yaratıyor. Çoğunluğu kentsel dönüşüm alanlarında[5] yada ayrıcalıklı yapılaşma hakkı tanınan diğer alanlarda[6] yaşama geçen büyük ölçekli kentsel projelerın birçoğundaki temel amaç yapılı çevrenin maksimum ekonomik getiriyı sağlayacak şekılde yenıden üretılmesıdır. İzmir'de Folkart Kuleleri, İstanbul'da Zorlu Holdıng'in tüketım kompleksi ve Ankara'da Parkoran Rezıdansları gıbi birçok büyük ölçekli kentsel projenın kamu elindeki arsaların özelleştırılmesi ile yaşama geçmekte olduğu bilinmekte. Kamu arsaları üzerınde devletın doğrudan desteği ile kamuya kapalı korunaklı varsıllık adaları üretılıyor. Büyük ölçekli kentsel projeleri yaşama geçıren başka türde mekanizmalar da var. EXPO, Olımpiyat Oyunları gıbi büyük ölçekli etkınlıkler kentlere yatırım çekmek ve büyük ölçekli kentsel projeleri yaşama geçırmek için devlet ve sermaye tarafından stratejık bir araç olarak görülüyor (Andranovich vd , 2001). Yatırım çekerek yapılı çevreyi daha yüksek ekonomık getiri sağlayacak şekılde yenıden üretmek ve turizm gelirlerini arttırmak için AKP hükümetının ve Büyükşehır Belediyelerinin Olımpıyat Oyunları ve EXPO gıbı etkınlıkleri Türkıye'de düzenleme yönündeki yoğun çabalarına tanık oluyoruz. Amaçlanan, büyük ölçeklı etkinlikler temelinde arz-yönlü ve neo-liberal bir kentsel siyasa mekanızması benimsemek ve etkınlıkleın Türkiye'deki metropol kentlerde düzenlenmesini sağlayarak artması planlanan yatırımlar ile yapılı çevreyi daha yüksek ekonomık getirı sağlayacak şekilde yenıden üretmek.

Neo-lıberal mekan üretım pratıkleri olarak yay-

5 Kentsel dönüşüm alanlarının belırlenerek bu alanlarda önerılecek yapılaşmanın ımar planlarından muaf tutulacağı, bu alanlara özel projeler gelıştırılebileceği ıkı yasal çerçeve dayanmaktadır. Bu yasalar, 5393 sayılı Belediye Yasası ve Yasanın 73. maddesi, ve Tarlabaşı Kentsel Dönüşüm Projesının yaşama geçırılmesını kolaylaştırmak için yapıldığı bılınen 5366 sayılı Yıpranan Tarıhı ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenılenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'dur.

6 Kuzey Ankara ayrıcalıklı yapılaşma hakkı tanınan bölgelerden bırıdır. Bu bölgede Ankara Büyükşehır Belediyesi'nin hedeflediği büyük ölçeklı kentsel projeyi yaşama geçirmek için özel bır yasa hazırlanmıştır (bkz. 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu). Böylece yere özel yasalar hazırlamanın yolu açılmış bulunmaktadır.

CANLANDIRMA GÖRÜNÜM 2

Zorlu Center: Maslak'daki kamu arazinin Zorlu Holding'e satılması sonrasında yaşama geçirilmekte olan tüketim kompleksi

Kaynak: http://www.zorlucenter.com.tr

CANLANDIRMA GÖRÜNÜM 3

Folkart Kuleleri: İzmir Bayraklı'daki kamu arazisinin Folkart A.Ş.'ye satılması sonrasında yaşama geçirilmekte olan yapılar

Kaynak: http://www.folkkarttowers.com/

gınlaşan büyük ölçekli kentsel projelere ilişkin bir diğer gözlemimiz ise bu projelerin siyasal gücün arttırılması açısından stratejik önemde bir araca dönüşmekte olduğudur. Bu noktada 2011 genel seçimleri sürecinde AKP'nın seçim propagandasında önemli rol oynayan "çılgın projeler"i hatırlamakta fayda var. Seçim sürecinde "çılgın projeler" olarak kamuoyuna lanse edilen büyük ölçekli kentsel projeler ekonomik, çevresel ve toplumsal maliyetleri belirsiz (bilinçli bir şekilde AKP tarafından üstü örtülen, tartışma dışı bırakılan), belirli kesimlere sağlayacağı çıkarlar ise adeta bir balon gibi şişirilerek göz alıcı-göz boyayıcı bir şekilde kamuoyuna lanse edilen "Makyave-

list projeler" [7] Bu projelerle kamuoyu desteği sağlamaya, siyasi gücünü arttırmaya yönelik her tür yanıltıcı-aldatıcı söylem ve vaat "mübah" olarak görülüyor. Örneğin, AKP'nin Kanal İstanbul'a yönelik söylemlerinde bu projenin İstanbul'a büyük yatırımlar çekeceği, işsiz milyonlarca insana istihdam imkanları sağlayacağından bahsedilirken (sağlanacak istihdamın niteliği, ücret boyutu ve süreklilığı hiç konuşulmuyor) bu projenin oluşturacağı çevresel-ekolojik sorunlar, ekonomik ve toplumsal maliyetler sümenaltı ediliyor. Aynı durum tüm "çılgın projeler" için geçerli. Kamuoyunda "ekonomik büyüme", "kalkınma", "yatırım çekme" ve "istihdam sağlama" imajı oluşturacak her türden göz alıcı-göz boyayıcı sunuş, söylem ve vaat ortaya konarken bu projelerin ekonomik ve toplumsal maliyetlerini toplumun hangi sınıfsal kesimlerinin ödeyeceği, bu projelerle yaratılacak rantın hangi toplumsal kesimlere aktarılacağı konuları tartışma dışı bırakılıyor, bilinçli bir şekilde üstü örtülüyor. Neo-liberal ideolojinin büyük ölçekli kentsel projeler aracılığıyla mekan üretme pratiği, Türkiye'de siyasi güç elde etmek için her yolu mübah gören Makyavelist bir siyaset felsefesiyle inşa ediliyor.

SONLANDIRIRKEN: KAPİTALİST KENTLEŞMEYE KARŞI MÜCADELEYİ ÖRGÜTLEMEK

Son 10 yıllık süreçte Türkiye'de yapılı çevre üretimindeki artış ve inşaat sektöründeki büyüme sermaye birikim rejiminin bir parçası halini almış görünüyor. Ancak inşaat sektöründeki bu gelişmelerin ekonomi-politik dinamiklerini sadece değişen sermaye birikim ilişkilerini inceleyerek çözümlemek olanaksız. İnşaat sektörü kriz sonrası dönemlerde neo-liberal bir ekonomik programı benimseyen ve güçlü merkez sağ partiler tarafından kontrol edilen hükümetler öncülüğünde gelişme gösteriyor. 1980'li yıllarda ANAP'la yaşanan, 2000'li yıllardan itibaren ise AKP ile yaşanmakta olan böylesi süreçlerdir. Son 10 yıldır Türkiye'de inşaat sektörünün içerisinde olduğu ikinci bir "altın çağ" gözlemliyoruz. 2002 yılından beri artış gösteren yapılı çevre üretiminin arkasında AKP hükümetinin çıkardığı yasaların ve uyguladığı neo-liberal kentsel politikaların kilit ve tetikleyici bir rolü var. Bu yasalarla planlama yetkileri yeniden düzenleniyor, kentsel dönüşüm ve büyük ölçekli kentsel projeler kentsel mekana ayrıcalıklı müdahale mekanizmaları olarak konumlandırılıyor. AKP iktidarı ile şekillenen bu süreçte, kentlerin gelişimi açısından devletin ve kentsel planlamanın rolü ve öncelikleri yeniden tanımlanıyor. Kapitalist güçler açısından bir tür hegemonya inşa etme çabası olarak da değerlendirilebilecek bu süreçte planlama; "yatırımı kolaylaştıran", "kentin markalaşmasını ve pazarlanmasını sağlayan", "rant açısından atıl kalmış alanlara yatırım çeken", kısacası Lefebvre'nın tabiri ile "kapitalizmin soyut mekanı"nı üreten "teknik bir uygulama aracı" rolünde yeniden tanımlanmaya çalışılıyor.

Ancak tam da bu hegemonya inşa etme çabası ekseninde bir toplumsal-siyasal mücadeleye tanık oluyoruz. Bir yandan AKP kontrolündeki kapitalist devlet gücü ve büyük sermayeli inşaat şirketleri planlamayı yukarıda belirttiğimiz çerçevede "kapitalizmin soyut mekanı"nı üreten bir rolde tanımlamaya, konumlandırmaya çalışırken diğer yandan buna karşı TMMOB'a bağlı bazı meslek odaları, bazı sol-sosyalist siyasi partiler ve çeşitli sivil toplum örgütleri kentsel planlamanın sosyal adalet arayışına, eşitlikçi kaynak dağıtım ilkesine, kamusal değer yaratma ve kamu yararına mekan üretme değerlerine vurgu yapıyor. Başka bir deyişle kapitalist kentleşme sürecinde kentsel planlamanın içeriği ve önceliklerinin tanımlanması üzerinden bir hegemonya mücadelesi yaşanıyor.

Son 10 yıllık süreç kapitalist kentleşmeye karşı mücadele eden çeşitli toplumsal-siyasal mücadele odaklarının da gelişmesine zemin hazırladı. TMMOB'a bağlı birçok meslek odası, bazı sol-sosyalist siyasi partiler, "Toplum İçin Şehircilik", "Toplumun Şehircilik Hareketi" (İMECE), "Anadoluyu Vermeyeceğiz" ve "Karadeniz İsyandadır" gi-

7 Büyük ölçekli kentsel projelerin Makyavelist karakterini ilk olarak Bent Flyvbjerg ortaya koydu. Flyvbjerg'e göre gündeme getirildikleri kapitalist ülkelerde kabul gören büyük ölçekli kentsel projelerin büyük çoğunluğu, maliyeti ve olumsuz çevresel etkileri olduğundan düşük, sağlayacağı gelirler ve ekonomik kalkınma etkileri ise olduğundan yüksek olarak ortaya konan ve böylece yanıltıcı-aldatıcı bir şekilde kamuoyuna lanse edilen projelerdir (Flyvbjerg, 2005).

CANLANDIRMA GÖRÜNÜM 4

Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi: Türkiye'de kentin belirli bir bölümüne özel olarak yapılan ilk yasa ile yaşama geçirilmekte olan kentsel dönüşüm projesi

Kaynak. http://tobas.com.tr

CANLANDIRMA GÖRÜNÜM 5

İzmir İnciraltı EXPO Alanı EXPO aynı zamanda İnciraltı'nda lüks otellerin ve rezidansların, büyük turizm yatırımlarının yapılmasını da tetikleyecek

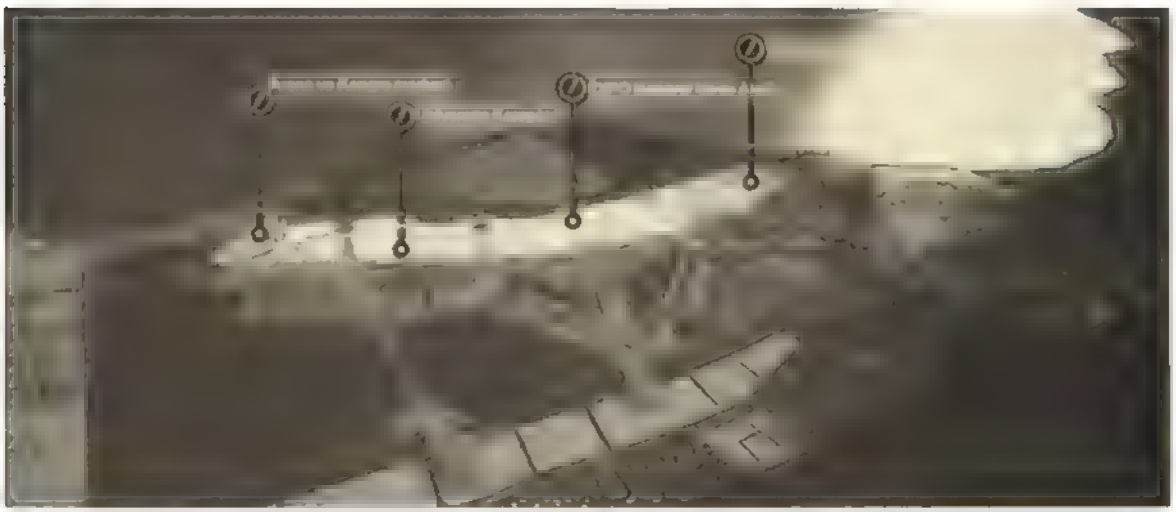

Kaynak http://www.expoizmir.org.tr/

bı çeşıtlı sıvıl toplum yapılanmaları bu tür mücadele odaklarından sadece bırkaçı. Bu tur mucadele odakları, büyük ölçekli kentsel projelere ayrıca HES'ler (Hıdroelektrık Santraller) ve Nukleer Santraller gibi buyuk ölçekli yatırımlara karşı ekolojık değerleri, toplumun geniş kesımlerının yaşamsal öncelıklerını savunan ve kapıtalist kentleşmenın hegemonyasına karşı mücadele eden

toplumsal-sıyasal örgütlenmeler olarak karşımıza çıkıyor. Bu odakların ortaya koydukları mücadelenın büyümesi, emekçi-ezılen sınıfsal kesımlerin desteği ile kıtleselleşmesi ve geniş kitlelerin desteğıyle inşa edilmeleriyle ılgılı olarak hıç kuşku yok kı bazı sorunlar var. Ancak kapitalıst kentleşmenın hegemonyasına karşı Gramsci'nın "mevzı savaşı"[8] olarak tanımladığı mücadelenin, bu türden mücadele odaklarının güçlü bır sıyasal-ideolojık örgütlülüğüne, koordınelı faalıyetlerine ve toplumun geniş kesımlerinin desteğıyle kıtleselleşmelerine dayalı olarak verılebıleceğını düşünüyoruz. 2010'lu yıllarla birlıkte, kentsel mekanı sadece değişım değerı ve rant üzerinden ele alan ve ekolojık değerlerı sermayenin çıkarlarına feda eden kapıtalıst hegemonyaya karşı mekanın kullanım değerini ön plana çıkaran ve ütopyacı bir eko-sosyalızmi merkezıne alan toplumcu bir kentsel gelişme tahayyülünün nasıl kurulabıleceği üzerıne düşüncelerımızi ve eylemlerimizi yoğunlaştırmamız gereken bır döneme gırıyoruz.

8 Gramsci "mevzı savaşı"nı kapitalist sistemde burjuva hegemonyasına karşı adım adım örülmesi gereken bır karşı-hegemonya inşası mücadelesı olarak tanımlamıştır. Sıvıl toplum alanında yürütülen mevzi savaşı kapitalizme karşı tüm üstyapısal unsurların (politik, ideolojik, kültürel vd.) örgütlenmesiyle yapılacak bir mücadele anlamına gelir (Bkz. Forcags, 2010)

KAYNAKÇA

Andranovich, G., Burbank, M., Charles, H. (2001) Olympic Cities, Lessons Learnt from Mega-Event Politics, *Journal of Urban Affairs*, 23(2), pp. 113-131

Balaban, O. (2008) *Capital accumulation, the state and the production of built environment. the case of Turkey*, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

Bayraktar, U. (2009) Yerel Yönetimler "For Rent", *Express*, 2009/04, s. 6-7

Bayram, M. (2010) *Evimiz Elimizden Alınabilir*, http://www.odatv.com/n.php?n=evimiz-elimizden-alinabilir-1607101200, onlıne erışım, Ağustos 2011

Brenner, N. (1998) Between fixity and motion: accumulation, territorial organization, and the historical geography of spatial scales, Environment and Planning D: *Society and Space*, 16(4), s. 459-481

Brenner, N. & Theodore, N. (2002) Cities and the Geographies of Actually Existing Neo-liberalism, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, pp. 2-33, Blackwell.

Flyvbjerg, B. (2005) *Machiavellian Megaprojects*, Antipode, vol. 37, no. 1, s. 18-22.

Forcags, D. (2010) *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Dıpnot Yayınları, Ankara.

Gottdiener, M. (1994) *The Social Production of Urban Space*, The University of Texas Press, Austin.

Harvey, D. (1985) *The Urbanization Of Capital*, The John Hopkins University Press, Baltimore.

Harvey, D. (1989) *The Urban Experience*, The John Hopkins University Press, Baltimore and London.

Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell Publishers.

Jessop, B., (2006) Spatial fixes, temporal fixes and spatio-temporal fixes, David Harvey: *A Critical Reader* içinde, s. 142-166, Blackwell.

Keskinok, Ç. (1997) *State and the (Re)production of Urban Space*, METU Faculty of Arch. Press, Ankara.

Keskinok, Ç. (2006) *Kentleşme Sıyasaları*, Kaynak Yayıncılık

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Wiley-Blackwell.

Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, Routledge, Londra & New York.

Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy, *Spaces of Neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, s. 80-103, Blackwell

Swyngedouw, E., Moulaert, F. & Rodriguez, A. (2002) Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy, *Spaces of Neoliberalism. Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, s. 195-229, Blackwell, Oxford.

Şengül, T. (2001) *Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı*, Praksıs, Bahar 2001, s. 9-31

Şengül, T. (2009) *Kentsel Çelişki ve Siyaset. Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi, Ankara.

Şengül, T. (2011) *Muhafazakar Populizm. İki Rekat Bir Zekat Gerisi Rant*, İmge Kitabevi, Ankara.

Turan, M. (2009) *Türkiye'de Kentsel Rant: Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Internet Kaynakları

http://www.skyscrapercity.com

http://www.zorlucenter.com.tr

http://www.folkarttowers.com/

http://tobas.com.tr

http://www.expoizmir.org.tr/

İnşaatım, şantiyem

NEŞE GURALLAR

İnşaata önce biraz içeriden, inşa etme sürecinden, 'şantiye' halinden bakabiliriz. Brandaların arkasına saklanan toz ve karmaşayı, içeriden gözlem, itiraf ve kendi tecrübelerim üzerinden anlatabilirim. Sonra dışarı çıkıp, sokaktan bu brandalara bakabiliriz. Çünkü içerde olduğunuz zaman neden bu 'müdahale'yi yaptığınızı sorgulamazsınız, sorgulayamazsınız? Sorgulayacaktıysanız orada olmamanız gerekir. İçerisi yalnızca bitirilmesi gereken bir 'iş'tir. Sorgulayabilmek içinse dışına çıkmak, uzaklaşarak düşünmek gerekir

İÇİ BENİ...

Kimi ev hanımının, evleri ile ilgili konularda birincil tekil şahıs konuştuğuna hiç dikkat ettiniz mi? Banyom, yatak odam, tuzluğum. Evdeki hiçbir eşya sadece eşya olamaz. Onlar, şifonyer, masa, sandalye değildir. Ev halkı kalabalık olabilir ve bu eşyalar yalnızca evin hanımına ait özel eşyalar olmayabilir. Ama olsun. Onlar, özellikle ve ısrarla, 'benim şifonyerim', 'benim masam' ya da 'benim sandalyem' dir

Bunun inşaat ya da şantiye ile ne ilgisi var demeyin. Çok alâkalı. Bu sahiplenme duygusu kadınlığa özgü bir davranış değildir. Ev hanımları gibi, kimi (çoğunlukla 'erkek') şantiyeci de aynı sevda, sahiplenme içgüdüsü ve biraz da gurur ile anar şantiyeyi ve şantiye ile ilgili konuları: "Seramiklerim bitti, sabaha sıvacım gelecek, bi prizlerim kaldı geriye"

Ben evdeki eşyaları niye böylesine birincil tekil şahıs haline getiremediğime şaşarken, şantiyelerde gördüğüm şeflerle şaşkınlığım ikiye katlandı. Aslında yalnızca şeflerde değil, ustalarda ve işçilerde de vardır bu birincil tekil şahıs sendromu Bu sahiplenme içgüdüsü, bol mesainin sonucu mudur? O kadar şantiye ile yaşar ki şantiyeci, ayrılmaz bir bütün mü oluverir? Benliğinin bir parçası mıdır 'altmışa yüzyirmi parlak granit seramik'? Belki de işine sahip çıkmanın ve işe olan sevginin bir göstergesidir. Her işini seven meslek erbabında var mıdır bu sahiplenme? "Kolam bitti, yenisini sipariş vereyim" mi der bir bakkal? Ya da "yeni temizlik malzemem geldi" mi der, bir otelin satın alma müdürü?

Ortaya bir ürün çıkmaktadır. Hiç yoktan varedilmiş bir 'eser'in parçasısınızdır. Sahiplenme duygusunun altında böylesine bir gurur yatıyor olabilir. Her detayında bir emek, alın teri ve hatıra saklıdır. Tavandaki yamuk sıva, sıcakta, ramazanda oruç tutan ustanın başının döndüğü ana gelmiştir, oraya fazla bakmamanızı rica ederim. Asma tavandaki sıva altı spotların parçalarını birleştirirken, elektrikçi parmağını kesmiştir, acilde üç dikiş atılmıştır (neyse ki şantiye zaten hastanenin yanında). Dolayısıyla, o inci dizisi gibi du-

ran, şanlı armatürler, tavana kanla yazılmış, yanı takılmıştır. Klozeti gördükçe sınırleriniz bozulabılır. Gıdere tam oturmadığı için hafıf yana kaydırdığınız, üzerine koca koca harflerle "KULLANMAYIN!" yazdığınız ve delı bağlar gıbi bantladığınız klozetın kapağının tüm bantları sökülmüş ve 'o' klozet kullanılmıştır, hemen bır sonraki değıl, 'o' Şantiyede olur böyle kazalar. Siz o günden sonra, artık ben oldum, bır daha hıçbir şey beni bu kadar sınırlendıremez demış olabılirsiniz. Bekleyıp görmek lazım.

İşi her ne kadar sahıplenme duygusuyla 'benım' halıne getırseniz de, şantıye, kollektif bir üründür. Malzemecisinden, ustasına, şantıye şefınden ışçısıne ve getir götürcüsüne, herkesin kendı hissesıne göre bır payı olduğu kolektif bir ürün. 'Benim' vurgusu bu kollektiviteyi her ne kadar unutturuverse de ürün kolektıftır. Tasarım ışının mahremıyetıne ve öznelliğine karşın (ki o bile sorgulanabılır), şantiye süreci ve elde edılen ürün büyük bır kollektıvite sonucudur.

Urün kolektıf olduğu gıbi aslında rastlantısaldır da. Bu da zaten işın garıp tarafıdır. İş planlanmış olmasına rağmen rastlantısaldır. Aslında plan rastlantısallığa karşı bır dırenç stratejısidir. Ama ne kadar galip gelebıldığı şüphelıdır. Bır cazcı gıbi doğaçlama yapamaz şantıyeci. 'Bugün bıraz kum ve çimento gönderın, yarın ne olacak bakalım' dıyemez ama işın planlı olmasına karşın bır dizı rastlantıya maruz kaldığını kabul etmek gerekir

Yıne de rastlantısallık öyle kabul edılebilir, ıtıraf edılebılır bır hakıkat değıldır. Rastlantısallık terımı mesleki ve teknık durmaz bır kere. Öyle ya, işin masa başında hazırlanmış, düşünülmüş, taşınılmış bır projesi vardır. Üç boyutlu ve gerçeğinden ayırt edılemez renklı sunuşları vardır. İş bıttiğinde, o renklı sunuşlara tıpatıp benzer, ama yine de şantıyenin her anı rastlantısaldır. Aradığınız malzeme olmayabilir, istediğiniz detay uygulanamayabılır, masa başında hıç de hesapta olmayan bır şey pat diye önünüze çıkabılır, beklediğiniz usta ya da imalatçı fırma sizi hayal kırıklığına uğratabilir. Sızın renklı sunuşlarınız tüm bunları tolere eden genel bır temsıldır. Bır hayalın, olası bir temsili. Ama birebır hakıkat, çok daha yakındır Hakikatte, o değil bu malzeme olsaydı, o değil bu usta olsaydı, sonuç tamamen farklı olabılırdı. Bıre bir hakikatte tüm bu farkların, farklı ürünler yaratacağını siz bilirsiniz. Dolayısıyla rastlantısallık aşikārdır. Ve her iş bir defaya mahsustur. Yüzlerce farklı karara aıt farklı seçenek, çeşıtli rastlantısallıklar sonucu bu şekilde bır araya gelmış ve ürün bu şekılde ortaya çıkmıştır

Bu da 'eser'i mutlak olmaktan uzak tutar. Ortada mutlaklaştıracak ve mitleştirilecek bır şey yoktur. 'Eser' farklı şekılde, farklı duyguda olabılir Ama hayalın temsılıne (havalı renkli sunuşlara) yakınlığı onu mutlak varılacak nihaı bır nokta gıbi gösterır. Temsılın, olası hakıkatin birebırlığini tolere edebılen, basıt bir temsıl olduğu unutulur

Tasarım her ne kadar mahremse (en azından öyleymiş gıbı dursa da ya da en azından ış ortamı mahrem olsa da), şantıye ve şantıye ortamı bır o kadar alenīdır. Çevreden gelen merak alenīdır. Ne var burada? Ne olacak? Ne yapılıyor? Ne zaman biter? Merak beyaz yakalı şeflerde, mühendıslerde, mımarlarda da saklıdır ama bız işın erbabı olarak zaten ne olacağından emin dururuz, durmamız gerekır. Merakla bırlıkte yorumlar başlar. Herkesın gözünün önünde ıcra edılen ve herkesın icracısından daha ıyi bıldığı başka bır iş var mıdır? Şöyle söyleyen çıkar mı bır cerraha, "abı, dalağa oradan gırme, dağıtırsın mazallah"? Çalışırken kulaklarınızı tıkamanız gerekır. Gürültüye karşı değıl, çevreden gelen yorumlara karşı. Çünkü şantıye bırbırını izleyen ışler sılsılesıdır. Duyduklarınızın etkısi altında kalmamanız gerekır. Aksi takdırde şantıyeci mecnuna, şantiye de sırke döner. Eski şantıyecıler buna 'domino etkısi' der. Bır şeyı değıştırmeye görün, peşpeşe devrilir tüm taşlar. O yüzden yalnızca 'içınızdeki sesi' (rastlantılara maruz kalacak olan planlarınızı ve detay çizımlerınızi) dinlemeniz gerekır, tabii içinizdeki ses, o gürültüde hâlâ duyuluyorsa.

Dığer taraftan 'o mutlak'mış gıbı görünen 'eserin', onlarca rastlantıyla olumsala sonuna kadar açık olan inşa süreci, aslında tesadufılığın mınimum halıdır Özellikle devletın çoğu ıhalesi, tasarımın sözünün dahi geçmedığı, eser sahıbının telıf hakkı ödenıp unutulduğu, tam bir rastlantılar macerasıdır. Havada uçuşan âlâkasız pek çok karar, şantıyenin ortasında, tozun dumanın içinde

birbiri ile çarpışıp, garip melezlenmelerle iş olarak şekillenıverir. En büyük idareci, 'zemin şöyle olsun' emri verir (zaten hemen her idarecinin içinde bir mimar-sanatçı vardır, beğenmediği işi derhal yıktırır); orta idareci, 'tavanda havuz' ister, müteahhit araya başka bir konuyu dahil eder. Tasarlanmış bir eser, planlanmış bir iş sürecinden sapma bir yana, her inşa kalemi, seçilen malzeme, alınan tüm kararlar, tam anlamı ile anlık ve tesadüfîdir. Kollektivite doruklardadır.

İster planlanmış, ister anlık kararlarla şekillenen bütün bu inşaatlarda kollektivite işin rengidir de. Tasarımcı gibi izole bir hayat sürmez şantiyeci. Taşeronundan, malzeme bayisine, ustasından, işçisine binbir insanla tanışır, tartışır, çalışır Her birinin öyküsüne, karakterine, hayatına şahit olur. 'Harç bitip yapı paydos' olduğu vakit muhabbet koyulaşır. Gazete kâğıdı üzerindeki meşhur 'amele sofra'sının, peynirin ve karpuzun tadı başkadır. Bir sürü cın, zihni sınır fikirle hayat döner. Çaydanlığın içine daldırılan, elektrikçinin el yapımı ısıtıcısıyla demlenen çayın kokusu, beton, alçı, boya, toz, tüm kokuları bastırıverir. Seyyar lambalar ortak sofrayı aydınlatır. Düzeltilen karton kutular şantiyenin bir kenarında seccade oluverir.

Herkes bilir ki, şantiyecilik yalnızca zihinsel değil bedensel olarak da insanı zorlar Masasının başında elinde 'nescafe' ile tasarım yapmaya benzemez. Zihinsel olarak takip etmeniz, hesaplamanız, düşünmeniz gereken bin türlü işi, fiziksel bin türlü zorlukla bir arada yürütürsünüz. Şantiyeci çölde pişer, ayazda donar, bütün gün ayakta kalır. Yuttuğu tozlarla daimi bir faranjit, laranjit ve bronşit hastasıdır ama maske kullanmak racona sığmaz. En ileri teknolojiler, son yapı malzemeleri uygulanır ama maske ve hatta çoğunlukla kask bile şantiyede lüzumsuz bir aksesuvardır. Solbent gibi ağır yapı kimyasallarıyla çalışan boyacılar arada bir fenalaşır, ayranla kendine gelir ama maske takmak onlara bir zuldür. Kendi hayatımız böylesine ucuzdur. Can tatlı, ama anlaşılan ucuzca bir tatlıdır

Fiziksel şartların böylesine zor olması, işlerin ağırlığı, şantiyeciliği erkeklere ait bir dünya haline getirmiştir. Kadına şantiyede az rastlanır. Yine de kadın ya da erkek, işin kontrolllüğü, karşılıklı bir güç gösterisine döner. Bu güç gösterisine örnek, son dönem Türk sinemasından *Çoğunluk* filmindeki erkek karakterin yaptığı gibi, şantiyecinin yok yere bir arıza çıkarması, işi vurup kırmasıdır. Karşısındaki kontrolün bunu yapmayacağını kavrayan işçi daha yumuşak taktikler uygulayabilir. Kontrol için ne zaman arasanız, şantiyenin içinde sırra kadem basar su terazisi ya da mastar. Ortalığı kırıp, dağıtmadan, su terazisini ya da mastarı alıp, işin yamuk olduğunu 'bilimsel' olarak ispatladığınız vakit, ilk el ense operasyonunu da sağ salım atlattınız demektir. Ancak su terazisi ve mastar gibi kolaylıkla kaybolmaz metre. Her ustanın mutlaka bir *metresi* vardır, ölçü hemen alınır Aksi takdirde 'onun metresi yok ki' diye dalga konusu olacağını bilir.

DIŞI SENİ YAKAR...

Alenîyet, herkesin gözü önünde yapılma, gerçekleşme, icra edilme, şantiyenin doğasıdır. Her ne kadar perdelense, saklansa da, o oradadır. Perdelense de, bazen dikiz atılır. Dikiz atılmasa da gürültüsü, 'çevreye verdiği zarar'ıyla, hayatı, kenti, günlük yaşamı etkiler. Kaldırımları işgal eder, trafiği kapatır, insanları toza boğar. Çevreye verdiği zararı, tasarıma ait görsellerle unutturmaya çalışır. Ama bakın bitince çok güzel olacak demeye getirir bu resimler. Azıcık daha dayanın bu eziyete, bitince şahane olacak diye vaat eder. 'Bana ne yahu' der mi, önünden geçen. Her şantiyeye ilgi ile bakar mı? Onu bir övünç kaynağı, bir eser olarak görür mü?

Mühendislığın ve inşaatın, modernlığın vazgeçilmezi olduğu çağ sonlanmıyor mu artık? İnsanlar artık, her toprağın şantiyeye çevrilmesinden bıkmadı mı? Bir binaya temel atarken, tüm habitatı ile o toprağı, kurtçukları ve karınca yuvalarını alıp savurmak delice gelmiyor mu? Bana binadan çok, park şantiyeleri acımasız geliyor. Evet binaya ihtiyacımız var, barınıyoruz, çalışıyoruz, ve bu aralar özellikle bolca tüketiyoruz. Ama 'park'ın da neredeyse bir bina kadar doğaya, zemine, toprağa müdahale etmesine acıyorum. Doğanın doğa olarak kalamayışına, ille de 'park' adına bir şantiye sürecine girmesine acıyorum. Zyg-

TURGUT YÜKSEL

munt Bauman'ın anlattığı 'bahçecilik' hevesi, yalnızca bir metafor değil, gerçek oluyor park şantiyelerinde. Doğa doğal olmaktan çıkıp, pırıl pırıl bir nizam, jilet gibi bir düzene giriyor. Her biri ölçülmüş hesaplanmış taş zemin üzerinde belirli aralıklarla yerleşen banklar, aynı düzene tıkır tıkır uyan aydınlatma elemanları, budanmış geometrik şekiller verilmiş mazılar, aradan hiçbir yabani otun uzanamadığı, ağaçtan düşen tek bir kuru yaprağın dahi bayrak gibi görünür olduğu dümdüz yeşil çimenler. Artık park ne kadar doğalsa, şantiyesi de bir o kadar masum.

Hal böyleyken, adı park ile biten ya da başlayan, devasa iş merkezleri, konut alanları, devasa ve düpedüz ofis blokları, devasa alışveriş merkezlerine ne demeli?. 'Parkoran', 'Kentpark', 'İstinyepark' Tamamen kapalı, kontrollü, yapay iklimlendirme ile ısıtılıp soğutulan, yapay aydınlatılan koca yapılara, çok doğalmışlar gibi, 'park' deniyor. Aslında 'otopark'tan başka hiçbir park vasfı olmayan dev inşaat sahalarının çevresini perdeleyen şantiye brandalarına birkaç ağaç imajı asılıyor Son derece doğal bir şantiye yanı! Parkın bile doğal olmadığını da bilsek, bu kapalı yapıların da zaten bir park dahi olmadığını da bilsek, bu yalana inanıyoruz, en azından inanmış görünüyoruz. Vega'nın bir şarkı sözünde olduğu gibi "Yalansan yalanı severim, elimde değil" Doğala referans vermenin tek yolu 'park' olma iddiasından geçmiyor. İstanbul 'Kanyon' doğala referans veren, kapalı mekânı doğaya, açık havaya (dışarıdaki kenti en azından açık havasından ötürü doğal kabul edelim hadi) açabilmek için orta yerinden başarı ile kanyonvari bir yarıkla bölen, gerçekte yapay ve kapalı bir ortam (kı zaman içinde iç çeperlere eklenen camlarla daha kapalı hale geldi). Tüm bu yapay, kapalı mekânlar ciddi inşaat süreçlerine rağmen (çaresiz) doğal olduklarına bizi inandırmaya çabalıyorlar. Kentlinin cevabı ise yine Vega'nın dediği gibi: "Yalansan yalanı severim, elimde değil"

Oysa, öylesine açık ki, inşaatın olduğu yerde hiç bir şey doğal kalamaz. İnşaat ve şantiye her şeyden önce bir müdahaledir. Doğaya karşı bir müdahale, var olana karşı bir müdahale. Ya boşluğa yeni, olmayan bir şey inşa edersiniz ya da var olanı değiştirir, dönüştürürsünüz. Tam da bu nedenle, olanla yetinmeyen, değiştirmeyi, dönüştürmeyi, yenilemeyi kendine görev edinen, hatta varlık sebebi değişim olan modernite ile inşaat hep bir aradadır. Modernite ile dunyanın böylesine amansız bir şantiye haline dönüşmesini de en iyi Marshall Berman anlatmıştır.

İnşaat ve şantiye görünümünden kurtulamamızın (vardır elbette kurtulmak isteyenler) sebebi de 'müdahale' mefhumunda gizli. Evet şantiye bir müdahale ama insanı en çok insan yapan vasıflarından biri de zaten 'müdahale' Aslında insan demek müdahale eden demek, müdahaleci ve mücadeleci demek. İnsan doğaya karşı süreklı bir mucadele içinde. Müdahaleleri ile gerçekleştiriyor mücadelesini.

Ancak sorun şu; bu müdahalelerin tümü gerekli mi? Gerçekten her inşaat ihtiyacımıza karşılık mı? Kent, artan kentli nüfus ve ekonomi ile ilgili derin sorulara (bilerek ve isteyerek) girmeden soruyorum, kentlerimizdeki dev şantiyelerin azalması, daha küçük müdahalelere dönüşmesi

AYDAN ÇELİK

mümkün mü? David Harvey gibi pek çok düşünürün kurduğu bu hayal, hep hayal mi kalacak? Şantiye ve inşaatı azaltmak demek (yok etmek imkânsız, belki azaltabilir miyız?) insanın müdahaleci tavrını dizginlemesi demek. Bu mümkün mü? 'Hadi köyümüze geri dönelim' demiyoruz. Geride bir köy olmadığını biliyoruz. Dünyanın şantiye olma halini azaltmak mümkün mü? Tamamen kurtulması gerekmiyor. Bu artık hiçbir şeye müdahale etmeyelim, antibiyotik de kullanmayalım, tüm hastalıkları doğal akışına bırakalım, demek gibi olurdu.

İnsanın çevresi ile ilişkisi de zaten tam da kendi bedeni ile kurduğu ilişkiyle başlıyor. Biz tıpkı kentlerimiz gibi, kendi bedenlerimiz içinde bile müdahale ve mücadele ile yaşıyoruz. Doğaya karşı amansız mücadelemiz insan bedenini şantiye haline getirmedi mi? Estetik cerrahi, bir inşaat değil midir? Tüp bebek, doğa ile mücadele değil midir? Saç ektirme, saç boyatma bir peyzaj işi değil midir?

Doğa ile amansız mücadelemiz devam ettiği sürece şantiyelerimiz de sürecek. Kırışıklarımız, beyaz saçlarımız, göbeğimiz, kel kafamız ve koca burnumuzla barış içinde yaşamayı öğrendiğimiz, doğaya müdahale etmekten ve doğayla mücadele etmekten vazgeçip, doğal olanı kendi seyrinde ve güzelliğinde yaşadığımız vakit, belki kentlerimizde de daha az şantiyemiz, böylece daha az toz, duman, karmaşa olur. Süreklı yenilenen değil, daha huzurlu bir çevre olur.

Daha az müdahale demek, her şeyden önce hızdan vazgeçmek demek. Daha az yeni yol, yeni köprü, yeni bina, yeni vs. demek. Nizami olmayanla barış içinde yaşamak demek. Eskiyle, yıllanmışla yaşamayı öğrenmek demek. Biteviye atılıp değiştirilen, hep sıfırdan yenilenen değil, zamanla ve tesadüfen yan yana gelerek birikeni sevmek demek. Bunun için nasıl kırışıkları, yağları, sarkma ve bozulmaları güzel bulan gözlere ihtiyaç varsa, gıcır-gıcır ve yepyeni olmayan, pırıl pırıl parlamayan, nizami olmayan, doğal olanı, yıllanmış olanı güzel gören gözler lazım. Aslında yepyeni olan, yine uzunca bir şantiye sonucu elde edilmiş olan ama eski ve doğal 'mış' gibi duran *country*, *rustik* ya da *eskitme* 'tarzları' güzel gören gözler değil, o sözünü ettiğimiz gözler. Sonuç, en azından uzunca bir vadede, şantiyeden kurtuluş yok.

Paranın dini imanı olur mu versus 'dava'nın ölümü

İHSAN ELİAÇIK

İtalyan siyaset felsefecisi Niccola Machiavelli (öl. 1527), iktidarını korumak ve arttırmak için bir hükümdarın acımasız bir güç kullanımı ile birlikte hile, entrika, yalan ve kurnazlıktan da yararlanması gerektiği öğüdünü vermekle ünlüdür.

Tarih boyunca birçok siyaset felsefesi düşünürü "Devletin amacı" üzerinde yoğunlaşmıştı. Devlet, daha üst bir amaç için kullanılacak bir "araç" olarak düşünülmekteydi. Bu üst amaçlar da adalet, mutluluk, özgürlük ve din gibi yüce değerlerde toplanmaktaydı. Devlet bunlar için var olmalıydı. İbni Haldun'da bile devletin yüce amaçlar için var olduğu kabul edilmekte, fakat devletin ne ile (asabiyet) ayakta duracağı konusu öne çıkarılmaktaydı.

Machiavelli örneğinde ise devletin bizatihi kendisinin bir amaç haline geldiğini görüyoruz. Machiavelli'de adalet, mutluluk, din, özgürlük, insan hakları vs. devletin amacı değil aracıdırlar. Eğer bunlar devletin varlık ve bekasını sağlıyorsa değerlidir. Machiavelli'ye göre bu değerler kendi başına bir anlam ifade ediyor olabilir, fakat çoğunlukla görülmüştür ki devlete yarayacak şeyler değildir. Fakat bunlardan devletin varlık ve bekası için yararlanılmalıdır.

Machiavelli'ye göre "devletin amacı devlettir." Ona göre devletin kendine özgü bir mantığı vardır ve o mantık "güç" üzerinden işler. Dinin mantığı ise "ahlak ve erdem" üzerine kurulmuştur. Bu açıdan ahlaksızlık dinin mantığına göre günah olabilir. Devletin mantığında ise güçsüzlük günah sayılır. Bu nedenle iktidarı elinde tutan hükümdar bütün enerjisini kendisine "güç" getirecek şeyler üzerinde yoğunlaştırmalıdır.

Bu açıdan Machiavelli'nin Roma Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştirisi öncekilerden farklı olarak dinî, ahlaki, metafizik vs. açıdan değildir. Ona göre Roma Katolik Kilisesi, İtalya'yı yönetmede ye-

TEMİNUR BAŞ

TENMUR IŞIŞ

terince başarılı olamamıştır. İtalyan devletini güçsüzleştirmiş, parçalanmasına neden olmuştur.

Machiavelli'ye göre, bir hükümdar tilki ve aslanı taklit etmelidir. Ona göre hükümdar tilki gibi tuzaklara karşı tedbirli, aslan gibi de kurtlara karşı cesaretli olmalıdır. Çünkü iktidar mücadelesinde iki yöntem vardır; hukuk ve kuvvet... İlki insanların, ikincisi hayvanların yöntemidir. Çoğunlukla ilk yöntemin başarısız kalması sebebiyle hükümdar ikinci yönteme başvurmak zorundadır Aksi halde tasfiye olur.

Machiavelli'nın en çok tartışılan görüşlerinden birisi de hükümdarın gerektiğinde verdiği sözden dönmesi gerektiği görüşüdür. Ona göre hükümdar kendisini bağlayacak bir inanç ve değer sahibi olmamalıdır. Hükümdarın, iktidar olmada ve iktidarı elde tutmada işe yaramadığını gördüğü halde ahlaki değerlere bağlılıkta ısrar etmesi siyasetin tabiatına aykırıdır. Hükümdar, verdiği sözde durmanın çıkarını zedelediğini gördüğünde, sözünde durmak zorunda değildir. Çünkü ona göre devlet mantığında aslolan değerler değil güçtür. (Machiavelli; *Hükümdar*, çev. Rekin Teksoy) Oğlak, İst. 1999).

Demek ki "Paranın dini imanı olmaz" sözü, "Güç, kendi başına bir değerdir, onu sınırlayacak bir şey yoktur" demekle aynı şey olup dört dörtlük bir Makyavelizm oluyor

Eğer bununla "Ticaret yaparken kimin hangi dinden ve imandan olduğuna bakılmaz" denmek istenıyorsa, bu, paranın dini imanı olmayacağı anlamına gelmez. En azından bu böyle söylenmez. Burada başka bir psikoloji var...

Kontrolsüz güç, güç değildir. Sınırlandırılmamış bir iktidar despotluk ve tiranlık anlamına gelir. İnsanlık tarihinde, kontrol altına alınması ve sınırları titizlikle çizilmesi gereken bir şey varsa, o da, güç ve iktidar olmak icabeder

Bu kontrol ve sınır çizme, ister dinden gelsin ister din dışından gelsin fark etmez. İlla ki paranın, gücün ve iktidarın sınırları olmalıdır. Mesela para ile satın alınamayan şeyler olmalıdır. Gücün ve iktidarın sözünün geçmediği alanlar olmalıdır. Devletin üstünde yüce değerler olmalıdır.

"Paranın dini imanı olmaz" demek, "Gücün, iktidarın, devletin dini imanı olmaz" demektir. Burada "devletin dini imanı" dediğimiz şey bildiğimiz anlamda din iman değildir. Devleti sınır-

layan değerler demektir. Mesela "demokratık, laık, sosyal hukuk devletı" dedığınizde, devlete dın ıman vazetmiş olursunuz. Yani devletın gücünü bunlarla sınırlandırmış, ona üstün ve yüce değerler vazetmiş olursunuz. Bu değerlerin neler olması gerektıği ise ayrı bir tartışma konusudur. Bız burada parayı/ iktidarı/devletı sınırlandıran şeyler (dini imanı) olur mu olmaz mı onu konuşuyoruz.

Demek ki parayı/gücü/iktıdarı/devletı sınırlandıran şeyler olur. Aksi halde bunlar yırtıcı bırer canavara dönüşerek çevreye zarar verırler.

Machiavelli'nin bu noktada iyi bır hızmet yaptığı söylenebilir. O da, dini imanı olmayan para yani kontrolsüz ve sınırlamasız güç ve iktıdar arzusunun insanı ne hallere düşürebileceğini göstermesıdır...

Bugün Türkiye'de gördüğumüz bunlardan başkası değıldır. Bır zamanlar "Şefaat Ya Resulullah!" dıye yola koyulanlar "İnşaat Ya Resulullah!", oradan da "Iktıdar Ya Resulullah!"a gelmiş bulunuyorlar. Bu "Paranın dini imanı olmaz" zihniyetının bır zamanların 'dava adamlarını' getırdığı son noktadır. Biz buna "dava"nın ölümü dıyeceğız.

DAVANIN ÖLÜMÜ

Rahmetli Alıya İzzet Begoviç'e göre dın de devrim de acılar ve ıstıraplar içinde doğar. İkısi de refah ve konfor içinde yok olup gıder. Gerçekten devam eden sırf onların gerçekleşmesi çabasıdır Onların gerçekleşmesi ise, aynı zamanda ölümleri demektir. Din de devrım de gerçekleşırken, kendini boğacak kurumlarını, statükolarını doğururlar. Devrım yalan söylemeye ve kendi kendıne ihanet etmeye başladıktan sonra statükolaşmış sahte dinle ortak bır dıl kullanmaya başlar . (*Doğu ve Batı Arasında İslam*; s 92)

Bunlar öylesıne gerçeğin ta kendısini ifade eden sözlerdir ki, dünyanın hangı büyük dınine ve devrımine baksanız aynı serencamı yaşadığını görürsünüz.

Demek kı "dava"; 1- Refah ve konfor içine gömülerek, 2- Kendini boğacak statükolarını üreterek, 3- Yalan söylemeye başlayarak, 4- Kendı kendine ihanet ederek 5- Sahte bir din ıle ortak dil kullanmaya başlayarak ölüyor. Bunlar gerçekleştığı an "dava" dediğiniz şey de musalla taşına yatmış oluyor.

İlk olarak "davanın" mahıyeti değışıyor. İnsanlar "dava" deyınce aynı şeyi anlamaz oluyorlar. İyi bır yere gelmek, köşe kapmak, ıhale götürmek, inşaat dıkmek, kat yat, araba markası, jeep, daha rahat yaşam, hayatın nimetlerınden alabıldığine yararlanma esas mesele halıne gelıyor. Öyle ya 'Cenab-ı Hak nımetlerını Salıh kulları üzerınde görmek istemekte' değıl mıydı? Artık dava, sohbet toplantılarındakı veya tefsir derslerındekı "dava" değıldır. Pastalı çaylı ıkram yarışına gırılen ziyaretlerın "Şekerım, haberın var mı, kocam şef oldu" övgüsüne mahzar olmak için çalışılan "dava"dır...

Aslında bunun adı artık dava da değıldır.

İkıncı olarak, "yeni sınıf" kendi statükosunu üretiyor. Etrafına duvarlar örerek dışarıda neler olup bıttığını anlayamaz ve göremez oluyor. Artık dava Sıyonizm, faşızm, komünızm fılan değıl; karıyerizm ve konformizmdir. Yani yıne "ızm"ler vardır. Bunu eleştıren herkes düşman sayılır. Artık bu yeni ızmlerın yılmaz savunucuları, gazetecıleri, yazarları, ideologları vardır. Statüko kendı yarattığı asude gölgelikler altında rahattır. Kafa konforunu bozacak en küçük bır ses "çıkıntılık" olarak görülür. Yeni sınıf öyle zavallıdır ki öldüğünün farkında bile değıldır.

Üçüncü olarak konumunu muhafaza etmek ıçin yalan söylemeye başlıyor. "Gerçek" rahatı kaçıran bır şey olduğu için bilınmemelıdır. Bılınse bile gerçeğin öyle olmadığı söylenmelı ve "karizma" çizılmemelıdır. "Cenab-ı Hakkın Salıh kulları üzerınde görmek ıstedığı nimetlere" nail olanlar bunu kaybetmemek için, nail olamayanlar da sıranın kendılerıne bır an önce gelmesi için her tür yalanı mübah görmeye başlıyorlar. Nail olanlar olmayanları görmezden gelırken, nail olamayanlar da onların bunu hak etmedığini, asıl Cenab-ı Hakkın o nımetlerı kendı üzerlerınde görmek ıstedığını ispat için her tür yalanı gözlerini kırpmadan söylemeye hazırdır. Her ıkısınde de dava Cenab-ı Hakkın üzerınde nımetlerını görmek istedığı salıh kulların kendıleri olduğu davasıdır. Nedense Cenab-ı Hakk nimetlerını hep onlar üzerınde görmek istemektedır.

Dördüncü olarak kendi kendine ihanet etmeye başlıyor. Kardeşlik düşmanlığa, özgürlük özgürlükleri bastırmaya, adalet nimetten pay almaya dönüşüyor. Otuz yıl önce ne söylenmişse tam tersi söylenmeye başlanıyor. Nimetin üzerinden gitmemesi için buna mahkum ve mecbur olunuyor.

Beşinci olarak bütün bunlar ideolojikleşiyor. Bunun için ya sahte bir dın üretiliyor veya onun yerine geçecek bır ideoloji. Keskın bır kılıç gıbı ya bu tarafta ya öbür tarafta görülüyorsunuz ve birine göz kırptığınızda dığerı, dığerıne göz kırptığınızda da ötekı tarafından biçilıyorsunuz...

Böylece davanın ölumü gerçekleşmiş oluyor. Zavallı "dava" cenaze namazına gelenlerın tımsah gözyaşları arasında defnedilıyor. Aslında ölen dava değıl; kendi ruhlarıdır

Begoviç'ın dediği gıbi ölmeyen gerçekten onları gerçekleştirme çabasının bizzat kendısidır. Bu ise dışarıda değıl, içerıde; ruhun ve vicdanın derinliklerinde yaşayan bır şeydır. Cenab-ı Hakkın görmek istedığı nımet asıl orada olandır. Hem Kur'an'a göre nımet mal, mülk, servet değıl; ruhtur, vicdandır, imandır. Asıl bunları kaybeden ölmüştür

Demek ki "dava", sadece rahatça namaz kılmak, oruç tutmak, her yerde başörtüsünü serbest bırakmak, dındarların rahatlığa ve bolluğa kavuşması demek değil...

Esasında dava dediğınız bunlardan sonra başlayandır. Çünkü bunlar sıze yarayan şeylerdır. "Öteki" için ortada bır fedakarlık yoksa orada erdemden bahsedılemez.

Sahıcı anlamda dava, yeryüzünde son kız çocuğu toprağa gömülmekten kurtarılana, son aç doyuruluncaya, son mazlum zulümden kurtarılıncaya, işgal altındaki son ülke özgürlüğüne kavuşuncaya, Dıcle ve Fırat kenarında kaybolan son koyunun hesabı soruluncaya, son Ebu Lehep düzeni yıkılıncaya ve son Fıravun'un cesedi mumyalanıncaya kadar sürecek bir mücadeledır...

Bunların geçmişte bır kez yaşanıp bittığını mı sanıyorsunuz?

Eğer öyleyse siz hıç Kur'an okumamış, 'dava' dıye çelık çomak oynamışsınız demektir...

TENNUR BAŞ

Gecekondu ve kuleler

ÖZGUR TABUROĞLU

Le Corbusier, *Bir Mimarlığa Doğru* adlı yapıtında, silolaların, trenlerin, uçakların inşa biçimlerinden, zamanımızın mimarlarının öğreneceği çok şey olduğunu dile getirir.[1] Bir yapının, süsünden, işlevsiz bezemelerinden, saçaklarından, kovuklarından uzak, işe yaradığı için yaşam alanına dahil olan inşaat unsurlarının önemini anlatır. Kendisi de inşaat işlerinde, inşa teknıklerini, yapı malzemesini, bu türden bir tezyinat altında saklamadan, kullandığı harçtan, ahşaptan, demirden utanmadan, onları işlevsel mekânlar yaratmak için, yaşamı daha katlanılır kılmak için uygulamaktan, orta yere yığmaktan çekınmez. Yaptığı işi türlü örtülerle kapamadan, yapının geometrisini sakınmadan ortaya koymasına izin verir. Ona göre, bir silo ya da ulaşım aracında olduğu gibi, işe yararlık, inşaatın kendisine şekil veren başlıca etken olmalıdır. İnşaatın güzellığı de bu işe yararlığıyla ölçülür. Modern bir inşaatta, 'mimarı arketipler' olarak konıler, sılındırler, küpler, böyle bir güzelliğin temel bıçımleri olarak görünür olurlar. Bu işler, mimarlarla inşaat mühendislerının işleri arasında bır koşutluk yaratır. İnşaat malzemesinin işlevsel olanakları, mimarinin sınırlarını da belirler.

Le Corbusier, binayı işlevsel bır yalınlıkla ortaya çıkarmanın yanında, yapının içındeki gereksiz, törensel, ayağa dolanan eşyalardan da kurtulmayı önerir. Bınanın olduğu gıbi görünmesine engel olan tezyinatın yanında, içerıdeki eşyaları örten, kutulayan, kullanılmaz kılan ekleri, süsleri de atmayı gerekli görür. Annelerimizin, büyükannelerımizin, evın sağına soluna örttükleri şeyler, dantelâlar, örtüler bunlara örnektir. Gerçek modernler, nesneyi bır tür 'mınımalızm tutkusu'yla, kendı yalınlığı, görünüşüyle baş başa bırakabilmelıdır. Örtünün, kutunun varlığı, teknık üretım nesnesinin insan yapımı oluşunu gizler. Susan Buck-Morss, Eyfel Kulesi gibi modern bir yapının bile bu tür bir süslemeden uzak olmadığını dile getirir.[2] Sözgelimi kulenın çelık ayakları arasındaki bezemeleri bır tür dantelâya benzetir. Oysa modern mımarıde, süslemeler ortadan kalktıkça, ürünlerdeki temel bıçımler daha da belırginleşırler. Buck-Morss, genel anlamda bır sadeleşmeyı belırler: Modernlıkte,

> "maskeler, kaplamalar ve yüzey tezyınatı ortadan kalktı. İşlev gözle görulür hale geldı (...) 20. yüzyıl gözenekliliği, şeffaflığı, ışığı ve açık havasıyla, eski anlamdaki yaşantıya son noktayı koydu (...) Kadın korseleri – ki bunlar da (korseler, çemberlı etekler, kuyruk, çerçeve) bır tür kutulamaydı, bunlar da iç mekânlar kadar havadar hale geldıler." (Buck-Morss 331)

1 Le Corbusier (2010) *Bir Mimarlığa Doğru*, çev. Serpil Merzi, YKY

2 Buck-Morss, Susan (2010) *Görmenin Diyalektiği. Walter Benjamin ve Pasajlar Projesi*, çev. Ferit Burak Aydar. Metis

Le Corbusier, hem mimarı tasarımlarda, hem de iç mekân düzenlemelerinde farklı bir anlayışla, endüstriyel, teknik ürünlerden, yapıtlardan, malzemeden 'utanmamayı' savunur. Benzer şekilde *Bauhaus* geleneği de, bu yalınlığı savunarak, teknik ve endüstriyel malzemeyle, sanat işi arasındaki yakınlığı arttırarak, teknik ürünlere bir itibar katarlar. Özellikle modern-sonrası sanatın enstalasyonlara, olguya, icraya (performans) dayanan edimsel tavrında, bu işbirliği iyice belirginleşir. Le Corbusier, 'kullanışlı malzeme'yi bezeyen, süsleyen, örten ve işlevsiz saydığı her türden eklemeyi, "kentsoylu görgüsüzlük"ün parçası sayar. Le Corbusier'in Paris'teki konut tasarımı *Villa Savoye*, kentsoylu aileler için bu yönde bir konut modeli sunar adeta. Bu tasarımında, başka işlerinde olduğu gibi, yapı malzemesini, nesnesini doğrudan ortaya çıkarmaktan çekinmez. *Villa Savoye*, modernist ütopyanın bir cisimleşmesi gibi durur.

Le Corbusier'ın önerisine karşıt olarak, modern-sonrası zamanların aldığı bir görünüm olarak, tüm yaşam alanlarında olduğu gibi, mimaride de tezyinat, bezeme, süsleme geri döner. Özelikle üretim alanlarının, fabrikaların, 'üretim utancı ve korkusunun bir yansıması gibi, yaşam alanlarından uzaklaştırıldığını fark ederiz. Üstelik fabrikaların taşındığı gayrimeskûn yerlerde de üzerlerinin örtüldüğü, ikincil bir saklama çabasının ortaya çıktığı fark edilebilir. Fabrikaların alışık olduğumuz tuhaf tasarımları, büyük bir kutuyla üzeri kapatılmış gibi, bu tekinsiz üretim alanları daha da görünmez olurlar. Fabrikanın olduğu yerde büyük bir galeri varmış gibi görünür. Bu kutulama edimi, fabrikadaki yoğun ve vardiyalı üretimi saklar. Eğer fabrika büyük bir kutu altında saklanamayacak kadar büyükse, Ankara Çimento Fabrikası'nda olduğu gibi, etrafı kapatılma yoluna gidilebilir. Ankara'daki bu fabrikanın tanıtım kitapçığına baktığımızda, hem bu paketlemeyi görebi-

Resim 1 Le Corbusier'den işlevsel bir inşaat örneği: *Villa Savoye*.

Resim 2: İstanbul'da burgu kulelerin model resmi.

lır, hem de ikincil bir süsleme, güzelleştirme olarak, fabrikanın kır çiçekleri arasından resimlendiğini fark ederiz. Fabrika bu haliyle, üretim alanı değil de, bir tür panayır, gösteri yeri gibi görünür Bu şekliyle fabrikanın içerisini, *Charlie'nin Çikolata Fabrikası*'ndan farksız gibi düşleyebiliriz. Burada, en ciddi üretimi dahi gösteri mantığına terk eden zamanımıza ait bir yatkınlık görünür olur.

Modern inşaatın işleve, faydaya odaklanan tasarımları yanında, modern-sonrası diyebileceğimiz bir inşa mantığını, özellikle son dönemlerde İstanbul'da daha çok karşılaştığımız tuhaf görünümlü yaşam alanlarından, kulelerden anlayabiliriz. Bu yaşam alanları, davet ettikleri seçkin kat maliklerine, başka bir yerde göremeyecekleri çarpıcı binalar sunarlar Birçok başka alanda olduğu gibi, yeniye, önceden görülmemiş olana yönelik bir hevesten beslenen bu pazarlama mantığında, yeni olan kendisini bir tür tuhaflık gibi sergiler. Seçkinlerin 'başkasına benzeme korkusu'na seslenen bu pazar arayışında, inşaatın sahibine sunduğu yenilik, benzersiz, çarpıcı bir görünümdür.

Oysa Le Corbusier'in işlevi öne çıkaran yaklaşımında, inşaatın, mutlak fayda esasına göre şekillenmesini bekleriz. İçerisinde yaşam sürmek adına yapılan her inşaatın esaslı bir tarafı vardır. İnşaat, bir barınak gibi, temel işlevlerin aksatılmadan yerine getirilmesini sağlayan bir açıklık yaratabilmelidir. Şansımızı zorlarsak, sözgelimi bir gecekondu gibi çatıldığında, süslerinden arınmış, çıplak yaşamı idame etmeye dönük bir barınak da böyle bir inşaatın sınırları içerisine dahil edilebilir. Zaten Le Corbusier'in yapıtı gözden geçirildiğinde, okurunda 'çarpık kentleşme'yi de olumla-

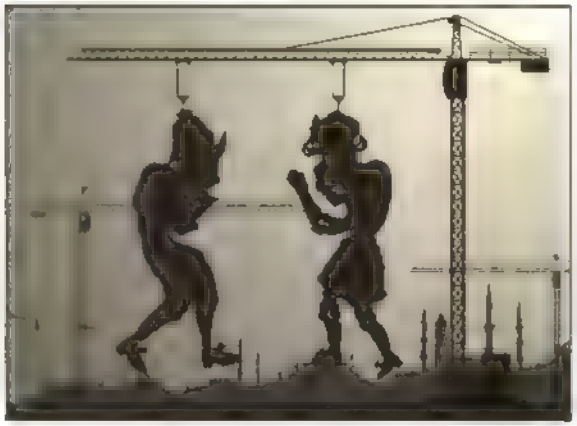

TURGUT YÜKSEL

yan bir kavrayış ortaya çıkabilir. İnşaatın kendisi bir araç konumuna indirgendiğinde, gecekondular da modern mimari yaklaşımdan pay alan bir inşaat türü sayılabilir. Her barınak sahibi kendi faydasına ve dolayısıyla işine geldiği gibi bir inşaatın olanaklarını aradığında, çarpık kentleşme de doğal bir sonuç halini alır. Çarpık kentleşme özellikle yoksul kent topluluklarının modern yaşama katılmalarının olası bir yolu olur. Bu yüzden, Le Corbusier'nın çoğu kağıt üzerinde kalan ütopik modern kent tasavvuru, yoksul bir toplum için olanaklı görünmez.

Le Corbusier, evi sadece dışıyla, inşaat malzemelerinin belli bir şekilde çatılmasıyla değil, iç düzenlemesiyle beraber bir bütünlük içerisinde görür. İnşaatın kendisi gibi işlevli, modern ev eşyaları çizer, tasarlar. Le Corbusier bu kavrayışla Türkiye'de salon kullanımındaki törenselliğe tanık olsa mutlaka gördüklerini "kentsoylu görgüsüzlük"ün parçası sayardı. Evin büyük bir bölümünü, en az yaşam sürülen, çoğunlukla kapalı tutulan bir odasını, evin geri kalan eşyalarına göre daha pahalı, daha gösterişli eşyalarla donatmak, onun için akıl almaz bir görüntü olurdu muhtemelen. Hatta bir barınak gibi çatılan gecekondularda bile bu türden salonların bulunması fazladan bir şaşkınlık kaynağı olabilirdi onun için. Ona göre evin her yerinde yaşam sürülmelidir.

Le Corbusier'in yapıtını yanlış okuyarak, çarpıtarak vardığımız bu noktada, çarpık kentin önemli sorumluları arasında sayabileceğimiz müteahhitler, aynı zamanda modern kentlerin de öne çıkan mimarları olurlar. Gecekondularda, her barınak sahibi kendi evinin inşaat mühendisi, mimarı olurken, müteahhitler, bir barınaktan biraz daha fazlasını çatar, kentlinin "gösterişçi tüketimi" için inşaatlar ortaya çıkarırlar. İnşaatla mimarlığın üst üste bindiği bir kent manzarası içerisinde, müteahhitler, inşaat işinde devletle yurttaşlar arasında bir ara konum işgal ederek, nasıl edindikleri tartışmalı olan arsalar üzerinde, inşaat ve mimarlık işlerini kendi hükümleri altına alırlar. Büyük kuleleri çatan şirketleri de bu inşaat faaliyetlerine dahil edebiliriz. Bu girişimciler, devletin ve yurttaşın yeterince sahip çıkmadığı boşlukları, açıklıkları kapatarak, yaratarak, inşaatlarını dikerler. Müteahhit, merkezle çevre arasındaki boşluğu, açıklıkları kollayan, izleyen girşimcilerdir. Devletle yurttaşı arasındaki boşluk, müteahhitlerin fırsat kolladıkları yerel idarelerde istismar alanları olarak görünür olurlar.

Yakın zamanlarda TOKİ, bu verimli açıklıkları, müteahhitler tarafından esnetilen boşlukları devlet yararına kullanmayı, devleti bir tür müteahhit gibi işletmenin yollarını bulmuş gibi görünür. TOKİ, inşaat işini kayıt altına almak üzere araya girer ve müteahhitlerin keyfi tasarruflarını engellemenin yollarını arar. Sonrasında Türkiye devleti bir tür büyük müteahhit olur. Üstelik TOKİ'nin mütevazı, barınaklardan hallice inşaatları da zamanla değişerek, gösterişli şekiller almaya başlar TOKİ, sadece dar gelirlinin değil, her gelir grubunun güvendiği bir müteahhit halini alır. TOKİ, inşaat işini yurttaşlarına terk edemeyen bir devlet zihniyetini sergiler. Burada yurttaşlar da çok masum görünmezler; onların bulduğu boşluğa gecekondu dikmeye açık halleri ve özel inşaat girişimcileri olarak müteahhitlerin keyfi tavırları, böyle bir sonuca fırsat verir.

Dünün Doğulu taşralıları, bugünün ressamları

Türkiye sinemasında Kürt imgesi

CEM MERT DALLI

> İnsanın hallerini ısmın halleri gibi birkaç tane sanıyorlar. Yanılmıyorsam masalın Korsika varyantına göre 40 Haramiler kardeş kıldıkları bir kızın ölüsünü, altın tabut içinde gittikleri her yere taşırlarmış. Herkesin olumsuz bildığı zehir zemberek haramilerin bile iyi bir yanı vardır. Nasıl saf iyilik yoksa saf kötülük de yoktur Gülın Tokat! Evet, evet, Türk sinemasında böyle kalıplar var İstatistik verilere dikkatle bakılmalı, ama bir genelleme yapılmamalı Sosyoloji özellikle de pozitivist sosyoloji arkadan gelsin. İğne ile kuyu kazar gibi bakmalı insana. Borges'e sorarlar, "Kadınlar hakkında ne duşünüyorsunuz" diye. "Hangi kadınlar" der Sanat ayrıntıdır Özellikle 'Sıvıl Şır' daha bir ayrıntıdır. Eee bız bıraz da 'ayrıntı' değil mıyız? "
>
> Ece Ayhan, *Aynalı Denemeler*[1]

Yerlı sinemanın kendı karakterlerını oluşturmaktakı başarısızlığı, belırlı stereotıplere sahıp tıplemeleri her fılmde yenıden ortaya koyma yönündekı ısrarı ve klişeleri üzerıne Ece Ayhan'ın yaptığı tespiti, sınemaya bır anlamda "yamuk bakma" çağrısı olarak da okumak mümkün. Ancak bır parantez açalım, buradakı "yamuk bakmak" deyımını Slavoj Zızek'ten ödünç almakla beraber psikanalıtık karakter-fılm çözümlemekten zıyade karakterlere-fılmlere anamorfık bır cısımcesıne farklı açılardan bakarak Kürt sinemasına ve Kürtlerin ışlendığı sınematık imgelere ulaşma ve "gerçeği görme" denemesını kastedıyorum. Öte yandan bu denemeyi gerçekleştırırken sinemada Kürt ımgesının varoluşu, değışımı ve çeşıtlemeleri için ınceledığım ve referans aldığım sınemanın çerçevesını kabaca çizmek gerekırse, Kürt sorununa ve Kürtlere dair daha içkın ve çok yönlü bır bakışa sahip olmasının fılmlerın seçımınde esas kıstası oluşturduğu söylenebılır. Fılmlerın okunması sürecınde ve sonuçlarını ele alırken bu interval dahılınde referans aldığımız fılmlerı "üçüncü dünya" ülkelerını bırebır yansıtan belgeler gibi de görmemek gerekli: Fılmlere belırlı bır mesafeden ıkircıklı olarak yaklaşmak ve tartışmayı dıkotomik bir hale ındırgememek yamuk bakmanın "raconu" dahılınde.

1990'lı yıllara kadar Türk sınemasında Kürt imgesının çeşıtlılığından ve Türk sınemasından ayrı bır Kürt sınemasından etkın bır bıçımde bahsetmek ve varlığını doğrudan ortaya koyduğunu ıddıa etmek güçtür. Üstü örtülü bıçımde aksanlı Türkçesi ve esmer temıyle karşımıza çıkan ve sıklıkla ekonomik bakımdan alt-orta sınıftan öteye geçemeyen Anadolu insanı tımsalı olarak Kürtler benzer tıplemelerle ışlenmişlerdir. Her ne kadar Yılmaz Güney'ın özellıkle son dönemı olarak nitelendirebileceğimiz *Yol*, *Sürü* ve *Duvar* gıbı fılmleri Türkıye sınemasında belırgın olarak yansıtılmaya başlanan Kürt ımgesının ilk cıddı örnekleri olsa da, Güney'den önce örtülü bıçımde Kürtlere işaret eden Atıf Yılmaz olmuştur[2] Atıf Yılmaz kımi zaman salt komedi unsuru olarak kırsalı ve kırsalın madun karakterlerını kullansa da köy-kent ıkılemındekı karakterleri ve Doğu'nun toplumsal sorunlarını ırdeleyışıyle kısmen "yamuk" bakabılmıştir. Özellikle *Züğürt Ağa*, *Adak*, *Kuma*, *Utanç* ve *Cemo* gıbi fılmleri konuları ve ırdeleyiş bıçımleri bakımından Yılmaz'ın toplumsal meseleleri ekrana yansıttığı eserleridir. Ancak

1 Bkz. "Sıkı Sınema, Sıkı Şıır", *Aynalı Denemeler* içınde, s 26, Yapı Kredı Yayınları, İstanbul 2007

2 Müslüm Yücel *Türk Sinemasında Kürtler* adlı eserınde Kürtlerın sinema sahnesine Atıf Yılmaz'ın *Mezarımı Taştan Oyun* adlı fılmı ile 1951 yılında çıktığından bahsedıyor Türk Sıneması özelınde Yücel'in yaptığı araştırma, incelemeye değer, özellikle Yılmaz Güney ve öncesi bağlamında önemli bir kaynak nıteliği taşıyor

1990'lar öncesi Türk sinemasında hakım olan anlayış Kürtleri köy-kent ikilemindeki ve/veya ekonomik problemler yaşayan Anadolulu karakterler içinde ele almaktır. Bir başka deyişle ne dilıyle, ne kımlığı ile ön plana çıkan Kürtlerden söz etmek mümkündür. Bunun en önemlı nedenlerınden bırı kahramanların benlıklerını yansıtmaktan uzak, kişiliklerının ve kendılerıne has olanın muğlak oluşudur. Sıklıkla Kemal Sunal, Şener Şen ve İlyas Salman tarafından canlandırılan bu karakterler bırbırıne oldukça benzerdir; etnik farklılık ön plana çıkarılmazken hemşerılık ve sınıf temellı yapılar üzerınden tiplemeler ınşa edılır. *Kapıcılar Kralı*, *Köşeyı Dönen Adam* ve *Şark Bülbülü*'ndekı Kemal Sunal ile *Banker Bılo*'da İlyas Salman ve Şener Şen'ın benzerlikleri tesadüf değıldır; taşralı karakterler şansları yaver gittiği sürece zenginleşen ancak hala bır ölçüde "biz"den olanlardır. Kahramanlıkları ve geldığı yerı unutmayan, sınıfsal reflekslerıyle muktedırlere başkaldıran hallerıyle kıtleye rüyalarını geri vererek aıtlığını pekıştırır Büyük bölümü piyasa filmi olarak nıtelendirebilecek bu dönem yapımlarında karakterler gelenekselleşen tıplemeleriyle Ece Ayhan'ı doğrulayan bıçimde "ısmin halleri" gıbı "bırkaç tane"dır; ayrıntıdan fazlasıyla uzaktır. Taşralının kentteki "hali" kımı zaman kırsaldaki ağalık düzenı "hali"nın yerını alsa da yine hedeflenen güldürüdür ve karakterler "tekrarların tekrarına" düşmekten kurtulamaz.[3] Kahramanların etnık kökenleri ve kültürleri, "Doğulu" üst kimlığı üzerınde erıtılerek çekimlenmış "hal"dedir.

Dönemın seyircısını ve bu yazıyı okuyanları karamsarlığa iten tarıhsel süreci bır kenara bırakıp, karakterlerin gerçeklikle bağının ve çeşıtlılığın sinemaya yansıdığı döneme gelmek gerekırse karşımıza ilk çıkan yapım olan Yılmaz Güney'ın *Umut* filmi adını hakkını verırcesine izleyıcıye "umut" verir.[4] Vurdulu, kırdılı filmlerın vazgeçilmez oyuncusu Yılmaz Güney *At, Avrat, Silah* gıbi geleneksel sinemanın örneği yapımlar üretmeyi terk ederek tokadını bu sefer kameraya indırır ve eğrilen kamera sıradan ınsanı, ezıleni doğru görmek üzere bakmaya başlayan Türkıye sinemasının ılk örnekleri verılmeye başlanır. Milli Piyango ikramiyeleriyle zengin olan karakterlere odaklanan sinemanın aksine amortiyi bile tutturamayan, hazine bularak büyük şehirlere göç edenlerın tersine son parasını zengin olma umuduyla hazine aramaya yatıran at arabacısı Cabbar'ın her daım içinde bulunduğu çaresızlığı, çoğunluğun içında bulunduğu durumun yansımasıdır. Fılmın sonunda çorak topraklar üstünde ellerını açarak döndüğü müthış sahneyle Yılmaz Güney, insan hayatındakı devrimsel dönüşüm hayallerının karşılıksızlığını seyirciye sunarken beri yandan gerçek ve toptan bır kurtuluş umudu olarak "Tek Yol Devrim" yazan hapishane duvarlarını gösterdiği *Duvar* filmine gıden sinema yolculuğunun ilk ışığını yakmıştır. Atını kaybeden at arabacısı Cabbar'ın hakkını alacağını düşündüğü karakolda adeta böcekleştirilerek ezilmesi[5] ve polısin koruma-kollama çabasının muktedırden yana olduğunun gösterılmesi günü kurtarmaya yönelık bir senaryo hamlesi olarak değıl, Güney'in gelecek yapımlarında da sürecek olan devlet-hapishane-mılıtarızasyon kavramsal üçgenıyle hesaplaşmanın başlangıcı gıbi yorumlanabılır.

Seçtiği karakterlerin karakterıstık özellıkleri ve talihleri yanı sıra sinemanın görsellığe yaslanan tarafını da es geçmeyerek oyuncu tercihlerını İstanbullu yakışıklı beyefendi hatlarına sahıp oyunculardan değıl, Tuncel Kurtız gıbı sert mimiklerle sahıp, anlatılanın toplumsal tıpine uyan kişılerden yana kullanmıştır. Bu her ne kadar daha teknik ve sınemanın akademık yanına meyılli bır özellık olsa da dılını konuşturmadığı ama

3 Şener Şen ve İlyas Salman'a aıt ılgınç bır anekdot. 1978 yılında *Kıbar Feyzo*, 1979 yılında *Erkek güzeli Sefil Bılo* ve 1980 yılında *Banker Bılo* adlı fılmlerde rol alan ıkılıden Şener Şen her defasında Maho (Mahmut) adını alırken İlyas Salman Bılo olarak karşımıza çıkıyor İlk ıkı fılmde ağa rolünü üstlenen Şener Şen sonrasında ıkı kez daha aynı rolu oynayacak, İlyas Salman ıse "yoksul ve saf taşralı" rolü ıçın uzun bır süre daha aranılan ısım olacaktır

4 Sınemanın bu karanlık dönemının nereden ılham aldığını *Bırıkim* 268-269 da yer alan söyleşıde Hüseyın Karabey faşızm dönemı sinemasının dünya üzerındekı etkısıne bağlıyor

5 Mehmet Uzun da öykülerının bırında benzer bır temayı ışler, karakolda böcekleşen kahramanla onun hikayesinde de karşılaşırız Sinemada ve edebiyatta böcek imgesının bır Kürt ıçın ışaret ettığı şeyın Gregor Samsaca" bır böcekten daha somut, olgusal ve doğrudan indırgenış olduğu kanısına varılabılır

hikayesini anlattığı Kürt karakterlerin beyazperdedeki gölgesi olması nedeniyle oyuncu tercihlerinin önem kazandığını söyleyebiliriz. Yine birçok filmde şımarık, zengin genç timsali olan Tarık Akan'ın *Yol* filminde giydiği karakter gömleğinin rengiyse Kürtlerle aynıdır. Elbette ki Tarık Akan'ın rolü gereği birbirine karışan saç ve sakal değil tek başına bu rengi veren; karlı dağların arasından yürürkenki halı, vicdanı ve namusunu temizleme görevini biçen töre arasındaki sıkışmışlığıyla da karakter kendini o bölgenin içerisinde bulur

Yılmaz Güney'in filmleri üstünden sistemle hesaplaşması *Sürü* filminden itibaren daha sert biçime bürünerek farklı bir dönemin kapısını araladığı söylenebilir. Karakterlerin davranışları ve karşılaştıkları durumlar haricinde ekranda beliren anlık görüntülerle de mesajlar vermeye çalışır. Kürt yaşantısını sinemaya taşıdığı *Sürü* filminden örnekler vermek gerekirse, devrimci gencin odasının duvarına astığı Marx afişi, Ankara sokaklarında bildiri dağıtırken öldürülen genç, trende bir yandan Kürtçe bir parça çalınırken, diğer yandan elli kelepçeli bir ozanın[6] gösterilmesi anlık görüntülerle verilen mesajlardandır.

Güney'in hapishanede bulunduğu dönemlerden birinde çekilen Yol filmi için ise ayrı bir parantez açmak ve üzerinde biraz daha düşünmek gerek. Karakter analizi üzerinden stereotiplerin dar alanına sıkışmadan belirli bir topluluğu tanımak ve karşılaştığı sorunları yansıtmak adına önemli açmazlara ışık tutan bir yapım özelliğini taşıyor, tam da yamuk bakabileceğimiz yüzleri göreceğimiz insanlar, birer portre olarak işlenmiyor.

Sürü'de tek bir aile üstünden o ailenin geleneksel yapısını ele alan Yılmaz Güney, *Yol*'da ise beş karakter üzerinden yolu hapishanede kesişen insanların hikayesini anlatırken hikayenin özneleri farklı yollara ayrılır. Karakterlerin hapishanede duvarların çevrelediği özgürlükleri dışarı çıktıklarında da devlet veya çevre ile kısıtlanır, yolun sonu hepsi için hüsranla biter. Seyit Ali'nın (Tarık Akan) eşini ölüme kendi eliyle terk ederken hiçbir şey yapamaması kadın ve töreye gönderme yapar, onu vurmak yerine donarak ölmesini bekleyen Seyit Ali'nın gel-gitlerini seyirciye sunar. Mehmet Salih (Halil Ergün) anlık tercihinin bir ölüme neden oluşu yüzünden vicdanıyla hesaplaşmaya çalışır, bir yandan da eşini yeniden kazanma çabasındadır. İç içe geçen aile yapılarıyla kadının kaybolan benliğine gönderme yapılır, hatasıyla yüzleşirken muhatabı karısı yerine karısının ağabeyleri ve babasıdır. Zira eşiyle birlikte çocuklarını alıp gittiğinde hatasının infazını da karısının ailesi gerçekleştirir. Öte yandan eşine olan özlemi ve hasretliği cinsellik üzerinden seyirciye sunulur; beraberinde gelen tepkiler "cinselliğin tabu halı"dır. *Yol*'da erkek karakterlerden biri (Ömer-Necmettin Çobanoğlu) için özgürlük ve kurtuluşu simgeleyen at imgesi kadın karakterlerden biri için dehşeti ve ölümü simgelemektedir.[7] Seyit Ali ve Mehmet Salih karakterleri Kürt toplumunda kişiler arası ilişkiyi, toplumun ataerkil yanını ve çevreye, töreye bağımlı olmak zorunda kalan tercihleri perdeye yansıtarak sorunsallaştırır. *Yol* filmini bu anlamda farklı kılan şeylerden en önemlisi bahsettiği problemleri gerçekten dert edinmiş ve sorunsallaştırmış olmasının yanı sıra karşı karşıya kalınan durumları çeşitlemeleriyle beraber sunması ve birbirine eklemlenen hikayeler aracılığıyla kurmacanın içinde gerçek yaşama iraksayan yaklaşımıdır.

Umut.

6 Müslüm Yücel, *Türk Sinemasında Kürtler*, s 156, Agora Kitaplığı, İstanbul 2008

7 Asuman Suner, *Yol* ve Kadın Bedeni Üzerine Yazılmış Tutsaklık Öyküleri, *Toplum ve Bilim 75*, s 130 Suner makalesinde feminist perspektiften Yılmaz Güney sinemasıyla hesaplaşıyor

Züğürt Ağa.

İki taraflı bir ayna olarak *Yol* filmini ele aldığımızda günlük yaşantıdaki problemlerle sırt sırta duran, Güney'in de kişisel yaşantısıyla bütünleşen aynanın diğer yüzü hapishane tecriti ve militarizmdir. Güncelden koparılan tutsakların gelecek bir mektuba bel bağlayışları, değişen şehri gördüklerindeki şaşkınlıkları, iznin getirdiği heyecan ve geçen sürenin ardından hüsran üzerinden mahkumların yok oluşlarını eleştirir. Kimlik kontrolü sonrasında tutuklanarak izni heba olan Yusuf (Tuncay Akça) belki de beş karakter arasında iznini en sakin ve sorunsuz geçirendir. Güney sineması, bir dizi öyküyü tek bir montaj toplamında birleştirerek, hapishaneyle "dışarısının" tek ve aynı yer olduklarını, aynı katlanılamaz kapatmanın, dolayısıyla her yerde işleyen bir genel politik gerçekliğin ifadesi olduklarını gösterir bize. Ancak sinemada mümkün olan bir şey: insanlarını hapse tıkan bir ülkenin kendisi hapishanedir.[8] Ömer (Necmeddin Çobanoğlu) köyüne döndüğünde askerlerin bastığı bir evle karşılaşır, denetim had safhadadır. Evde geçen bir diyalog içinde bulundukları durumu özetler:

> Şu günler kötü günler, dağ taş aranıyor. Gün yok ki baskın olmasın, her gün baskın var her gün baskın. Kaçakçılık öldü artık, öyle böyle asker göz açtırmıyor. Korku herkesin evinin bekçisi. Korkudan kendi ölüsüne bile sahip çıkamıyor insan. Hele Kürt isen, anlat derdini anlatabilirsen.[9]

Nitekim denildiği gibi de olur, traktörün arkasında gelen ölülerin içinde kardeşini gören Ömer ses edemez.

Ezcümle, Yılmaz Güney'in *Yol* filmi *Umut* sonrası yapımlarında dile getirdiği problemlerden birer parça taşımasıyla ve ele alış yöntemiyle onun sinema anlayışını kabaca özetler. Karakterleri uç örnekler değildir ve yaşantının içinden bir Ortadoğu toplumunu anlatır. Basit slogan düzeyine inmeden, asla anlaşılamaz olanı, katlanılamaz bir gerçekliği, üstelik bu gerçekliği yaşamın en "özel" meselelerinden türeterek ifade etmektedir.[10] Her ne kadar filmlerinde Kürtçe kullanmasa da anlatılan aşikar biçimde onların hikayesi ve yaşamlarından kesitlerdir. Kendi kişiliği ve yaşamından beslenen sinemasında da tıpkı onun gibi anadilini konuş(a)mayan karakterler yaşar. Bu karakterler, yaşamın en sıradan halini sürdürürken etnik ayrımcılığa uğrayan, ekonomik sıkıntılarla boğuşan ve geleneklerine, töresine yaslanan insanlardır. Yılmaz Güney'in insanlarını Atıf Yılmaz ve diğerlerinden ayıran yanı Ulus Baker'in de vurguladığı gibi gerçeklikle bağının her ilmeğindeki güçlü birliktelik ve politik bir özne olarak da var oluşlarıdır:

> Güney'inki Eisenstein'inkiyle aynı devrimcilik değildir artık: geçişleri değil, yan yanalıkları terennüm etmektedir. Beyne ilettiği şok, ufak tefek, gündelik hayattan çekilip alınmış, "önemli anlarının", kader anlarının belirlenmediği "sürekli" ve küçük şoklardan oluşur. Oluşturduğu bir bilinçten çok bir bilinçdışıdır.[11]

1990'lı yılların ortasında adıyla ve diliyle var olan Kürtler sinema perdesinde görünür kılınmaya başlar. Günümüze kadar gelen süreçte gerek Kürtlerin sinemaya olan ilgisinin artması ve kendi sanatçılarını üretmeye başlaması, gerekse politik zeminde Kürtlerin ve Kürt sorununun tartışılır hale gelmesiyle Türkiye sinemasının siyah-beyaz karakter kuşağı dışında Kürtlerden daha sık ve farklı biçimleriyle bahsedildiği söylenebilir. Son on beş yılın Türkiye sinemasında dikkat çe-

8 Ulus Baker, "Şok ve Beyin", *Beyin Ekran*, s. 155, Birikim Yayınları, İstanbul 2011.

9 *Yol* filmi, 34. dakika.

10 Ulus Baker, *a.g.e.*

11 *A.g.e*

Min Dit

ken bazı filmleri üzerinden bu farklılıkları ele almayı deneyelim.

Yeşim Ustaoğlu'nun *Güneşe Yolculuk* (1999) filminde Berzan'ın kaset tezgahındaki teypten Eminönü'ne Koma Amed'in "Amediye" parçası yayılır, ekranda birbirinden farklı insanlar görülürken her şey yolundadır. Problemler zinciri milli maç sonrası sevinç gösterilerinde linç kültürünün yansımalarıyla başlar; Berzan ile tanışan Tireli Mehmet'in hikayesi bir dizi macera sonrasında Zorduç'ta son bulur. Berzan karakteri sevdiğinin adını araç plakasına yazdıran seyyar bir satıcı olarak klasik bir tipleme gibi dursa da faili meçhul kurbanı babası, politikliği ve beraberinde bir gösteride hayatını kaybetmesiyle '90'lı yıllarda birer politik özne olarak adı, dili ve dertleri ön plana çıkan Kürtleri temsil eder. Berzan ile tanışmadan önce apolitik biri gibi gözüken Mehmet'i ise esmer teni ve çevresindeki insanların etnik kökeni nedeniyle potansiyel bir tehlike unsuru gören güvenlik algısı hızla politikleştirir, 'kendi'liğinden arınarak öteki kimliğini benimsemesine neden olur. *Güneşe Yolculuk* metropollerdeki varoşlara göçle gelen Kürtler üzerinde devlet baskısının alttan alta işleyen yapısını vurgularken aynı tahakkümün proleterleşen bireylere de etkisine dikkat çeker, militer baskıyı sırf özsel bir kimlik politikasına indirgemez.

Büyük Adam Küçük Aşk'ın (2001) cumhuriyet değerlerine sadık, emekli bir yargıç olan Rıfat Bey'in küçük bir Kürt çocuğuyla olan diyalogunda inançlarıyla insani kaygıları arasındaki çatışmayı anlatan öyküsü metropollerde yaşayan, Türkçeden taviz vermek istemeyen ancak her milletin kendi dilini koruması gerektiğini vurgulamayı ihmal etmeyen ulusalcı tavra gönderme yapar. Rıfat-Hejar karakterleri arasındaki uzaklık ve filmin büyük bir bölümünde korunan aralarındaki mesafe kayda değerdir. Evindeki çalışanın ve yakınlarını kaybeden kız çocuğu Hejar'ın Kürtçe konuşmasını sindiremeyen Rıfat Bey'in o dili öğrenmeye çalışmasına kadar yaşadığı değişimin nedeni yüz yüze gelmeyen iki kesimin karşılaşmasıdır. Filmde Kürt kahramanların kimliği ve kişilikleri politik sebepler üzerinden ele alınmaz; Handan İpekçi, filminde Kürtler özelinde etnik kökenden bağımsız, bireyin öncelikli olarak insan oluşu üzerine vurgu yapar.

Kürt yönetmenlerin ilk kuşağından Hüseyin Karabey'in ilk uzun metrajlı filmi *Gitmek* (2008) film setinde tanışıp aşık olan Türkiyeli Ayça ile Kuzey Iraklı Hama Ali'nin hikayesini işlerken ana karakterlerden çok yan karakterle dikkat çekiyor. Sınırların ayırdığı bir dünyayla mücadeleye ve savaş karşıtlığına değinen filmde Soran adlı Kürt ressamın hikayesi Türk sinemasında genellikle kol gücüne dayanan işler yaparak Kürtlerin itibarsızlaştırılmasına yapılan bir eleştiri niteliği taşıyor. Beri yandan çay parasına karşılık hediye ettiği resimleri ve Avrupa'ya kaçış macerasıyla alışık olmadığımız bir karakterle karşılaşıyoruz; refah içinde süren hayatları veya entelektü-

el bir tercih olarak bu tür bir yaşamı reddedişleri olan sanatçı yerine, umudunu mülteci olarak Avrupa'ya kaçabilmeye bağlayan Kürt ressamın içinde bulunduğu durum sanatçı stereotipini kırmayı deniyor.

Birkaç diyalog hariç tamamıyla Kürtçe olan *Min Dît* (2009) ise karakter yorumlamaktan çok filmin genel sorunsalı üzerinden ele alınmaya müsait bir yapıya sahip. Faili meçhul cinayetlerin ve JİTEM'in yarattığı facialarını kurmaca bir senaryo üzerinden anlatmaya çalışan Miraz Bezar'ın kamerası Türkiye toplumundaki kayıp algısını sorgulatıyor. Yaptığı haberlerden dolayı infaz edilen aile babası Vedat'ın ve eşinin ardından geriye kalan iki çocuğun zihninde o günün yarattığı sancılar üzerinden kurulan öyküde, JİTEM üyesinin cezalandırılması, tıpkı annenin sesinden anlatılan kurt masalında da olduğu gibi, kan alarak olmuyor. Min Dît "bir şeyler yapmıştır ki cezalandırılmıştır" diyenlere karşı, aynı yolu kullanmadan yapılanın hesabını sorabilmeye dokunuyor, şiddetle iç içe büyüyen Kürt çocuklarının içyüzlerine ışık tutuyor. Seks işçisi kadının Gülistan'a yaklaşımının genelgeçer yargılardakinin aksine olumlu oluşu da basmakalıp fikirleri yıkmaya çalışıyor.

Sinema üzerinden verilecek karakter örnekleri ve hikayeler çok daha fazla olabilir, imgesel çeşitlilikler çoğaltılabilir.[12] Ancak filmlerde işlenen konuların farklılıkları gibi aralarında bulunan ortaklıklar da bir o kadar fazla. En başından itibaren yamuk baktığı iddiasında bulunduğum ve örneklendirdiğim filmler/yönetmenlerde öncelikle ayrımcılığın sosyalizasyonuna karşı aldıkları tavırda ortaklık vardır: Farklılıkların ayrımcılığa yol açmadığı gerçeğinden yola çıkarak farklı gruplardan biri olarak Kürtlerin insanlıktan çıkartılma eylemine karşı net bir karşı çıkış. Ancak karşı çıkışlarında bulundukları/taraf oldukları grubun taraftarlığına bürünmeden ve karşı tarafın katı, dikotomik olmadığını kabullendikleri aşikardır. *Duvar* filminin acımasız gardiyanları arasından Tuncel Kurtiz'in veya *Büyük Adam Küçük Aşk*'ın cumhuriyet ilkelerine bağlı yargıcı Rıfat Bey'in dikotomik bir yapının içinde yer alması bu durumu izah eder. Filmlerin önemli bir bölümünde Kürtçe konuşmak/konuşabilmek küçük de olsa yer almasına rağmen anadil problemi, grubu biz yapan ancak öteki gruplar üzerinde bir tahakküm aracı olmanın aksine, kendini var etme aracı biçiminde ele alınmaktadır. Genel hatlarıyla tanıtmak adına grubun, Kürtlerin, etnik köken, din ve toplumsal cinsiyet rolleri de "biz"liğini ayırt etmeye yardımcı olmaktadır. Ele aldığı topluluğun içinde yer alan Kürt yönetmenler karakterleri kendi oluşları, yaşam biçimleri üzerinden benliğine ait zeka, yetenek gibi özelliklere nispeten daha fazla eğilirken Türk yönetmenler genellikle ayrımcılık tecrübeleri üzerinden ayrımcılığın eleştirisi ve Türk-Kürt gruplar arasındaki temas ile çatışmanın azaltılması bağlamında Kürt karakterleri çeşitli şekillerde biçimlendirir. Yine Kürtlerin sinemada ele alınışında dikkat çeken bir diğer özellik de filmlerle beraber güncel siyasi sorunlar üzerinden ele alınmasıdır; politik olan her şeyin en sıradan insanın bile, az da olsa, içine işlediği bir yapı üzerinden anlatılmaktadır.[13] Kurmacanın gerçeklikle kurduğu bu bağ ile Kürtlerin reddedilişini tersine çevirme çabası da bu karakterlerin politik biçimde şekillenmesindeki dertler arasında yer alıyor.

Kürt karakterlerin ortaklıklarını tanımlarken yazılarında kullandığı bazı kavramlara başvurduğum Melek Göregenli'den dikkat çekici bir pasaj ise bu çeşitlemelerin nereye kadar gidebileceği sorununu zihne düşürüyor:

> Kürt sorunundan söz ederken "söylenebilir olanın sınırlarıyla görünebilir olanın sınırları ve belli tür öznelerin geçerli aktörler" ve belli fikirlerin geçerli olabildiği bir yerde konuşuyoruz.[14]

Sinemadaki Kürt karakterlerin de, Kürt sorunuyla aynı kaderi paylaşıp, belli tür öznelerin geçerli olduğu bir hal alıp dar bir alanın içine sıkışıp sıkışmayacağı ise merak konusu olmaya devam edecek gibi gözüküyor.

12 *Benim ve Roz'un Sonbaharı*, *Bahoz* ve *İki Dil Bir Bavul* gibi filmler akla gelenlerden sadece bazıları.

13 Burada kastettiğim normal koşullar dahilinde siyasalın bireyin kişiliğinden, bütünlüğünden kopuk bir parça oluşu değil. Devlet mekanizmasına ayrı bir halk olarak kendi varlıklarını kabul etme, Kürt olarak var olma çabasının ve beraberinde getirdiği kayıpların vasıtasıyla bireyin bütünlüğünde daha üç düzeyde yer alan bir politikliği kastediyorum.

14 Melek Göregenli, "Birbirimizin Yüz'üne Bakabilmek", http://www.kaosgl.com/sayfa.php?id=5003, Erişim Tarihi: 10.08.2011.

Birikim YAYINLARI

YENİ

Sinema üzerine "düşünen" bir kitap

Ulus Baker, sinemanın öykü ve enformasyon sunma yönünü değil, düşünme ve tahayyül etme yetisinin yani düşünce-imajının, montaj-düşüncenin yaratım olanaklarını araştırdı. *Beyin Ekran* üç bölümden oluşuyor: Minör-düşünce: Zaman-imaj ya da Video-imaj: Godard, Bresson, Tarkovski; Montaj-düşünce: Şok-imaj: Eisenstein, Güney, Lanzman; Aralık-düşünce: Rizom-İmaj: Vertov.

Beyin Ekran, Baker'in sinema yazılarının bir montajıdır, onun deyişiyle "düşünen" bir kitaptır.

Aşındırma Denemeleri
256 sayfa

Yüzeybilim Fragmanlar
496 sayfa

Kanaatlerden İmajlara
Duygular Sosyolojisine Doğru
Çeviren: Harun Abuşoğlu
357 sayfa

B i r i k i m Y a y ı n l a r ı

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han, Cağaloğlu 34122 • İstanbul • Tel: (0.212)5162260 Faks: (0.212)5161258 E-posta: birikim@ttnet.net.tr • web: www.birikimdergisi.com

Genel Dağıtım PUNTO ✆ 212 496 10 50 ✆ 212 551 30 13 • E-posta: punto@puntokitap.com • www.puntokitap.com